

Осінь партіарха

Габріель Гарсія Маркес

Габріель Гарсія МАРКЕС

ОСІНЬ ПАТРІАРХА

Роман

1

Під кінець тижня грифи злетілися на балкони президентського палацу, ударами дзьобів роздерли дротяні сітки на вікнах, розворушили своїми крильми час, що застоявся всередині дому, і в понеділок удосвіта місто, яке вже сотні років спало летаргічним сном, збудилося від теплого, слабкого ще повію протухлої величі, від запаху великого мерця. Лише тоді ми зважилися увійти в палац, і нам не довелося ні штурмувати напівобвалені фортечні мури, як намірялися декотрі, найвідчайдушніші, ані волячими запрягами зривати головну браму, як пропонували інші, бо досить було штовхнути броньовані стулки, що в героїчні для цього дому часи не піддалися гарматам корсара Уїльяма Деймпера, як вони розчинилися. Ми ніби опинилися в іншій епосі, бо й повітря в цьому загідженому кублі влади було розрідженішим, і тиша — давнішою, а речі ледь виднілись у кволому світлі. На першому патіо, брукованому плитками, крізь які тепер пнувся густий бур'ян, ми побачили покинуту в безладді караульню, — абияк звалену в шафи зброю, довгий збитий з грубих дощок стіл, а на ньому — тарілки з недоїдками, що лишилися тут від неділі, коли варта панічно розбіглася, не докінчивши сніданку; ми побачили похмуру будівлю, де раніше були урядові канцелярії, — яскраві гриби та бляклі півники проросли поміж доповідних записок, що, за звичай, розглядалися довше, аніж тягнеться наймарудніше людське життя; посеред патіо ми побачили купіль, у якій прийняли генеральське хрещення п'ять чи й більше поколінь, а в глибині — допотопну віце-королівську стайню, перетворену на каретний сарай; ми побачили серед камелій та мексиканських орхідей двомісну коляску доби Великого Шуму, фургон часів Чуми, парадний екіпаж року Комети, катафалк епохи "Порядку Заради Прогресу, сомнамбулічний лімузин Першого Століття Миру, — весь той транспорт, ще досить справний, дарма що геть у поросі й павутинні, було пофарбовано в кольори державного прапора. На другому патіо за залізними ґратами росли притрушені місячним пилом кущі троянд, — у часи піднесення цього дому в їхньому затінку спали прокажені; троянди так вільотно розрослися в запустінні, що, либонь, не було куточка, куди б не долинав їхній аромат, змішаний зі смородом, яким тягнуло з глибини саду, — різким запахом курника, смердотою коров'ячих кізків і солдатського лайна: то тхнуло від палацу колоніальних часів, де тепер була корівня. Продираючись крізь задушливий чагарник, ми побачили заставлену горщиками з гвоздиками, астромеліями та братками аркову галерею барака, де жили наложниці, — швацьких машинок та різного хатнього начиння було так багато, що, мабуть, і справді тут могло мешкати більше тисячі жінок з виводками недоношених байстрят; ми побачили

гармидер на кухнях, зотлілу на сонці білизну в басейнах для прання, відкриту яму вбиральні, до якої ходили жінки й солдати; в глибині подвір'я ми побачили вавилонські верби, перевезені — зі своїм ґрунтом, соками й росою — аж із Малої Азії на гігантських кораблях-оранжереях, а за вербами — величезний та похмурий палац, у який крізь роздерті жалюзі й досі залітали грифи. Нам не довелося виламувати дверей, бо головна брама прочинилася, здається, від одного лише звуку голосу, отож ми піднялися на другий поверх кам'яними сходами, ступаючи по розкішних килимах, пошматованих коров'ячими ратицями, і скрізь, од першого вестибюля до особистої спальні, ми бачили зруйновані канцелярії та приймальні, якими блукали зухвалі корови, жуючи оксамитові запинала й поскубуючи атлас крісел, — а долі, серед свіжих коров'ячих кізків та потрощених меблів, валялися героїчні полотна з життя святих і полководців; ми побачили об'їдену коровами їдальню, концертну залу, яку осквернили ревиськом корови, столики для гри в доміно, що їх поламали корови, зелені луки більярдних столів, на яких паслися корови; ми побачили кинуту в кутку машину вітру, що імітувала всілякі явища в кожному з чотирьох квадрантів рози вітрів, аби мешканці дому легше зносили тугу за морем, якого не стало; ми побачили повно пташиних кліток — їх як позавішували на ніч ганчір'ям ще в котрийсь із вечорів минулого тижня, так вони й досі були запнуті; за безліччю вікон ми побачили здоровенного сплячого звіра — місто: воно й гадки не мало про те, що історичний понеділок уже настав; а далі, за містом, аж ген на обрії, ми побачили мертві кратери з шорсткого місячного пилу на безмежній рівнині, де колись було море, в цій фортеці, яку сподобилися зріти лише обранці, ми вперше відчули трупний сморід, який надив сюди грифів з їхнім віщим інстинктом, їхньою одвічною ядухою, — і, прямуючи туди, звідки чулися удари крил і тягло духом тліну, ми дійшли до конференц-залу й побачили там укриті червою туші здохлих корів — їхні озаддя множилися у величезних дзеркалах зали; і, нарешті, ми штовхнули бічні двері, сховані в стіні, які вели до осібної кімнати, і побачили його — в полотняному мундирі без ступеневих знаків, у крагах, із золотою острогою на лівому закаблуці, старішого за найстаріших людей і звірів: він лежав долілиць на підлозі, підклавши під голову правицю замість подушки, — так він спав щоночі протягом усього свого довгого життя, життя самотнього деспота. Лише коли ми його перевернули, щоб розгледіти лице, то збагнули, що впізнати його неможливо: не тому, що грифи подзьобали йому обличчя, а через те, що ніхто з нас ніколи його не бачив, і хоч його профіль був на монетах з обох боків, на поштових марках, на етикетках проносних засобів, на бандажах і ладанках, а літографія в рамці, на якій його зображувано зі стягом і драконом, символом вітчизни, на грудях, красувалася по всіх усядах, — ми знали, що то лише копії з копій портретів, які вважалися неточними ще за часів Комети, коли нашим батькам було відомо, хто він, бо вони чули про нього від своїх батьків, а ті — від своїх, і змалечку нас привчили вірити, що він безсмертний, що він живе в оселі влади, бо хтось бачив, як одного святкового вечора там спалахнули кулясті ліхтарі, а ще хтось оповідав, ніби крізь церковне оздоблення президентського екіпажу розгледів сумні очі, бліді губи, чиюсь руку, що меланхолійно махала бозна-кому на знак прощання; а одної

неділі, багато років тому, до палацу привели з вулиці якогось сліпця, котрий за п'ять сентаво читав напам'ять вірші забутого поета Рубена Даріо, і він повернувся звідти ошасливлений справжньою золотою унцією, яку чесно заробив за свій концерт, влаштований для самого, — сліпець, звісно, його не бачив, і не тому, що був сліпий, а тому, що ні одна жива душа не бачила його ще від часів жовтої пропасниці, та попри все те ми знали, що він є, ми були певні цього, бо світ стояв собі й далі, життя тривало, пошта надходила, на Військовій площі під запорошеними пальмами й тоскними ліхтарями оркестр муніципалітету вигравав щосуботи вечірню зорю з дурнувятих вальсів, і підстаркуваті музики заступали в оркестрі померлих. В останні роки, коли броньовані стулки зачинилися назавжди і з палацу вже не долинав ні людський гомін, ні пташиний спів, ми знали, що там хтось є, бо вечорами у вікнах, які виходили до моря, горіло світло, схоже на корабельні вогні, і той, хто наважувався підійти ближче, чув за мурами тупіт ратиць і сопіння якоїсь великої худобини, а одного січневого вечора ми побачили корову, яка милувалася заходом сонця з президентського балкона, — "уявіть собі, корова на головному балконі вітчизни! оце так так! що за паскудна країна!.." — а втім, робилося стільки припущень — та як це можливо, щоб корова опинилася на балконі, коли всьому світу відомо, що корови не видираються сходами, та ще й кам'яними, тим паче — по килимах, — що ми врешті-решт не знали вже й самі, чи бачили її насправді, чи, може, того вечора ми проходили Військовою площею і нам просто привиділася корова на президентському балконі, де вже багато років не було, та й бути не могло анікогісінько, — аж до останньої п'ятниці, коли вдосвіта прилетіли перші грифи — з карнизів лікарні для вбогих, де вони завжди дрімали, а потому прилетіли грифи з глибин країни, прилетіли, накочуючись хвилями з— за моря пісків, що розляглося на місці колишнього моря, — вони цілий день повільно кружляли над палацом, аж поки котрийсь вожак із білим султаном і червоною шиєю не віддав мовчазного наказу, і тоді брязнули шибки, потягло отим смородом великого мерця, грифи почали шугати у вікна, — так буває тільки в домі, де нема господаря, ото ж і ми наважилися увійти туди і знайшли в безлюдному святилищі тільки руїни величі, подзьобаний груп, пещені, як у дівчини, руки з перснем державної влади на підмізинці; геть усе його тіло було вкрите дрібними лишаями та морськими паразитами, а надто під пахвами й на череві, брезентовий бандаж прикривав грижу в паху — грифи обминули її, хоч вона й була завбільшки з волячу нирку; але ми все ж ніяк не могли повірити в його смерть, бо це вже вдруге його знайдено в цій канцелярії, самотнього і вдягненого, померлого, либонь, природною смертю, уві сні, як і пророчили за багато років до того віщі води в мисках ворожок. Коли його знайшли вперше, на початку його осені, нація була ще досить живою, — він мав би відчувати загрозу смерті навіть на самоті у власній спальні, а втім — він правив так, наче був певний, що йому взагалі не судилося вмерти, і президентський палац скидався тоді на якийсь базар, де доводилося проштовхуватися поміж босими ординарцями, які розвантажували в коридорах віслюків, нав'ючених кошиками з курми та городиною, переступати через жінок, які спали, зібгавшись калачиком, на сходах разом зі своїми голодними дітьми в очікуванні

чуда казенної милостині, обминати потоки брудної води, коли балакучі наложниці міняли ввечері зів'ялі квіти на свіжі,, мили підлогу та співали пісень про незбутнє кохання, вибиваючи влад палицями килими на балконах, — а в цей час вічні урядовці лаялися, знаходячи в шухлядах своїх столів курей, які там неслися, жінки й солдати шастали до вбиральні, птахи не вгавали, приبلудні пси гризлися між собою в конференц-залі, — і невідомо було, хто тут що робить у цьому палаці з повідчиняними дверима, де серед неймовірного розгардіяшу годі було розшукати уряд. Господар дому був не лише учасником, але й натхненником та стратегом цього катастрофічного ярмарку, бо тільки-но загорялося світло в його спальні, ще до півнів, як президентська охорона грала зорю, сповіщаючи про початок нового дня сусідню Графську казарму, та подавала сигнал військовій базі Святого Ієроніма, а вже та — портовій фортеці, яка шість разів повторювала його, пробуджуючи спершу місто, а потому й усю країну, поки господар палацу роздумував над своїм переносним пісуаром і, стискаючи долонями скроні, силкувався затамувати дзвін у вухах, що тоді саме почав його турбувати, та дивився на мерехтливі корабельні вогні в неспокійному імлистому, морі, яке за тих славних часів ще було перед його вікном. Він, відтоді, як став володарем палацу, щодня стежив за доїнням корів, особисто відміряв, молоко, яке три президентські фургони розвозили потім у міські казарми, випивав на кухні чашку чорної кави з маніоковим коржем, іще не знаючи, куди його занесе течія нової днини, уважно прислухався до балачок челяді, з якою завжди говорив її ж мовою, цінуючи над усе відверті лестощі цього люду і якнайкраще вгадуючи його душу; близько дев'ятої години неквапно приймав ванну з відвару цілющих трав у гранітному басейні, збудованому в затінку мигдалевих дерев на його особистому патіо, — і тільки по одинадцятій нарешті оговтувався від ранкової тривоги, щоб протистояти ударам життя. Раніше, коли країна була окупована морськими піхотинцями, він зачинявся в канцелярії, щоб вирішувати долю вітчизни разом з командуючим десантними військами, і затверджував усілякі закони та накази відбитком свого великого пальця, бо ж тоді ще був неписьменний, — а коли його покинули наодинці з батьківщиною та владою, він не став псувати собі кров і морочити голову писаниною, а віддавав усі накази сам, усно, встигаючи скрізь і всюди, долаючи верховини влади з невсипущою обачністю, але й з неймовірною для його віку спритністю; переслідуваний юрбою прокажених, сліпих та паралітиків, які навперебій канючили цілющу сіль з його рук, супроводжуваний ученими політиками й нахабними підлабузниками, котрі проголошували його корехідором[1] землетрусів, затемнень, високосних років та інших помилок господа бога, він насилу тягнув через увесь дім свої здоровенні ноги,, достоту як слон по снігу, і на ходу розв'язував державні проблеми й домашні справи — так само просто, як наказував: "зніміть-но звідси ці двері й перевісьте їх он туди", — і двері знімали, — "ні, перевісьте їх назад", — і двері перевішували назад, — "хай годинник на вежі б'є дванадцятую годину не о дванадцятій, а о другій, щоб життя здавалося довшим", — і це мерщій виконували: без вагань виконувалися всі його накази, які він віддавав безперестану, за винятком хіба що мертвого часу сієсти, коли він у сутінках спалень підстерігав наложниць, зненацька

накидався на котрусь із них, не роздягаючись і не роздягши жінки, не причинивши дверей, — і тоді в усьому домі чулося бездушне сопіння нетерплячого чоловіка, його собаче скарчання, дзенькання золотої остроги, лемент переляканої жінки, яка не могла втішатися на очах у своїх недоношених байстрят: "забирайтеся геть, грайтеся надворі, діти не повинні цього бачити!.." — і неначе тихий ангел пролітав тоді небом вітчизни: змовкали голоси, спинялося життя, цілий світ кам'янів, приклавши палець до вуст, затамувавши подих: "тихіше, генерал уже..."; але ті, хто знав його краще, не вірили в паузу навіть цієї священної миті, бо завжди він ніби роздвоювався: о сьомій вечора його бачили за грою в доміно, і тоді ж можна було побачити, як він підпалює сухі коров'ячі кізьяки, аби вигнати москітів із конференц-залу, — отож ніхто не тішив себе ілюзіями, аж доки не гасли останні вогні у вікнах і не лунав гучний брязкіт трьох замків, трьох засувів і трьох защіпок президентської спальні; чути було, як знеможено падає тіло на кам'яну підлогу, а далі — дихання немірної дитини, яке дедалі глибшало з наближенням припливу, коли нічні арфи вітру заглушали сюрчання цикад у його вухах, і безкрайне розбурхане море спустошувало вулиці древнього міста віце-королів та корсарів, ринучи крізь усі вікна в палац, як тої жахливої серпневої суботи, коли прибіг геть обліпив дзеркала черепашками, і віддав конференц-зал на поталу знавіснілим акулам, і пересягнув найвищий рівень доісторичного океану, затопивши всю землю, і простір, і час, — залишився тільки він один: наче утопленик, плів долілиць місячними водами своїх снів — у полотняному мундирі рядового, в крагах, із золотою острогою, підклавши під голову правицю замість подушки. Ця довголітня — аж до його першої смерті — всюдисущість, коли він водночас підіймався нагору і спускався вниз, або ж милувався морем і мучився од згубного кохання, не була ані даром божим, як запевняли підлабузники, ні масовою галюцинацією, як подекували критикани, — просто йому поталанило: в нього був вірний, мов собака, двійник, Патрісіо Арагонес, якого знайшли, не шукаючи навмисне, одного дня принесли новину: "мій генерале, там якась карета, точнісінько наче ваша, їздить по індіанських селищах, а в ній якийсь пройдисвіт, він видає себе за вас і має з того добрий зиск; він таки схожий на вас, — люди бачили в напівтемряві карети його сумні очі та бліді губи, і рука в нього теж ніжна, як у нареченої, і теж в атласній рукавичці, — він кидав пригорщі солі хворим, які стояли навколішки на вулиці, а за каретою їхали верхи двоє в офіцерській формі та збирали гроші за зцілення, ви тільки подумайте, мій генерале, яке блюзнірство!.." — але він не скарив шахрая, а тільки звелів потай допровадити того в палац: "та накиньте йому на голову мішок, аби нас, бува, не переплутали", — і тоді-то він зазнав приниження, побачивши другого себе: "чортівня, хіба таки він — це я?" — пробурмотів він, бо той негідник і справді був достеменний він, — хіба що бракувало владного голосу, якого двійник так і не вивчився імітувати, та ще малюнок долоні в того був на диво чіткий: лінія життя тяглася навколо основи великого пальця, ніде не розриваючись; і якщо він не наказав негайно розстріляти нахабу, то зовсім не тому, що хотів зробити своїм офіційним двійником, — це йому спало на думку пізніше, — ні, тоді його вразила химерна думка, ніби розгадка його власної долі позначена на долоні

ошуканця. Доки він переконався в марності своїх сподівань, Патрісію Арагонес устиг спокійнісінько пережити шість замахів, при звичаївся волочити ноги, навмисне для цього сплющені довбешкою, в нього дзвеніло у вухах і зимовими ранками нила грижа, він навчився поправляти золоту острогу, — буцімто заплуталися ремінці, — аби тільки виграти час на аудієнціях, бурмочучи: "хай їм чорт, цим фламандським пряжкам, нікуди вони не годяться!" — з балакучого жартівника, яким він був, коли видував пляшки при склоплавильній печі свого батька, зробився похмурим і замисленим, не зважав на те, що йому кажуть, а пильно вдивлявся в очі, намагаючись розгадати, що від нього приховують, ніколи не відповідав на питання, не перепитавши спершу: "а ви як гадаєте?"; з гультая та дармоїда, яким він був, коли гендлював чудесами, зробився нестерпно запопадливим і ретельним, хитрим і жадібним, при звичаївся кохатися знаскоку і спати долілиць на підлозі — не роздягаючись і без подушки, зрікся і своєї передчасної пихи, — аякже, був схожий на самого, — і долі бути з діда-прадіда простим складувом; протистояв найстрашнішим небезпекам влади, закладаючи перший камінь там, де ніколи не збиралися класти другого, перерізаючи стрічки на всіляких урочистих відкриттях, коли довкола було повно ворогів, тамуючи зітхання від нездійснених мрій, коли коронував, — і пальцем їх не зачепивши, — безліч ефемерних і недосяжних королев краси, — він назавжди скорився своїй долі жити життям іншої людини, хоча й зробив це не через жадібність або з переконання: просто смертну кару йому замінили довічною посадою офіційного двійника з місячною платнею п'ятдесят песо та можливістю жити, як король, не маючи нещастя бути ним насправді, — чого ж бо й ще бажати? Плутанина стала ще більшою, коли однієї вітряної ночі в і н натрапив на Патрісію Арагонеса, — той стояв серед запаху жасмину і зітхав, дивлячись у бік моря, — і він запитав Патрісію із законною тривогою, чи не підсипали йому, бува, у страву отрути, що він мов сам не свій, а Патрісію Арагонес відповів: "ох, мій генерале, ще гірше!" — в суботу він коронував королеву якогось карнавалу і танцював з нею перший вальс, а тепер ніяк не може збутися того спомину, бо вона — найчарівніша жінка в світі, вона з тих жінок, які не створені для простих смертних, "мій генерале, якби ви її тільки побачили!.." — проте в і н одказав, співчутливо зітхнувши: "хай йому грець, чоловіки втрапляють у таку халепу, коли їм бракує жінки", — і запропонував Патрісію викрасти її, як робив це сам з багатьма гарненькими жіночками, — потім вони ставали його наложницями: "я силоміць покладу її тобі в ліжко, четверо солдатів триматимуть її за руки й за ноги, поки ти зробиш усе, як годиться, ти набудешся з нею, чорти б її взяли, — кажу тобі точно, найнеподатливіші з них спершу аж качаються від люті, а потім благають — не кидайте мене так, мій генерале, мов перестиглий плід!" — але Патрісію Арагонес не зазіхав аж на таке, а проте прагнув більшого, він хотів, щоб його кохали: "бо вона з тих жінок, які знають, що й до чого, мій генерале, ви самі побачите!" — отож він дарував Патрісію рецепт розради — показав нічну стежку до своїх наложниць і дозволив користуватись ними так, ніби то був він сам: знаскоку, швидко, не роздягаючись; і Патрісію Арагонес сумлінно занурився в цю драговину позиченого кохання, сподіваючись хоч таким чином угамувати свою жагу; але він так

знемагав од пристрасті, що іноді забував про умови позички, розстібався через неуважність, гаяв час на дрібниці, необачно зачіпав найпотаємніші струни жінок, краяв їхні серця зітханнями і змушував їх сміятися в темряві од здивування: "ви такий розбишака, мій генерале, і старості на вас немає!.." — і відтоді ні жінки, ані вони самі вже не знали, яке дитя від кого народилося, бо й діти Патрісію Арагонеса, і його діти народжувалися недоношеними. Так Патрісію Арагонес зробився втіленням влади, найулюбленішим і, може, найгрізнішим, а він тепер мав більше часу, щоб займатися збройними силами так само, як на початку свого правління, — зовсім не тому, що армія була опорою його влади, як ми всі гадали, а, навпаки, через те, що це був найнебезпечніший для нього природний ворог, — отож він переконував одних офіцерів, нібито інші стежать за ними; щоб вони не змовилися між собою, перетасовував їхні посади, постачав армію холостими патронами — по вісім на кожен десяток — та споряджав порохом, змішаним із береговим піском, — а сам мав під рукою склад боеприпасів — у сховищі своєї резиденції, і ключі від складу носив на масивному металевому кільці разом з іншими ключами, які не мали дублікатів, — від дверей, котрих не смів одчинити ніхто, крім нього самого; його вкривала незворушна тінь генерала Родріго де Агіляра з артилерійської академії, "мого вірного друга", — який до того ж був міністром оборони, командиром охорони президента, начальником служб національної безпеки та одним з небагатьох смертних, кому дозволялося виграти у самого партію в доміно: адже це Родріго де Агіляр позбувся правиці, намагаючись знешкодити динамітний заряд за лічені хвилини, поки президентська карета ще не під'їхала до місця замаху. Завдяки генералові Родріго де Агіляру та Патрісію Арагонесу він почувався так певно, що показувався дедалі частіше, нехтуючи своєю безпекою, і навіть одважився проїхати містом у звичайній кареті з одним лише ад'ютантом, — одсунувши фіранку, дивився крізь віконце на величний роззолочений кафедральний собор, який він спеціальним президентським декретом оголосив найкрасивішим у світі, роздивлявся кам'яні споруди зі старомодними порталами та соняшниками, зверненими до моря, бруковані вулиці віце-королівського кварталу, звідки тягнуло чадом, дивився на блідих, незмінно скромних сеньйорит, які плели мережива на балконах серед горщиків з гвоздиками та гірлянд із братків, на клітчастий монастир біскайок, звідки о третій годині дня долинали ті ж самі гами клавікордів, якими відзначали першу появу комети; він перетнув вавілонський лабіринт торговища з його пекельною музикою, лотерейними столиками, візками з гуарапо[2], купами ігуанячих яєць, вицвілим на сонці старим мотлохом — турецьким крамом, з моторошним зображенням: дівчину перетворено на скорпіона за те, що не слухалася батьків; з жалюгідним провулком, де мешкали незаміжні жінки, — надвечір, поки їхній одяг сохнув на прикрашених вицяцькованих різьбленням дерев'яних балконах, вони напіводягнені виходили купити риби та добряче полатися з зеленярками; він відчував, як повіяло запахом гниючих черепашок, побачив білий спалах за рогом вулиці — то була згряя пеліканів, побачив строкаті негритянські халупи на пагорбах довкола бухти, і раптом — ось він, порт, ах, порт, причал із намоклих трухлявих дощок, старий панцерник морських піхотинців,

довший і похмуріший за саме життя; він побачив негритьянку-вантажницю, яка запізно відсахнулася, щоб дати дорогу шаленому ридвану, і відчула подих смерті, забачивши похмурого старого, що зі світовою скорботою в очах дивився на порт: "це він!" — злякано скрикнула вона, — "слава герою!" — залементувала вона; "слава!" — гукали чоловіки, жінки й дітлахи, які миттю позбігалися з пивничок та вбогих крамниць; "слава!" — кричали люди, зупинивши коней і товплячись навколо екіпажу, щоб потиснути руку володаря, — все це сталося так зненацька, що він ледве встиг відсторонити руку озброєного ад'ютанта і зауважив суворо: "не будьте йолопом, лейтенанте, не заважайте їм виявляти любов до мене!" — він був такий збуджений цим та іншими виявами любові, що генерал Родріго де Агіляр насилу відмовив його від наміру проїхати містом у відкритій кареті: "хай справжні патріоти бачать мене на повен зріст, сто чортів!" — бо він і гадки собі не мав, що тільки вибух почуттів у порту був стихійний, а всі наступні організовувала його власна служба безпеки, аби потішити його, не ризикуючи; ця народна любов напередодні його осені була така спокуслива, що він — уперше за багато років — наважився покинути місто: знову було приведено в рух старий, пофарбований у кольори державного прапора поїзд, який долав уступи його неозорого гнітючого царства, продирався крізь зарості орхідей та амазонського бальзаміну, полохав мавп, райських пташок і леопардів, котрі спали просто на рейках, — віз його до холодних та безлюдних селищ рідного плоскогір'я, де на станціях його стрічали похмурі оркестри, де його вітали заупокійними дзвонами та транспарантами на честь прибуття безіменного вельможі, який возсідає по праворуч од святої трійці; до нього зганяли звідусіль індіанців — вони спускалися з гір, щоб на власні очі побачити владу, сховану в потойбічній темряві президентського вагона, і ті, кому пощастило підійти ближче, крізь закіптюжені шибки тільки й бачили здивовані очі, тремтячі губи та бозна-чию руку, яка махала їм з високості слави, поки хтось із почту намагався відсторонити його від вікна: "будьте обережні, мій генерале, ви потрібні вітчизні!" — а він одказував, витаючи в хмарах: "не турбуйтеся, полковнику, ці люди люблять мене!" — він торочив це, їдучи поїздом через пустелю, і на річковому пароплаві з дерев'яним колесом, який плив, лишаючи за собою шлейф зіграних на піанолі вальсів, крізь солодкі пахощі гарденій та тлінний дух саламандр із екваторіальних приток, повз кістяки допотопних ящерів, повз богом забуті острови, де розроджувалися сирени, повз вечори із катастрофами величезних зниклих міст, — до випалених сонцем убогих сіл, мешканці яких виходили на берег подивитися на дерев'яний пароплав, пофарбований у державні кольори, і навряд чи помічали чийось руку в атласній рукавичці, що махала з вікна президентської каюти, зате він бачив на березі людей, які розмахували маланговим листям — за браком прапорів, бачив, як дехто кидався в воду з живим тапіром або здоровезною бульбиною ямсу зі слонячу ногу завбільшки, або з кошиком дичини для президентської юшки, — і розчулено зітхав у священних сутінках каюти: "дивіться лишень, капітане, дивіться, як вони мене люблять!" У грудні, коли весь карибський світ робиться по-весняному прозорим, президентська карета підіймалася стрімким узгір'ям до будинку, що височів над скелями, і він цілий вечір грав у доміно з

колишніми диктаторами інших країн континенту, батьками інших вітчизн, скинутими зі своїх тронів, — він давно вже надавав їм притулок, тепер вони доживали віку в присмерку його милосердя і, сидючи на терасах, мріяли про химерний корабель, що принесе їм нову щасливу нагоду, розмовляли самі з собою і врешті-решт умирали в цьому будинку відпочинку, який він збудував для них над морем, приймаючи їх усіх, наче одну особу, бо всі вони з'являлися рано-вранці, в парадному мундирі, вдягненому навиворіт просто на піжаму, з баулом грошей, награваних у державній скарбниці, та валізою, де лежала шкатулка з нагородами, газетні вирізки, закладені в старі розрахункові книжки, та альбом з фотокартками, що їх вони показували йому на першій аудієнції, наче вірчі грамоти: "гляньте, генерале, це я — коли ще був лейтенантом, а це — в день, коли було взято владу, а це — шістнадцята річниця приходу до влади, гляньте-но сюди, генерале", — проте він надавав їм політичний притулок, не звертаючи на них особливої уваги і не перевіряючи їхніх вірчих грамот, бо "єдиною посвідкою скинутого президента має бути свідоцтво про його смерть", — казав він, з тою ж зневагою вислуховуючи їхню балаканину: "я не довго користуватимусь вашою шляхетною гостинністю — поки народ притягне до відповіді узурпатора!" — то була одвічна легковажна й пишномовна формула, яку він згодом вислуховував од узурпатора, а потім від узурпатора узурпатора: ті йолопи ніби не тямили, що в цьому людському ремеслі хто впав, той упав; він спочатку оселяв їх на кілька місяців у президентському палаці, змушував грати в доміно, аж поки геть чисто не оббирав їх, — "а тоді він брав мене за руку і підводив до вікна, — і, підтакуючи моїм скаргам на це кляте життя, якого не повернути назад, утішав мене, мовляв, ось ви підете в отой величезний будинок, — гляньте-но, наче океанський корабель сів на міліну, — там для вас буде і світла кімната, і добрий харч, і дозвілля, щоб разом із друзями по нещастю забути про все лихе, і тераса над морем", — на цій терасі він і сам полюбляв сидіти грудневими вечорами — не через те, що йому так уже кортіло грати в доміно з цією наволоччю, а щоб потішитися зі свого сякого-такого талану, бо ж він не став одним із них; щоб подивитися в дзеркало їхнього гіркого досвіду, їхнього убогства, коли сам він чвалав безмежною драговиною щастя, мріючи на самоті, крадучись навшпиньках, як нечиста сила, за покірними мулатками, котрі вдосвіта підмітали палац, — вистежував їх серед запахів спільної спальні та аптечного брильянтину, чигав на них, щоб повтішатися із котроюсь півнячими любощами де-небудь за дверима канцелярії; в темряві жінки аж заходилися од сміху: "ви такий розбишака, мій генерале, такий великий, а й досі такий ласий!.." — проте після любощів йому робилося сумно, і він, щоб заспокоїтися, йшов співати туди, де ніхто не міг його почути: "пресвітлий місяченьку, от, — співав він, — ступив і я на ешафот перед вікном твоїм", — співав він, настільки певний у любові свого народу в ті часи, які не віщували нічого злого, що напинав гамак просто на подвір'ї приміського будинку, де мешкала його мати Бендісйон Альварато, і без охорони спочивав по обіді в затінку тамариндів, — йому снилися рибки, які плавають туди-сюди в барвистих водах спалень; "вітчизна — це найкраща вигадка, мамо!" — зітхав він, ніколи не сподіваючись відповіді од єдиної в

світі людини, яка наважувалася картати самого президента за те, що з— під пахов у нього тхне прілою цибулею; він повертався до палацу через велику браму, зачарований січневим краєвидом Карібського моря, цією злагодою зі світом, бодай під старість, цими тихими вечорами, коли наставав мир між ним і папським нунцієм — той навідувався до нього без церемоній, аби спробувати повернути його до Христової віри, попиваючи шоколад із галетами, а він, помираючи зо сміху, правив своєї: "коли Господь бог справді такий бравий хлопець, то перекажіть йому, хай витягне того джмеля, що гуде в мене у вусі!" — він розстібав дев'ять гудзиків ширінки і показував нунцієві потворну грижу: "перекажіть господу, хай він мені спустить оцю штуку!" — проте нунцій стоїчно проповідував, з усіх сил переконував його, що все істинне — від святого духа, що б там не говорили; коли засвічувалися перші вогні, він проводжав нунція до дверей, веселий, як ніколи: "не бийте горобців із гармат, панотче! — казав він, — нащо ви мене навертаєте, я ж і так роблю все, що вам завгодно, хай йому чорт!" І зненацька ця спокійна ідилія урвалася, коли на далекому плоскогір'ї під час півнячих боїв якийсь кровожерний півень одірвав своєму супротивникові голову і склював її на очах у ошалілих від крові глядачів та п'яненьких оркестрантів — ті привітали це жахливе видовисько бравурною музикою, і тільки його одного охопило таке виразне передчуття неминучого лиха, що він потай наказав людям зі своєї охорони заарештувати одного музиканта, отого, що грає на корнеті; і справді, в того знайшли обріз, а під тортурами він зізнався, що мав намір вистрілити в президента серед метушні при виході; "це було ясно, як божий день, — пояснив він, — бо я дивився на всіх і всі дивилися на мене, один тільки той негідник із корнетом, той нікчема, не смів мені у вічі глянути!" — звичайно, він розумів, що не це було причиною тривоги, яка мучила його ночами в палаці, хоча служба безпеки запевнила його, що немає ніяких підстав для хвилювання: "мій генерале, все гаразд!" — проте він після того лихого передчуття на півнячому бою так учепився за Патрісію Арагонеса, наче то був він сам: давав йому їсти те, що їв сам, частував медом із власної ложки, щоб принаймні померти разом, якщо їжа отруєна, — наче втікачі, блукали вони удвох безлюдними кімнатами, ступаючи по килимах, аби ніхто не вчув їхньої ходи, скрадливої, наче в сіамських слонів, разом пливли в миготливому зеленому сяйві маяка, яке що тридцять секунд заливало покої, наповнені духом коров'ячого гною і тужливими прощальними гудками кораблів із сонного моря, цілими днями дивилися на дощ, похмурими вересневими вечорами рахували ластівок, наче зістарілі коханці, такі відчужені від світу, що він незчувся й сам, як його жорстока боротьба за життя стала викликати підозру — чи, навпаки, не скорочується його існування, чи не поринув він у летаргічний сон; і хоча охорону було подвоєно, а входити до президентського палацу та виходити звідти заборонено, хтось, як на сміх, таки зумів обминути цей небезпечний фільтр і побачив мовчазних птахів у клітках, корів, які пили воду з хрестильні, прокажених та паралітиків, послулих серед трояндових кущів, — і, здавалося, увесь світ опівдні чекає світання, бо він помер природною смертю, уві сні, як і пророчили віщі води в мисках ворожок, а верховне командування зволікає з повідомленням, намагаючись розв'язати

на своїх зборищах давні криваві суперечки. Він, хоч і не зважав на ці чутки, усвідомлював, що в його житті от-от має щось скоїтися, і час від часу, перервавши довгу партію доміно, питав генерала Родріго де Агіл'яра: "як справи, друже?" — "повний порядок, мій генерале, вітчизна спокійна!" — та він вишукував знаки перестороги в старих колодязях та коров'ячих кізяках, які палали погребовими вогнищами по коридорах, але не знаходив, ніякого пояснення своїй тривозі; коли спадала спека, він навідувався до своєї матері Бендісьйон Альварадо, і вони сідали під тамариндами випити прохолодного напою: вона, старезна, але міцна духом, вмостившись у своє крісло-гойдалку, кидала пригорщі маїсу курям та павичам, які порпалися на подвір'ї, а він у білому плетеному кріслі обмахувався сомбреро, слідкуючи пожадливим поглядом за дебелими мулатками, які приносили фруктову воду, "аби не мучила спрага, мій генерале!" — і думав: "матусю моя Бендісьйон Альварадо, коли б ти тільки знала, як мені все остогидло, як мені хочеться податися світ за очі, матусю, геть від цих мук!" — проте навіть своїй матері він не відкривав душу; увечері, коли засвічувалися перші вогні, він повертався до президентського палацу, проходив через службовий вхід і, крокуючи коридорами, прислухався до тупотіння вартових, які вітали його: "ніяких новин, мій генерале, все гаразд!" — але він знав, що це не так, що його обдурюють за звичкою, що йому брешуть з остраху, що після того фатального півнячого бою нема правди, є тільки скрутна непевність, яка отруїла його славу і відбила в нього колишнє бажання повелівати; він допізна не міг заснути, лежав долілиць на підлозі, а крізь розчинене вікно до нього долинали далекі звуки барабанів та сумних флейт — якесь бідняцьке весілля святкували з такими radoщами, з якими б відсвяткували і його смерть; він чув прощальний гудок несправного корабля, який знявся з якоря без дозволу капітана, чув паперовий шерхіт троянд, які розкривалися на світанку, обливався холодним потом, знехотя зітхав, не знаючи ні хвилини спочинку, інстинктивно передчуваючи неминучий прихід того дня, коли він їхатиме з приміського дому, і його приголомшать юрби на вулицях, грюкіт вікон, панічна метушня ластівок у прозорому грудневому небі, — він відхилив тоді фіранку, щоб глянути, що ж там скоїлося, — "це воно, матусю, це воно!" — сказав він з моторошним відчуттям полегкості, побачивши в небі різноколірні кулі — червоні й зелені, жовті, ніби великі помаранчі, сині — безліч мандрівних куль, що літали поміж переляканих ластівок, пливли якийсь час у прозорому повітрі і раптом полопалися безгучно й одночасно, і тоді на місто посипалися тисячі папірців, ураган летючих пасквілів, — тож візник скористався з такої нагоди, і вони пустилися навтьоки, поки ще ніхто з базарного натовпу не впізнав карети володаря, "бо люди накинулися на ті папірці, мій генерале, вони зачитували їхній текст з балконів, повторювали їх напам'ять: "геть диктатуру!" — кричали вони, — "смерть тиранові!" — і навіть вартові президентського палацу голосно читали в коридорах: "союз усього народу проти вікового деспотизму!" — "патріотична єдність проти корупції та засилля військових!" — "досить крові!" — вигукували вони, — "досить Сваволі!" — ціла країна прокинулася від тисячолітнього сну в ту саму мить, коли він вийшов з каретного сараю і почув страшну звістку: "мій генерале, Патрісіо

Арагонеса смертельно поранено отруєною стрілою!" За кілька років до того, буди одного вечора не в гуморі, він запропонував Патрісію Арагонесу розіграти життя, кинувши жереб: "якщо випаде решка — помреш ти, якщо орел — я", — але Патрісію Арагонес зауважив, що вони помруть разом, бо ж на всіх монетах з обох боків викарбувані профілі їх обох, — тоді він запропонував розіграти життя в доміно — хто переможе в двадцяти партіях, і Патрісію Арагонес погодився: "це для мене велика честь, мій генерале, я залюбки зіграю з вами, якщо ви тільки дозволите мені обігрувати вас", — і він пристав на цю умову, отож вони зіграли одну партію, зіграли другу, зіграли двадцятку, і в усіх перемагав Патрісію Арагонес, адже він звичайно вигравав тільки тому, що ніхто не смів його обігрувати; бій був довгий і запеклий, вони дійшли вже до останньої партії, а він так і не виграв жодної, і Патрісію Арагонес витирав піт рукавом сорочки, зітхаючи: "співчуваю вам усією душею, мій генерале, але мені не хочеться помирати!.." — і тоді він став збирати кісточки, акуратно склав їх у дерев'яну коробочку, примовляючи, як шкільний учитель проказує урок, що він теж не збирається вмирати за гральним столиком, а тільки в належний час та в належному місці, помре природною смертю, уві сні, як на самому початку його правління пророчили віщі води в мисках ворожок, — "і навіть не так, бо, коли добре поміркувати, то Бендісьйон Альварадо народила мене не для того, щоб я зважав на якісь там миски, а для того, щоб я панував, і, зрештою, я — це я, а не ти, отож дякуй богові, що це всього-на-всього гра!" — казав він, криво осміхаючись; він не уявляв ні тоді, ні згодом, що цей страшний жарт справдиться того вечора, коли він увійде до кімнати Патрісію Арагонеса і застане його, отруєного, віч-на-віч із наглою смертю, без жодної надії на порятунок, і ще з порогу простягне руку, вітаючи його: "хай милує тебе Господь, велика честь віддати життя за вітчизну!" Він залишався з хворим наодинці впродовж повільної агонії, сам подавав йому обезболючі ліки, — Патрісію Арагонес приймав їх, не дякуючи, і повторював щоразу: "я ненадовго залишу вас тут із вашим паскудним світом, мій генерале, чує моє серце, що ми скоро зустрінемося в пеклі, я звиватимусь, як той в'юн, од цієї клятої отрути, а ви — з власною головою в руках, не знатимете, куди її приткнути, — я кажу чесно, мій генерале, бо тепер можу зізнатися, що ніколи не любив вас, як ви собі думали, а ще від часів флібустьєрів, коли собі на лихо потрапив у ваші руки, я благав, щоб вас убили, я бажав вам бодай легкої Схмерті, аби тільки поквитатися за це сирітське життя, що ви мені дарували, спершу сплющили довбешкою мені ноги, щоб вони стали наче у сновиди, такі, як ваші, потім прокололи мені кравецьким шилом мошонку, аби і в мене зробилася грижа, а далі силували пити скипидар, щоб я розучився читати й писати, — а моїй матері так важко було вивчити мене! — ви завжди змушували мене з'являтися на люди, бо самі боялися, і не через те, що ви потрібні вітчизні живі, як ви кажете, а тому, що і в найбільшого сміливця мороз піде по задниці, коли він коронує найвродливішу повію, не відаючи, де його спіткає смерть, — я кажу це вам чесно, мій генерале!" — його ж ображала не зухвалість, а невдячність Патрісію Арагонеса, якому він дав змогу жити по-королівськи: "я дав тобі те, чого ніхто нікому ще не давав, я ж тобі й жінок своїх позичав!" — "про це і

згадувати не варт, мій генерале, бо ліпше б мені повідбивали все хазяйство; довбешкою, аніж валяти цих самиць, немов телиць, коли їх тавруєш, тільки ж ці бездушні байстрючки і заліза не відчують, вони не хвицають ногами, не качаються, не стогнуть так, як телиці, їхні стегна не димують, не пахнуть горілим, а путня жінка ще й не таке може! — ці ж підставляються, як дохлі корови, щоб чоловік робив собі, що хоче, а самі тим часом і далі чистять картоплю, і знай гукають до інших: "поглянь-но на кухню, а то ще рис пригорить, поки я тут байдикую", — тільки ви й могли повірити, ніби ця гидота і є любов, бо нічого більше не знали, мій генерале, кажу вам прямо!" — і тоді він заревів: "ану замовкни, чуєш, замовкни, бо пожалкуєш!" — та Патрісіо Арагонес правив своєї не на жарт: "чого б це я мав замовкнути, коли єдине, що ви можете зробити, — це вбити мене, а мене вже й так убито; ви краще гляньте правді в вічі, мій генерале! аби ви собі добре знали, ніхто зроду вам не казав того, що справді думає, всі говорять те, що ви хочете почути, б'ють перед вами поклони, а самі готові пустити вам кулю в спину, — подякуйте долі хоча б за те, що я більше, ніж будь-хто в цьому світі співчуваю вам, бо тільки я один схожий на вас, тільки я один досить чесний, щоб сказати вам у вічі те, про що всі говорять, — що ніякий ви не законний президент, і утримуєте владу не завдяки своїм гарматам, — просто вас посадили англійці і підтримали грінго зі своїм сучим панцерником, я бачив, як ви заметушилися з переляку, не знали, з чого починати своє правління, коли грінго крикнули вам: "лишайся зі своїм борделем негритянським, побачимо, як ти впораєшся без нас!" — і ви досі не зішли зі свого крісла, і ніколи не зідете, бо не можете, хоч би й хотіли, скажіть чесно: ви добре знаєте, що як тільки вас побачать на вулиці в одязі простого смертного, то миттю пообпадають з усіх боків, наче ті собаки, щоб відплатити вам — хто за криваву бійню в Санта-Марія-дель-Алтар, хто за в'язнів, яких кидають у рови портової фортеці на поживу кайманам, або живцем здирають з них шкіру, а потім посилають рідним, щоб залякати", — він говорив, дістаючи з бездонної криниці своєї злої пам'яті цілу низку злочинів ганебного режиму, аж поки йому не забракло сил говорити, бо вогненний леміш роздер йому нутро, його душа полагіднішала, і він скінчив, не докоряючи, майже благально: "кажу вам серйозно, мій генерале, скористайтеся з того, що я помираю, вмираймо разом, — я маю найбільше підстав радити вам це, бо я ніколи не прагнув бути схожим на когось, а тим паче — зробитися національним героєм, я хотів бути простим складувом і робити пляшки, як і мій батько; зважтеся, мій генерале, це не так боляче, як здається", — вмовляв Патрісіо так щиро, що в того не вистачило злості, аби щось відповісти, — він тільки спробував підтримати Патрісіо Арагонеса в кріслі, коли той, зігнувшись, ухопився руками за живіт і заривав од болю й сорому: "ой, лихо, мій генерале, в мене вже повні штани!.." — він подумав, що той хоче сказати фігурально — мовляв, помираю од страху, проте Патрісіо Арагонес повторив: "ні, я вам кажу, що наклав повні штани, мій генерале!" — і він попросив його: "потерпи, ми, герої вітчизни, будь-що повинні вмирати як справжні чоловіки!" — але було пізно щось казати, бо Патрісіо Арагонес ницьма упав на нього, дригаючи ногами од жаху, закаляний і в сльозах. У суміжній із конференц-залом канцелярії йому

довелося добряче вишарувати тіло намиленою мочалкою, аби не тхнуло смородом смерті; він убрав Патрісію Арагонеса в свою одержу, начепив йому брезентовий бандаж, краги, золоту острогу на лівий закаблук, відчуваючи, що тепер став найсамотнішою в цілому світі людиною; потім поприбирав сліди описаного фарсу і влаштував усе достеменно так, як це бачив на власні очі у віщих водах ворожок, щоб удосвіта прибиральниці знайшли тіло таким, яким вони його знайшли: долілиць на підлозі канцелярії, померлий уперше, буцімто природною смертю, уві сні, він був у полотняному мундирі без ступеневих знаків, у крагах, із золотою острогою, під головою — правиця замість подушки. І тоді звістка про смерть теж не поширилася відразу, всупереч його сподіванням, сплигло чимало годин обачного вичікування, таємних розвідин, секретних угод між спадкоємцями режиму, які намагалися виграти час і спростовували чутки про його смерть усілякими суперечливими версіями; його матір Бендісьйон Альвараво привели в торговий квартал, аби ми пересвідчилися, що вона не в жалобі: "вони вирядили мене в квітчасту сукню, наче ту мавпу, змусили мене купити капелюшок з папужачими перами, щоб усі бачили, яка я щаслива, змушували купувати в крамницях усякий непотріб, який тільки траплявся на очі, хоч я їм казала — ні, не час купувати, коли треба плакати, бо я й сама повірила, що то справді помер мій син, а вони силували мене усміхатися, а люди фотографували мене на повен зріст, бо військові казали, що це треба робити заради вітчизни", — в цей час він розгублено запитував себе у своєму сховищі, як це могло статися, що світ зовсім не змінився після його лжесмерті: "чому сонце не спинилося, а сходить і заходить, як і раніше, чому те ж саме повітря в неділю, матусю, і та сама спека, — мене ж бо немає?" — питався він здивовано, коли це раптом з портової фортеці пролунав гарматний постріл, голосно забамкали дзвони собору, і до палацу підступила з нечуваною новою безладна юрба повсталих проти вікового застою, — і тоді він прочинив двері спальні, зазирнув до конференц-залу і побачив себе самого в душній кімнаті, мертвішого та вичепуреного більше, ніж мертві папи усіх віків християнства; з жахом і соромом дивився він на своє власне тіло, яке лежало серед квітів, дивився на бліде від пудри лице, підфарбовані губи, заляклі руки гонористої дівчини, складені на грудях, укритих бронею з військових нагород, дивився на дивовижний парадний мундир всесвітнього генерала, прикрашений десятима призахідними сонцями, — хтось вигавав цю форму спеціально для нього вже по його смерті; він дивився на шаблю карткового короля, якої ніколи не носив, на шкіряні лаковані краги, на дві його золоті остроги — величезний посаг влади і гнітючої ратної слави, обкраяний до його людських розмірів; "от чортівня, хіба ж це я? — роздратовано сказав він, — це брехня!" — казав він, роздивляючись почесну варту, яка крокувала довкола його тіла, — на якусь мить забувши про темну мету цього фарсу, він відчув себе ображеним і приниженим, бо смерть була невблаганна до величі влади; він побачив життя без себе, і йому стало трохи жаль людей, позбавлених його правління, побачив з притаєним хвилюванням тих, що прийшли сюди, аби тільки пересвідчитися, що це справді він; побачив якогось діда, що привітав його масонським жестом часів війни за федерацію; побачив чоловіка в жалобі, котрий поцілував його

перстень; побачив школярку, яка поклала в труну квітку; побачив перекупку риби — вбита горем, бо ж це і справді він помер, вона впустила додолу кошик з рибою і заридала, обнявши напахчений труп: "це він, о господи, як же ми будемо без нього!" — голосила вона; "це він!" — закричали всі; "це він!" — гукала юрба, що задихалася від спеки на Військовій площі, — і тоді закалатали, оповіщаючи про радісну середу, дзвони кафедрального собору та всіх церков, вибухнули великодні ракети, петарди слави, барабани свободи, і він побачив загони повстанців, які вдерлися через вікна до палацу при мовчазному потуранні охорони; побачив розлючених ватажків, які розігнали кийками почесну варту і збили з ніг невітшну перекупку; побачив тих вісьмох, що вчепірилися в труп, аби на ньому зігнати зло, — вони витягли його з дотеперішнього стану, з його химерного часу тропічного квіття і соняшників, і поволокли по сходах; він побачив тих, що взялись руйнувати нутро цього осереддя розкошів та біди: вони хотіли знищити його назавжди, навіки, розорити кубло влади, — вони збивали крихкі дорійські капітелі, перекидали вавілонські колони, увінчані алебастровими пальмами, здирали оксамитові запони, жбурляли у вікна клітки з птахами, віце-королівський трон, рояль; розбивали склепи з прахом невідомих героїв, шматували гобелени із зневіреними дівчатами, поснулими в гондолах, трошили величезні олеографії, на яких було зображено єпископів, воїнів минушини та якісь незрозумілі морські битви, — нищили цей світ, щоб у пам'яті нащадків не залишилося ані найменшої згадки про кляте вояцьке поріддя; тоді він поглянув крізь шпарку жалюзі надвір, щоб побачити, яких же збитків завдало йому те жбурляння з вікон, — "і в цю мить уздрів більше ганьби та невдяки, аніж мої очі бачили й оплакували відтоді, як я народився, матусю!" — він побачив своїх радісних вдів, які покидали дім через службовий вхід: "вони вели на налигачах корів з моїх стійл, виносили казенні меблі та твої сулії з медом, матусю", — він побачив своїх недоношених дітей, які весело видзвонювали на кухонному посуді, на коштовному кришталі, на сервізах для єпископських бенкетів і горлали на всю вулицю: "а мій татусь помер, свобода в нас тепер!" — він побачив на Військовій площі багаття, розкладене із журнальних ілюстрацій та офіційних портретів, які висіли по всіх усядах з перших днів його урядування; він побачив власне тіло, яке тягли волоком, — на брукові лишалися нагороди та відірвані еполети, гудзики від кітеля, парчеве дрантя, галунова тасьма, китиці від опереткової шаблі, десять сумних сонць короля всесвіту, — "матусю, поглянь, що вони зробили зі мною!.." — казав він, відчуючи всім своїм еством ганьбу від плювків та нічних горщиків, що летіли з балконів; його поймав жах від однієї думки, що його можуть розірвати на шматки і зжерти пси та грифи під нестямне виття і гуркотливі феєрверки на святі його смерті. Коли катастрофа минула, він все ще чув далеку музику серед вечірнього безвітря, бив москітів, намагаючись заодно пристукнути й цикад, які сюрчали у вухах і заважали думати, бачив заграви пожеж на обрії, бачив сяйво маяка, яке що тридцять секунд пробивалося крізь шпари жалюзі й кидало на нього зелені смуги, роблячи його схожим на тигра, вслухався у звичний віддих буденного життя, що знову входило в своє русло, бо його смерть уже ставала звичайною собі смертю, яких чимало було й раніше, — він відчув, що

невпинний вир дійсності несе його до нічийної землі жалю й забуття: "а ну її під три чорти, ту смерть!" — вигукнув він тоді й вийшов зі сховища, певний, що час його настав; він перетнув розграбовані покої, чвалаючи непевним кроком привида поміж уламками свого колишнього життя крізь темряву, яка пахла вмираючими квітами та поховальними свічками, штовхнув двері урядової зали і почув крізь густий тютюновий дим мляві голоси навколо довгого столу з горіхового дерева і побачив крізь дим, що тут зібралися всі ті, кого він хотів би тут бачити: ліберали, які продали перемогу в війні за федерацію, консерватори, які її купили, генерали з верховного командування, троє його міністрів, архієпископ і посол Шнонтнер — усі вкупі в одній пастці, всі вони закликали об'єднатися проти вікового деспотизму, щоб поділити між собою трофеї по його смерті, — заглиблені в безодню жадоби, вони й не завважили появи непохованого президента, а той грюкнув кулаком об стіл і гукнув: "ага!" — і цього було досить, бо коли він прийняв руку, всі вже розбіглися, охоплені панікою, і в спорожнілій кімнаті zostалися тільки переповнені попільнички, чашечки з кавою, перекинуті стільці "та мій вірний друг генерал Родріго де Агіляр" у польовій формі, плюгавий, незворушний, він розганяв дим своєю єдиною рукою, даючи знак: "лягайте, мій генерале, зараз почнеться!" — і вони обидва впали на підлогу тої миті, коли перед палацом розпочалося шрапнелльне тріумфування смерті, криваве свято президентської охорони, яка — "залюбки, мій генерале, це велика честь!" — виконала його лютий наказ, щоб ніхто не втік живим із цього збіговиська зрадників: тих, котрі намагалися втекти через головну браму, косили кулеметними чергами, тих, що спускалися з вікон, збивали, наче птахів, тих, кому щастило вислизнути з оточення й сховатися в сусідніх будинках, розносили на шматочки гранатами, а поранених добивали згідно президентської настанови, що кожен уцілілий — де на все життя найлютіший ворог вітчизни; тим часом він усе ще лежав долілиць на підлозі поруч із генералом Родріго де Агіляром під градом скла та штукатурки, який сипався з вікон після вибуху, та бурмотів безперестану, мовби повторюючи молитву: "готово, друже, готово, та й край, віднині я правитиму сам, без цих собак, які знай брешуть на мене, завтра вранці ми побачимо, що годяще, а що негодяще в цьому бедламі, як не буде на чому сісти, купимо шість найдешевших табуреток, та ще купимо циновок, щоб позатуляти дірки, іще дві-три дрібнички, та й годі, ні тарілок, ні ложок не треба — я принесу з казарм, бо тепер у мене не буде ні рядових, ні офіцерів, хай їм чорт, вони здатні тільки молоком обпиватися, а як почнеться веремія, то, сам бачиш, плюють на руку, яка їх годує; я залишу тільки свою охорону, — це люди щирі й хоробрі, — і не призначатиму кабінету міністрів, ну їх до біса, єдиний, без кого в житті не обійдешся, — це один порядний міністр охорони здоров'я та, про всяк випадок, ще хтось із добрим почерком, щоб міг писати все, що треба; отож можна буде віддати в оренду міністерства й казарми, аби мати чим платити слугам, бо тут бракує не людей, а грошей; треба найняти двох путящих служниць — хай одна прибирає та куховарить, а друга пратиме й прасуватиме, а корів і птахів, якщо будуть, доглядатиму я сам, і щоб більше тут мені не тинялося ніяких шльондр по нужниках, ніяких прокажених у казармі, ні докторів наук, які все знають,

ні мудрих політиків, які все бачать, бо врешті-решт це ж президентський дім, а не бордель негритянський, — Патрісіо Арагонес казав, ніби так говорили ті грінго, — мені й себе самого отак-о вистачить, щоб правити й далі, аж поки знову не пролетить комета, — і не один раз, а ще разів з десять, бо як на мене, то я не збираюся більше вмирати, дідька лисого, хай собі вмирає, хто хоче", — говорив він безперестану, ні на мить не задумуючись, ніби читав напам'ять: він знав ще з часів війни, що коли міркуєш уголос, то не так страшно вибухів, од яких здригається увесь палац; отож він складав плани на завтрашній ранок і на століття, яке почалося з того вечора, — аж поки на вулиці не пролунав останній постріл, який добив останню жертву, і генерал Родріго де Агіляр поповзом дістався до вікна й наказав розшукати фургони для сміття, щоб повивозити мертвих, а тоді вийшов з кімнати, кажучи: "на добраніч, мій генерале!" "на добраніч, друже, щиро дякую!" — відповів він, лежачи долілиць на могильному мармурі урядової зали, і, підклавши під голову правицю замість подушки, одразу ж заснув, самотніший, ніж будь-коли, заколисаний шерехом зливи жовтого листа його сумної, довічної осені, яка почалася цієї ночі серед теплих ще тіл та калюж, у яких червонів місяць після бійні. Йому не довелося виконувати жодного з своїх намірів, бо армія розпалася сама, рядові розбіглися, а тих небагатьох офіцерів, котрі до останнього часу чинили опір у казармах столиці та ще в шістьох гарнізонах країни, ліквідувала президентська охорона, якій допомагали цивільні добровольці; уцілілих міністрів наступного ж ранку було вислано, залишилися тільки двоє найвідданіших, — до того ж перший був його особистим лікарем, а другий — найліпшим каліграфом країни; йому не довелося звертатися по допомогу до іноземних урядів, бо державна скарбниця переповнилася обручками та золотими діадемами, що їх зібрали патріоти, на яких ніхто й не сподівався; не довелося їй купувати циновки та найдешевші табуретки замість викинутих у вікна меблів, бо, перш ніж країну нарешті втихомирили, конференц-зал було реставровано, і тепер він став ще розкішніший, аніж колись; знову па всіх усюдах стояли клітки з птахами, і балакучі гуакамайо[3] та королівські папуги на жердинках вихваляли Іспанію, а не Португалію; скромні й послужливі жінки підтримували в домі таку чистоту й порядок, наче на військовому кораблі, а крізь вікна долинала та ж сама бравурна музика, ті ж самі тріумфальні петарди, ті ж самі святкові дзвони, якими відзначали спочатку його смерть, а тепер — його безсмертя, і на Військовій площі тривала безперервна маніфестація з гучними заздоровницями й величезними гаслами: "БОЖЕ, БЕРЕЖИ НАЙДОСТОЙНІШОГО, ЯКИЙ НА ТРЕТІЙ ДЕНЬ ВОСКРЕС ІЗ МЕРТВИХ!" — це було нескінченне свято, яке йому не доводилося продовжувати, вдаючися до таємних маневрів, як колись, бо державні справи вирішувалися самі собою, вітчизна функціонувала, він один був урядом, і ніхто не суперечив йому ні словом, ні ділом, адже він був такий самотній у своїй славі, що в нього не залишилося навіть ворогів, — і такий вдячний своєму вірному другові генералові Родріго де Агіляру, що, не турбуючись більше про витрати молока, наказав вишикувати в патію рядових, які відзначилися своєю жорстокістю та почуттям обов'язку, і скорше інтуїтивно тикаючи пальцем, підвищив їм звання, усвідомлюючи, що воскрешає таким чином армію, яка ще

обплює руку, що її годуватиме: "ти — капітан, ти — майор, ти — полковник, себто ні, — генерал, а решта — лейтенанти, хай вам чорт! ось тобі й військо, друже!" — його так зворушили ті, хто оплакував його смерть, що він наказав привести дідуся, який привітав його масонським жестом, і чоловіка в жалобі, котрий поцілував його перстень, і нагородив їх почесною медаллю, наказав привести перекупку і дав їй те, чого вона, за її словами, потребувала найбільше: чималий дім, де б вона могла жити із своїми чотирнадцятьма дітьми, наказав привести школярку, яка поклала квітку в його труну, і дозволив їй те, "чого я хочу найбільше в світі", — тобто вийти заміж за моряка, — все те добродійство було йому розрадою, але його приголомшене серце не знало ані хвилини спокою, аж поки він не побачив у патію казарми Святого Ієроніма зв'язаних і знеславлених учасників штурмових загонів, які вдерлися в президентський палац, він з нещадним злопам'ятством упізнав одного за другим усіх та поділив їх на групи згідно з мірою провини: "ти керував штурмом — сюди, ви збили з ніг невтішну перекупку — сюди, ви витягли тіло з домовини й поволокли сходами, а потім по багнюці, — сюди, ач, сволота!" — насправді ж його не цікавило покарання, — він хотів довести собі самому, що наруга над тілом і штурм палацу були не стихійною акцією народу, а ганебною справою запродавців, отож він сам заходився допитувати злочинців, аби домогтися, щоб вони добровільно сказали вигадану правду, якої так бракувало його серцю, — але не домогся свого; тоді він наказав на кільканадцять годин підвісити їх униз головою, зі зв'язаними руками й ногами до балки, наче папуг, але не домогся свого; тоді він наказав кинути одного у рів, щоб інші бачили, як того розривають на шматки і жеруть каймани, але не домогся свого; тоді він вибрав одного з— поміж головних злочинців і наказав на очах у всіх живцем оббілувати його, і всі побачили шкіру, ніжну й жовту, наче пуповина, і відчули на собі бризки гарячої юшки з закривавленої плоті, яка билася в агонії об каміння патію, — і тоді вони зізналися, як він бажав: так, їм. заплатили чотириста золотих песо, щоб вони витягли труп на смітник за ринком, — вони не хотіли того робити ні з власної волі, ні за гроші, бо нічого не мали проти нього, а надто — коли він уже помер, але на нелегальних зборах, де було навіть двоє генералів з верховного командування, їх усяко залякували: "тільки через це ми так учинили, слово честі, мій генерале!" — і тоді він зітхнув полегшено і наказав, щоб їх нагодували й дали перепочити цієї ночі, а завтра вранці кинули кайманам, — "бідні одурені хлоп'ята!.." — зітхнув він ще раз і повернувся до президентського палацу з душею, вільною від волосяниці сумнівів, бурмочучи собі під ніс: "тепер усі бачили, хай їм чорт, усі бачили, що ці люди люблять мене!" Щоб розвіяти докори сумління, які Патрісіо Арагонес заронив у його душу, він поклав собі, що це будуть останні тортури в історії його режиму: кайманів знищили, зруйнували катівні, де можна було роздробити одну по одній всі кістки, не вбиваючи людини; він оголосив загальну амністію і зробив прозорливе припущення: лихо цієї країни — в тому, що люди мають забагато часу на роздуми, отож, шукаючи для них якесь заняття, він відновив березневі змагання поетів і щорічні конкурси на звання королеви краси, збудував найбільший на Карибському узбережжі стадіон і звелів нашій команді виграти або вмерти, наказав відкрити в

кожній провінції безплатну школу підмітальниць, — фанатичні учениці цих шкіл, окрилені президентською спонукою, позамітавши в домівках, заходилися замітати вулиці, а потім і шосейні дороги та путівці, — гори сміття перекочовували з однієї провінції в іншу, супроводжувані урочистими процесіями з державними прапорами й величезними гаслами: "БОЖЕ, БЕРЕЖИ НАЙЦНОТЛИВІШОГО, ЯКИЙ ДБАЄ ПРО ЧИСТОТУ НАРОДУ!" — і ніхто не знав, куди ж те сміття подіти, а він тим часом блукав, наче заклопотаний звір, насилу волочачи свої незграбні лаписька, і ламав собі голову, чим би його ще розважити цивільне населення, — він продирався крізь юрмища прокажених, сліпих та паралітиків, які просили цілющої солі з його рук, хрестив у купелі посеред патіо дітей своїх хрещеників, даючи немовлятам своє ім'я, а нахабні підлабузники зусібіч урочисто проголошували його єдиним, бо він таки й справді не мав двійника, отож мусив сам роздвоюватися в цьому схожому на ярмарок палаці, де що не день, то все більшало кліток із найхимернішими птахами: відтоді, як стало відомо, що його мати Бендісьйон Альварадо була птахівницею, ті клітки надсилали — хто з улесливості, хто — глузуючи, і незабаром їх не було вже де ставити; він брався водночас до стількох державних справ, що в патіо та канцеляріях товпилися цілі юрби, і годі було розібратися, де тут службовці, а де відвідувачі; ламали стільки стін, аби зробити ширшим світ, розчиняли стільки вікон, щоб ліпше було милуватися морем, що навіть просто пройти з однієї кімнати в іншу було все одно, мовби наважитися вийти на палубу парусника, віддавшись на ласку шалених осінніх вітрів. Це були звичайні березневі пасати, які завжди віяли у вікна палацу, але тепер йому казали: "це повіи миру і спокою, мій генерале!" — в нього так само дзвеніло у вухах, як і раніше, але навіть його лікар казав: "це дзвін миру і спокою, мій генерале!" — бо відтоді, як його вперше знайшли мертвим, усе, що діялося на землі й на небі, стало знаменням миру і спокою, і він вірив у це, так вірив, що в грудні знову діставався до будинку над прірвою, шукаючи розради своєму безталанню в ностальгічному товаристві колишніх диктаторів, які переривали партію доміно, щоб розказати йому: "я був, наприклад, дубль шість, а ці доктринери консерватори, скажімо, дубль три, проте я не врахував таємного альянсу масонів і церкви, чорти б їх узяли, та й кому б таке спало на думку?" — суп вичахав, але тут уже хтось інший заводив своєї: "ось, приміром, ця цукорничка була президентським палацом, а єдина ворожа гармата, далекобійністю чотириста метрів за сприятливого вітру, стояла осьде, і тепер я сиджу отут перед вами, тільки подумати, через якісь злощасні вісімдесят два сантиметри!" — і навіть найзагартованіші у злигоднях вигнання даремно сподівалися чогось, — виглядаючи з— за обрію пароплави своєї країни, впізнавали їх за кольором диму та іржавим деренчанням гудків, удосвіта спускалися в порт і шукали викинуті газети, що в них моряки загортали їжу, а знайшовши їх де-небудь у ящику для сміття, без кінця перечитували вздовж і впоперек, щоб передбачити майбутнє вітчизни з повідомлень про те, хто кого запросив і хто кого не запросив на іменини; вони розгадували свою власну долю залежно від напряду чорної хмари провидіння, яка впаде на країну апокаліптичним ураганом, що переповнить ріки, а ті зруйнують греблі і спустошать

поля, і в містах спалахне чума, і почнеться голод, "і тоді вони прийдуть сюди і благатимуть, щоб я врятував їх від анархії та катастрофи, ось побачите!" — але в очікуванні тієї урочної миті доводилося відкликати вбік котрогось із молодших вигнанців і прохати: "просильте-но мені, будь ласка, нитку в голку — хочу полатати ці штани, знаєте, я не можу їх викинути, вони мені дорогі як згадка"; доводилося прати свою білизну потай, правити викинуті новачками бритви, їсти, зачинившись у кімнаті, аби ніхто не дізнався, що ти харчуєшся недоїдками, аби ніхто не бачив штанів, загіджених через оте старече недержання, — і неждано-негадано в якийсь із четвергів ми пришпилювали котромусь нагороди на його останню сорочку, загортали покійника в його державний прапор, співали його національний гімн і відсилали його правити країною забуття на дні моря, і єдиним баластом йому було роз'їдене іржею серце, а єдиною порожнечею, яка залишалася в світі по ньому, було порожнє курортне крісло на величезній терасі, де ми сідали, щоб розіграти спадщину, якщо після небіжчика залишалися якісь речі, — "мій генерале, ви тільки уявіть собі це животіння цивільного — після такої слави!.." Колись давно, іншого далекого грудня, коли відкривали цей дім, з цієї самої тераси він побачив, наче в маренні, низку Антільських островів — хтось показував, тицяючи пальцем у море, схоже на вітрину: "он Мартініка, мій генерале", — і він угледів цей запахущий вулкан, і санаторій для сухотників, і здоровенного негра в мереживній сорочці, який продавав під собором цілі клумби гарденій дружинам губернаторів; "а то — Парамарібо, мій генерале", — і він бачив парамарібський ярмарок — справжнісіньке пекло, бачив крабів, які пробираються з моря каналізаційними трубами, вилазять з убиралень і деруться на столики кафе; бачив діамантові пломби в зубах старих опасистих негритьянок, які торгують масками та імбирним корінням під густим, наче юшка, дощем; "а ген — Танагуарена, мій генерале", — і він бачив золотавих корів, що дримають на танагуаренському пляжі, бачив сліпого ясновидця з Гуайри, який бере два реали за те, що відганяє смерть, граючи на своїй скрипці з однією струною, бачив серпневу спеку Трінідаду, автомобілі, що їдуть задом наперед, безсоромних індусів, котрі спорожняються просто на вулиці, перед своїми крамничками, де продаються шовкові сорочки тавирізьблені зі слонової кістки статуетки мандаринів, бачив кошмар Гаїті, його синявих псів, запряжений волами фургон, який вранці підбирає на вулицях трупи; бачив Кюрасао, де знову розквітли голландські тюльпани на цистернах із пальним, бачив схожі на вітряки будинки, з такими покрівлями, наче для снігових зим, і загадковий океанський корабель, який пливе поміж готелів через центр міста; бачив мурований кораль Картахени, перегороджену ланцюгами бухту, світло з балконів, худющих візницьких шкап, які й досі зітхають, згадуючи добу віце-королів, — "кізяками пахне, мій генерале, яка чудасія, ну, скажіть, хіба не великий цей світ!" — так воно й було насправді, світ був не тільки великий, але й підступний, — отож він піднімався в грудні у дім над скелями зовсім не для того, щоб побалакати з цими дезертирами, яких він ненавидів, бо то було його власне відображення в дзеркалі нещастя, а щоб бути тут дивовижної миті, коли розіллється грудневе світло, і він знову зможе бачити увесь антільський світ від Барбадосу до

Веракрус, — і тоді він забував, до чого там кісточка дубль-три, і виходив на терасу помилуватися химерними островами, які скидалися на поснулих у морській затоці кайманів, і, дивлячись на них, знову пригадав і ніби вдруге пережив ту історичну жовтневу п'ятницю, коли він удосвіта вийшов зі своєї спальні й побачив, що вся його челядь понадягала червоні ковпаки: нові наложниці замітали покої та міняли пташкам воду, всі, як одна, в червоних ковпаках, вартові на своїх постах, доярі в корівнику, паралітики на сходах і прокажені в розарії походжали в червоних ковпаках, наче карнавальної неділі, — він ніяк не міг втямити, що ж це таке скої— лося в світі за одну ніч, чого це всі мешканці палацу і всі городяни тиняються в червоних ковпаках, що воно за низки балабончиків в руках у кожного, — і врешті-решт хтось йому трапився, що зміг пояснити: "мій генерале, прибули якісь чужинці, — вони говорять наче й по-нашому, тільки дуже мудровано, кажуть на море не воно, а вона, називають, гуакамайо папугами, каное — паромами, а гарпуни — списками; а коли вони побачили, що ми вийшли на човнах назустріч їхнім кораблям, то повидиралися на щогли й почали кричати одне одному, мовляв, гляньте, які в них чудові тіла й гарні обличчя, а чуприни — ну, чисто тобі кінські гриви; а як роздивилися,, що нас Господь пофарбував, аби не пооблазили на сонці, то заторохтіли, як сороки, мовляв, ви тільки гляньте, чим це вони намазалися, що ні білі, ні чорні, — такі, як канарці; а ми були ні в сих, ні в тих, бо якого б дідька їм насміхатися з нас, мій генерале, коли ми такі, як мати народила, а вони самі виряджені, наче жирові валети, дарма що було дуже жарко, — вони кажуть "жарко", як голландські контрабандисти, а волосся в них — ніби в жінок, але то були чоловіки, ні одної жінки ми не бачили між ними; вони кричали, що ми не тямимо християнської мови, хоч самі не тямили, що ми їм кричимо, а тоді вони підпливли до нас на своїх каное, які, я вже казав, називають поромами, і вельми дивувалися, що вістря наших гарпунів з кістки риби сабало, яку вони називають риб'ячим зубом; і тут почалася мінянка: ми оддали все, що мали, за оці їхні червоні ковпаки та разки скляного намиста, пообвішувалися ним — чужинцям на догоду; а ще вони нам давали оці брязкальця, що їм ціна якийсь мараведі[4] різні тарілочки та люстерка, одне слово — усякі заморські дурнички, мій генерале; а коли ми побачили, що це люд запопадливий і тямущий, то непомітно допровадили їх до берега, вони й самі незчулися; і тут як почалося, як почалося, — обміняйте мені оте на це, а я вам обміню оце на те, — зробився такий товчок, що сам чорт ногу зломить, і невдовзі уже всі міняли папуг, тютюн, шоколад, ігуанячі яйця, а чужинці охоче брали наше й віддавали своє, хотіли навіть обміняти оксамитову жилетку на одного з нас — показати в Європі, що ми за одні; ви тільки подумайте, мій генерале, який скандал!" — а він, спантеличений, не знав, що й думати, чи втручатися йому, главі уряду, в цю божевільну справу, і зрештою повернувся у спальню та на всяк випадок відчинив вікно — може, світло нового дня хоч трохи прояснить йому ту плутанину, якої він оце наслухався, — і побачив звичний для ока панцерник, покинутий біля причалу морськими піхотинцями, — а далі, за панцерником, у похмурому морі стояли на рейді три каравели.

Коли було вдруге знайдено його обкльоване грифами тіло, — він лежав у тій же канцелярії, так само зодягнений і в тій самісінькій позі, що і вперше, — ніхто з нас не міг пригадати його першої смерті, бо то було ще не за нашої пам'яті, але всі ми добре знали, що з певністю вірити в його смерть не можна: правда про нього завжди ховалася за видимістю правди. Навіть найнерозсудливіші з нас не йняли віри своїм очам, бо скільки вже разів ми його подумки хоронили: з давніх-давен очевидці розказували, буцімто його звалила з ніг чорна неміч, — даючи комусь аудієнцію, він упав із трону, зсудомлений, з жовчною піною на губах, і його почали бити страшні корчі; казали, нібито Господь бог відібрав у нього мову, покаравши за лихослів'я, і тепер замість нього говорить схований за ширмою чревовіщатель, а сам він тільки рота роззявляє; оповідали, що його покарано за розпусту, і все його тіло вкрилося риб'ячою лускою; розказували, ніби глумої ночі службовою брамою палацу у військовому фургоні вивезли труну, всю в золоті й пурпурових китицях, а хтось на власні очі бачив, як Летісія Насарено ридма ридала в саду дощів; але, якими б вірогідними не здавалися чутки про його смерть, він завжди зненацька з'являвся, живий-живісінький, — і рука володаря, міцніша, ніж будь-коли, несподівано змінювала наші долі. Щоб переконатися, що цього разу помер саме він, досить було глянути на перстень з президентською печаткою або на його неймовірно великі ноги невтомного подорожнього, або на виняткових розмірів грижу, — її не зачепили грифи; але щоразу хтось та пригадував, що такі самі прикмети мали й інші — нічим не видатні — небіжчики, які померли раніше. Ми якнайретельніше обдивилися всі закутки палацу, але не знайшли ніяких доказів, що помер дійсно він. У спальні Бендісьйон Альварадо, його матері, що про неї ми пам'ятали тільки легенду, як її було канонізовано урядовим декретом, ми знайшли кілька поламаних кліток зі скам'янілими од часу пташиними кістяками, побачили обгризене коровами плетене крісло, побачили коробочку з акварельними фарбами та склянки з пензликами — за допомогою тих фарб і пензликів перекупки птахів з плоскогір'я розмальовували звичайних сірих пташок і продавали їх потім на ярмарку, видаючи за іволг; ми побачили великий череп'яний підвазонник із кущем меліси — забута всіма, вона й досі росла, і її гілки повзли по стінах, вистромлялися з картин, проткнувши полотно, вилазили у вікна, сплітаючись із диким листям знадвору, — і тут ми не знайшли ніяких ознак того, що він колись бував у цій кімнаті. В шлюбній спальні Летісії Насарено — цю жінку ми уявляли собі виразніше, і не лише тому, що вона царювала не так давно, а й через її надто галасливу участь у громадських заходах, — ми побачили зручне для любовних утіх ліжко з мереживним балдахіном, який правив курям за сідало, побачили в скринях побиті міллю коміри з блакитного песця, дротяні каркаси кринолінів, побачили пелерини, вкриті памороззю пилуки, корсажі з брюссельськими мереживами, хатні чоловічі пантофлі, атласні черевички на високих каблуках — для урочистих прийомів, побачили довгі сукні з пелеринками, оздоблені фетровими фіалками та стрічечками з тафти, — всю цю погребову пишноту найпершої дами; побачили вбрання послушниці з грубого, наче бараняча шкура, сірого полотна, — те саме вбрання, в якому Летісію викрали та привезли з Ямайки в ящику з — під

кришталевого посуду, щоб посадити її в крісло таємної президентші, — але і в цій кімнаті ми не знайшли нічого, бодай якогось натяку на те, що причиною піратського викрадення Летісії було його кохання. В президентській спальні, звідки він майже не виходив усі свої останні роки, ми знайшли тільки солдатське ліжко, на якому ніхто не спав, переносний пісуар — з тих, що їх познаходили скупники старого непотребу в покинутих морськими піхотинцями оселях, та ще залізну скриню, в якій лежали його дев'яносто дві нагороди й мундир з грубого полотна, без ступеневих знаків — такий самий, як на небіжчикові, тільки продірявлений шістьма кулями крупного калібру: вони вцілили в спину і пройшли навиліт крізь груди, обпаливши тканину мундира, — побачивши це, ми всі мимоволі згадали поширену легенду, нібито вбити його неможливо, бо коли в нього по-зрадницьки стріляєш ззаду, кулі прошивають його наскрізь, не заподіявши ніякої шкоди, а коли стріляєш спереду, то свинець рикошетом відскакує від нього і вціляє нападника; казали, що вбити його можуть тільки кулі милосердя, і то — якщо в нього стрілятиме хтось безмежно відданий, готовий будь-якої миті вмерти за нього. Знайдені нами мундири здавалися замалими як на нього, але ми не мали сумніву, що вони справді йому належали; здавна ходили чутки, ніби він продовжував рости до ста років, а в сто п'ятдесят у нього втретє прорізалися зуби, — і справді, зуби в мерця були ще здорові, маленькі й тупі і скидалися-таки на молочні, але розтерзане грифами тіло було, либонь, не більше від тіла звичайної собі людини середнього зросту; шкіру він мав жовту, поцятковану старечими родимками, без жодного шраму, і хіба що обвислі мішки на ній свідчили, що колись він був товстий; непропорційно великими здавалися тільки порожні очниці, грижа в паху та здоровенні ступні, квадратні й плоскі, з твердими, загнутими, наче в яструба, кігтями. На відміну від одягу, все, що писали про нього історики, свідчило про його велич: офіційні тексти читанок змальовували його як велетня-патріарха, який ніколи не виходить з дому, бо не може пройти у двері, любить дітей і ластівок, розуміє мову деяких тварин, уміє розгадувати задуми природи, читає думки, глянувши людині в вічі, а також знає таємницю цілющої солі, якою лікує болячки прокажених і ставить на ноги паралітиків. Ніяких згадок про його походження в офіційних текстах не було, але, мабуть, він був родом із плоскогір'я; про це свідчила і його нестримна жадоба влади, і жорстокість його правління, і його похмура вдача, і та незбагненна зловтіха, з якою він продав наше море іноземній державі, прирікши нас відтоді все життя дивитися на цю безмежну пустельну рівнину, вкриту шорстким місячним пилом, на мертву рівнину, де кожен захід сонця крає тобі душу тоскним болем. Гадали, що в нього є тисяч зо п'ять дітей, яких він без ніякої там любові зачав з незліченними коханками, поки ще міг втішатися у своєму гаремі, — всі діти, як одно, народжувалися недоношеними, і жоден з його нащадків не діставав його імені чи прізвища (окрім сина Летісії Насарено, який, тільки-но з'явившись на світ, одержав звання дивізійного генерала з усіма повноваженнями), — нічого дивного тут не було, адже він вважав, що кожен — тільки син своєї матері, а більше нічий. Правда, ця істина здавалася очевидною лише йому, бо ж він був безбатченком, як і багато інших найзнаменитіших деспотів, і, очевидно, єдиною його

родичкою була його вельмишановна матінка Бендісйон Альварадо, якій шкільні підручники приписували чудо непорочного зачаття: їй нібито приснився віщий сон, що вона має народити нового месію; дійшовши влади, син спеціальним декретом оголосив Бендісйон Альварадо матріархом вітчизни, — з тієї простої причини, що "мати може бути тільки одна — моя!" — Бендісйон Альварадо була дивна жінка невідомого походження; її свята простота шокувала фанатичних поборників придворного етикету на початку його режиму, бо вони не могли допустити, що мати глави нашої вітчизни носила на шиї ладанку з камфорою — "від усякої зарази", не могли дивитися, як вона пробує наколювати виделкою ікру або ходить, наче якась незграбна танга[5] у своїх лакованих туфлях; вона їм допікала тим, що на терасі концертної зали поставила вулики, в канцеляріях розводила індиків та своїх фарбованих пташок, сушила білизну на президентському балконі, звідки він виголошував свої історичні промови; а як було стерпіти, коли на якомусь дипломатичному прийомі вона бовкнула, що вже втомилася просити господи бога, аби швидше скинули її сина, бо їй важко жити в президентському палаці: "тут тебе весь час наче напоказ виставляють!.." — вона сказала це так само безпосередньо, як одного разу в день національного свята пропхалася з повним кошиком порожніх пляшок крізь почесну варту, підійшла до президентського лімузіна, який от-от мав відкрити урочистий парад під бурхливі оплески, серед зливи квітів та військових маршів, і тицьнула кошик у вікно автомобіля, гукнувши синові: "раз ти вже їдеш у той бік, здай заодно пляшки в крамниці на розі!.." — бідолашна мати! їй бракувало чуття історичного моменту, це всім стало ясно на банкеті, коли ми святкували висадку морських піхотинців адмірала Хігінсона, — вперше побачивши сина в парадному мундирі з золотими медалями на грудях, в атласних рукавичках, які він відтоді носив до кінця днів своїх, Бендісйон Альварадо, не тямлячи себе од материнської гордості, вигукнула при всьому дипломатичному корпусі: "божечку, аби ж я знала, що мій синочок стане президентом республіки, я віддала б його до школи, сеньйори!.." — вона так осоромила президента, що її негайно було переселено з палацу в передмістя, в розкішний будинок на одинадцять кімнат, який її син виграв у кості тої щасливої ночі, коли вожді війни за федерацію ділили між собою за гральним столиком шикарні оселі переможених консерваторів; проте Бендісйон Альварадо не вподобала покоїв, прикрашених чудовим ліпленням: "через нього мені здається, що я — жінка папи римського!" — їй більше припали до смаку кімнати для прислуги, там вона й оселилася разом із шістьма босими служницями, яких їй дали, — вона поставила свою швацьку машинку та клітки з розмальованими птахами в занедбаній комірчині, де вдень ніколи не було жарко, а надвечір не так дошкуляли москити, і сідала шити перед вікном, у яке лилося нікому не потрібне світло з величезного патіо та лікарняний запах тамариндів; по всьому домі блукали кури, в порожніх кімнатах солдати з президентської охорони підстерігали покоївок, а Бендісйон Альварадо розмальовувала акварельними фарбами своїх підробних іволг і жалілася служницям на долю свого бідолашного сина, якого морські піхотинці тримають у президентському палаці, "так далеко від матері, і нема в нього дбайливої

дружини, щоб розрала, коли він опівночі проснеться від горя й турбот, які мучать його вдень і вночі, і нащо було йому встрявати в цю халепу, ви подумайте тільки, — служити президентом республіки за якісь там нещасні триста песо на місяць, бідна моя дитина!.." Вона знала, що каже, бо син щодня навідував її, коли місто поринало в густу драговину сієсти, — він приносив матері цукати, які вона дуже любила, і виливав їй свою душу, розказуючи, як то важко бути маріонеткою в руках морських піхотинців: навіть цукати йому доводиться красти, ховаючи їх за обідом у серветку, бо ці кляті окупаційні власті мають бухгалтерію, яка обліковує у відповідних книгах усе, навіть недоїдки від обіду; він скаржився, що недавно командир панцерника привів до палацу якихось астрономів, чи що, котрі міряють землю, — вони навіть не привіталися з президентом, а заходилися обмірювати все довкола рулеткою — просто в нього над головою, і щось обчислювали англійською мовою та покрикували на нього через перекладача "ану відійди!" — і він слухняно відходив, — "не застуй!" — і він намагався на застувати — "не плутайся тут під ногами, хай тобі чорт!" — він не знав уже, куди йому ступнути й де подітися, поки вони переміряли все, що тільки можна, навіть освітлюваність балкона, — але це ще було півбіді: вони вигнали на вулицю двох його останніх наложниць, бо адмірал сказав, що ці рахітичні шльондри недостойні президента, і тепер йому так бракувало жінок, що іноді він тільки удавав, ніби покидає материн дім, і Бендісйон Альварадо чула, як він ганяється в напівтемних спальнях за котроюсь із її служниць, — їй так було жаль сина, що вона зумисне полохала пташок у клітках, змушуючи їх лементувати, аби тільки сусіди не чули тієї ганебної метушні, приглушених погроз служниці: "одчепіться, мій генерале, пустіть, бо розкажу вашій матері!..." Бендісйон Альварадо псувала сієсту своїм іволгам, вони аж надсаджувалися од крику, щоб тільки ніхто не почув того бездушного сопіння нетерплячого мужчини, такого собі коханця, котрий не роздягається сам і не роздягає жінки; щоб ніхто не почув його собачого скавчання, не знав, як він плаче від самотності й жалю до себе після цих випадкових любощів під кудкудакання потривожених курей, у таку безбожну серпневу спеку, коли повітря — наче розплавлене скло, — "бідна моя дитина!.." Таке нужденне животіння тривало доти, доки окупаційні війська не покинули країни, — їх так налякала чума, що вони вибралися набагато раніше, ніж намірялися: морські піхотинці розібрали будиночки своїх офіцерів на пронумеровані деталі, які поскладали в контейнери, вирвали з корінням свої блакитні газони і забрали їх, згорнувши, наче килими, згорнули й гумові цистерни з очищеною водою, яку їм прислали з дому, аби вони тут не мусили пити нашу гнилу воду з хробачнею, зруйнували свої білі госпіталі, висадили в повітря свої казарми, щоб ніхто не дізнався, як їх було побудовано, — залишили тільки старий десантний панцерник, на палубі якого червневими ночами блукав привид адмірала — того самого, що пропав безвісти під час шторму; але, перш ніж вивезти своїми летючими поїздами все своє райське причандалля для кишенькових війн, вони нагородили президента "Медаллю Доброї Злагоди", вшанували його як главу держави і сказали йому на прощання так голосно, щоб увесь світ почув: "ми тебе кидаємо з твоїм борделем негритянським, побачимо, як ти впораєшся без нас!" — "та

все ж забралися, матусю, вшилися під три чорти!.." — і вперше за весь час він піднявся сходами не як похнюплений віл, запряжений зайдами, а як володар, здатний особисто віддавати свої власні накази, задовольняти різноманітні прохання: він відновив півнячі бої, знову дозволив польоти комет та інші розваги бідняків, які заборонили були морські піхотинці, — і так утвердився в повноті своєї влади, що наказав навіть поміняти місцями кольори національного прапора та замінити в державному гербі фрігійський ковпак на поверженого дракона загарбників, — "бо, зрештою, ми самі собі пани, матусю, хай живе чума!.." Бендісьйон Альварадо протягом усього свого життя згадувала цю несталість влади та грізні злидні, але найбільшої кривди завдавали їй ті згадки в часи, які настали після комедії з його смертю, коли він, воскреслий, розквітавшись із недругами, чвалав трясовиною щастя, а вона й далі бідкалася всім, хто тільки її слухав, як це принизливо — бути матір'ю президента і не мати нічого, окрім якоїсь нещасної швацької машинки; вона жалілася, що хоч її син і їздить у роззолоченій кареті, в нього немає навіть клептика землі: "бідна моя дитина, ні клептика землі, для могили — й то нема, і це після того, як він стільки років одслужив вітчизні, де ж правда, сеньйоре?.." — так вона продовжувала бідкатися, не за звичкою і не з лицемірства, а тому, що син уже не довірявся їй, як то було раніше, не ділився з нею ні своїм лихом, ні таємницями влади: він так змінився з часів морських піхотинців, що Бендісьйон Альварадо здавалося, наче син старіший за неї, — він ніби якимось дивом перегнав її в часі; вона помічала, що він заговорюється, плутається в думках, втрачає уявлення про дійсність, іноді в нього навіть текла слина з рота, і Бендісьйон Альварадо нараз пронизувало жалісливе співчуття, їй здавалося, що вона йому не мати, а дочка, — надто ж коли він прийшов одного разу до неї, навантажений пакунками, і, поки вона шукала в корзині для шиття ножиці, він силкувався розпакувати всі покупки водночас, нетерпляче рвав зубами мотузки, ламав нігті об краї коробок і витягав повні пригорщі різних витребеньок, аж задихаючись від щастя: "глянь, які це чудові штуки, матусю! ось жива сирена в акваріумі, ось заводний ангел — він літає з дзвіночком по кімнатах; а ось морська черепашка, бачиш, яка здоровенна, — якщо притулити її до вуха, то почуєш не шум прибою, як у звичайних черепашках, а мелодію нашого національного гімну, правда ж чудасія, матінко, бачиш, як добре бути багатієм!.." — але мати зовсім не поділяла його захвату, вона мовчала, гризучи свої пензлики, аби син не помітив, що в неї серце стискається з жалю від однієї згадки про минуле, яке нікому так не далось взнаки, як їй; дорогою ціною заплатив він за те, щоб зостатися в своєму кріслі, — "і то не за наших часів, сеньйоре, не за наших добрих часів, коли влада єдина, коли вона зробилася, як каже мій син, наче та скляна кулька на долоні, її можна і побачити, й помацати, — а тоді вона була, як риба сабало, і не давалася в руки", — пливла, куди самій заманеться, в цьому домі для всіх, і її здоганяла хижа зграя останніх вождів війни за федерацію, які допомогли йому скинути генерала-поета Лаутаро Муньйоса, освіченого деспота, пом'яни Господь його душу разом із його светоніївськими требниками[6] латиною і сорока двома чистокровними скакунами; але, як законну винагороду за свої вояцькі послуги, соратники прибрали до рук майно й

худобу вигнаних із країни багатіїв, розділили вітчизну на автономні провінції, заявивши безапеляційно, що оце, мовляв, і є "федералізм, мій генерале", — "заради цього ми проливали кров!" — вони були абсолютними монархами на своїх землях: установлювали свої закони, свої персональні національні свята, випускали свої паперові гроші, які самі ж таки й підписували, мали кожен свою парадну форму — кітелі з золотими застібками, оздоблені коштовним камінням шаблі та прикрашені плюмажами з павиного пір'я трикутні капелюхи, — все те було скопійоване з давніх хромолітографій, що зображали віце-королів, які правили вітчизною до нього; вони були брутальні й сентиментальні водночас, заходили до президентського палацу через парадний вхід, не питаючи ні в кого дозволу, "бо вітчизна належить усім, мій генерале, заради цього ми жертвували своїм життям!" — вони отаборювалися в святкових залах зі своїми гаремами та худобою, яку на правах мирних поборів вимагали дорогою — скрізь, аби не бракувало харчів; вони приводили свою охорону з найманців-варварів, які не мали навіть чобіт, а обмотували ноги ганчір'ям, і ледве вміли зв'язати два слова християнською мовою, зате спритно шахраювали, граючи в кості, і вправно та люто орудували зброєю; тоді палац скидався на якийсь циганський табір, сеньйоре, і в ньому тхнуло так, наче розлилася брудна річка; офіцери з генерального штабу забирали для своїх маєтків меблі, які були власністю республіки, розігравали в доміно урядові відзнаки і мов не чули благань Бендісйон Альварато, яка, не присідаючи ні на хвилику, намагалася повимітати все те ярмаркове сміття, дати хоч якийсь лад цьому бедламу, — тільки вона одна пробувала опиратися непоправному падінню колишніх героїв, їй хотілося гнати усіх їх звідсіля мітлою, коли вона бачила загіджений цим розпусним кодром дім, коли дивилася, як вони сперечалися в картярських баталіях за крісла верховного командування, як чинили содомські гріхи, сховавшись за рояль, як справляли нужду в алебастрові амфори, хоч вона й пояснювала: "ні, сеньйоре, це не переносні нужники, це амфори, знайдені на морському дні", — а вони тільки реготалися: "подумаєш, якісь там витребеньки багатіїв!" — і не було людської сили, яка б переконала їх, ані божої сили, яка завадила б генералові Адріано Гусману прийти на урядовий прийом, "коли я святкував десяти роковини свого приходу до влади, і хто б міг подумати, яку він штуку нам утне", — генерал Адріано Гусман зайшов до танцювальної зали в строгім мундирі з білого полотна, спеціально дібраному для цієї okazji; він був без зброї, "як і поклявся мені честю солдата", в супроводі своєї охорони — французьких дезертирів у цивільному, всі вони несли цілі оберемки кайєннських антурій — генерал Адріано Гусман власноручно пороздавав ті квіти дружинам послів та міністрів, ввічливо поспитавши спочатку дозволу в їхніх чоловіків, бо чув од своїх охоронців, ніби так заведено у Версалі; він зробив усе, як достеменний кавалер, а потім примостився собі в куточку свята, віддавши всю увагу танцям, схвально кивав головою: "чудово!" — примовляв він, — "добряче витанцьовують ці європейські дженджики", — примовляв він, — "кожному своє", — примовляв він, забутий усіма в своєму кріслі, — "ніхто, крім мене, й не завважив, що один з його людей доливає та доливає йому в бокал шампанського, і він просто на очах буряковіє; щоразу, як відрижка підступала йому до

горла, він, спітнілий, розстібав верхній ґудзик кітеля та аж схлипував, позіхаючи, матусю, — і раптом у перерві між танцями, насилу зіп'явшись на рівні ноги, розстібнув кітель, а тоді заходився розстібувати й ширінку, і ну поливати напахчені декольте дам; він, як п'яний солдат, замочив їдкою сечею ніжні муслінові пелени, парчеві корсажі, страусові віяла, — такий переполох зчинився, а він знай собі виспіває, наче так і треба: "о пані, гляньте, я страждаю, кохаючи, і під вікном троянди ніжні поливаю!.." — і ніхто не зважився втихомирити його, навіть я сам, бо я був сильніший за кожного з них поодинці, проте набагато слабкіший, аніж їх двоє, коли б вони змовилися між собою", — навіть він сам усе ще не здогадувався, що це тільки він бачить усіх наскрізь, але ніхто не спроможний розгадати потаємних думок скам'янілого старого, ніхто не здатний осягти глибини його спокою, обачності й незрівнянного довготерпіння: ми бачили тільки його похмурі очі, міцно стулені губи, руку, як у цнотливої панночки, — та рука навіть не здригнулася на ефесі шаблі, коли одного страшного полудня йому доповіли, що генерал Нарсісо Лопес напився до чортиків рому та горілки, причепився у вбиральні до якогось капрала з президентської охорони і, повівшись з ним, як справжня повія, примусив робити всякі неприродні штуки, а потім плакав од болю, злості й приниження, блював навкарачки у смердючій вбиральні, а коли прийшов до тям, згріб красеня-капрала й приштрикнув його пікою, наче метелика, до стіни в конференц-залі, просто посеред квітчастого гобелена, і ніхто не наважувався зняти сердегу днів зо три; він же тільки стежив за своїми колишніми товаришами по зброї, зовсім не втручаючись у їхнє життя, певний, що вони самі знищать одне одного, — і справді, згодом йому доповіли, що генерала Хесукрісто Санчеса забили стільцями його ж таки охоронці: вони мусили це зробити, коли в генерала почався напад сказу після того, як його покусав кіт, — і треба ж було такому статися, от бідолаха; він тільки на якусь мить облишив грати в доміно, коли йому прошепотіли на вухо, що генерал Лотаріо Серено втонув, бо під ним ні з того ні з сього сконав кінь, на якому генерал перепливав річку, — от бідолаха; він і оком не змигнув, коли його повідомили, що генерал Нарсісо Лопес встромив собі в задницю динамітний заряд і підірвав себе з усіма тельбухами, бо нічого не міг з собою вдіяти через свій непереборний потяг до гомосексуалізму; і він знову сказав тільки: "от бідолаха", — так, ніби не мав ніякого стосунку до тих безславних смертей; щоразу він віддавав однаковий наказ про посмертне вшанування, проголошував усіх небіжчиків мучениками, які загинули під час виконання службових обов'язків, і справляв їм однаково пишний похорон у національному пантеоні, "бо вітчизна без героїв — це все одно, що оселя без дверей", — казав він; і коли у всій країні зосталося всього-на-всього шестеро генералів — його соратників, він запросив їх до президентського палацу на свій день народження, на приятельську вечірку запросив усіх, навіть найтемнішого і найпідступнішого з них — генерала Хасінто Альгарабіа, який хизувався тим, що мав сина зі своєю власною матір'ю і пив лише деревний спирт, змішаний з порохом; вони сиділи самі в бенкетній залі — "як за кращих часів, мій генерале", — справжні побратими, неозброєні, але з охороною, яка чатувала в сусідній залі, і кожен приніс цілу купу подарунків — "для

єдиного з-поміж нас, який усіх нас розуміє", — казали вони, маючи на увазі те, що він один умів тримати їх у руках; йому одному вдалося виманити з лігва на плоскогір'ї легендарного генерала Сатурно Сантоса, чистокровного індіанця, нехрещеного, який завжди ходив босий, — "хай я сучий син буду, мій генерале, — ми, справжні мужчини, не можемо дихати, якщо не відчуваємо землі!" — за одяг йому правила вибивна тканина, яскраво розмальована химерними звірами; як і завжди, він прийшов без охорони, овіяний похмурою славою, озброєний лише мачете, що його відмовився зняти з пояса, бо це, мовляв, не зброя, а знаряддя праці, — "він приніс мені в подарунок орла, прирученого для людських воєн, і приніс арфу, матусю, священний інструмент, звуки якого відвертають бурю і прискорюють досягання врожаю, — генерал Сатурно Сантос грав на арфі так майстерно і так щиро, що збудив у наших серцях тугу за жахливими ночами війни, нас розтривожив дух коростявого пса війни, наші душі краяла солдатська пісня про золотий човен, який має нас перевезти, ми ревно співали її всі хором, матусю: "у сльозах прийшов я з мосту", — вони співали, уминаючи індіка зі сливами та півпоросяти, дудлячи з персональних пляшок, кожен — свій власний напій, — всі, окрім нього самого та генерала Сатурно Сантоса: ці двоє не скуштували за свій вік навіть краплі лікеру, не палили і їли якраз стільки, скільки було необхідно; "вони всі гуртом співали вранці на мою честь псалми царя Давида, співали, плачучи, всіх тих пісень, що їх ми горлали в дні народження до того, як консул Хейнеман приніс мені новинку — фонограф з трубкою та циліндром, на якому була записана пісня "Happy birthday!"[7]; вони співали — напівсонні, п'яні, як квачі, вже й забувши про сумного старигана, який опівночі з лампою за давньою казарменою звичкою пішов оглянути перед сном палац і, повертаючись зі свого обходу, востаннє побачив шістьох генералів, які спали, обнявшись, покотом на долівці бенкетної зали, сумирні та безтурботні, а п'ятеро охоронців стерегли їхній сон, не спускаючи одне з одного очей, бо генерали хоч і спали обнявшись, проте і вві сні боялися своїх друзяк майже так само, як кожен із них боявся його, а він боявся б навіть двох із них, якби вони раптом злигалися; він повісив лампу біля дверей, зачинився у спальні на три замки, три засуви і три заціпки і влігся просто на підлозі, долілиць, підклавши під голову правицю замість подушки, — і тої ж миті увесь палац аж задвигтів: то одночасно вистрелили охоронці — "раз, чорти б їх узяли, без зайвого шуму, без ніякого лементу, і вдруге, отак, та й по всьому", — і запала тиша, залишився тільки порохований дим, залишився він сам, назавжди звільнений од тривоги про владу відтоді, коли вдосвіта побачив своїх ординарців, які чалапали кривавою тванню бенкетної зали, коли побачив свою матір Бендісьйон Альварадо, приголомшену, в цілковитому розпачі, бо зі стін точилася кров, "хоч як їх не затирай вапном та попелом, сеньйоре!" — і з килимів аж цебеніла кров, скільки їх не викручували, і в коридорах та канцеляріях річками текла кров, як не намагалися її витерти, щоб приховати розміри цього кривавого побоїща останніх спадкоємців нашої війни, які, згідно офіційних повідомлень, були перебиті власною ж таки, знавіснілою зненацька охороною; після єпископської відправи їхні тіла, загорнуті в державні прапори, переповнили пантеон національних героїв, адже ні одна жива душа, навіть з охоронців,

не вирвалася з тієї кривавої пастки, — "ніхто, мій генерале, один тільки генерал Сатурно Сантос, бо він був захищений своїми ладанками, увесь обвішаний ними, та ще й, чортяка, знав усякі індіанські хитрощі, умів перекинутися в якого завгодно звіра, скажімо, в броненосця, мій генерале, або ж у ставок чи в грім", — і він пересвідчився, що це таки була правда, бо найкмітливіші слідопити загубили слід Сатурно Сантоса ще на минуле різдво, а найспритніші собаки, навчені вистежувати ягуарів, шукали його зовсім не там: і сам він бачив його, перевтіленого у винового короля, серед карт своїх ворожок: Сатурно Сантос був живий, удень він спав, а вночі прослизав сушею, плив водою, залишаючи по собі тільки заклинання, які збивали з пантелику його переслідувачів та послаблювали рішучість його ворогів; проте він наказував не припиняти пошуків, Сатурно Сантоса шукали вдень і вночі протягом багатьох років, аж поки він не побачив у віконце президентського поїзда гурт якихось людей — з дітьми, худобою та різним домашнім начинням; під час війни він набачився таких самісіньких юрб, які йшли слідом за військом, але ці люди брели під дощем, несли хворих у підвішених до жердин гамаках за одним-єдиним чоловіком — той був дуже блідий, у туніці з грубого полотна, "і скидався на посланця божого, мій генерале", — і він, ляснувши себе по лобі, вигукнув: "це він, хай йому дідько!" — і то таки й справді був генерал Сатурно Сантос, пілігрим, який випрошував милостиню чарами своєї безструнної арфи, вбогий і похмурий, у зношеному фетровому капелюсі та подертому пончо, — але і в цьому жалюгідному стані його не так-то просто було вбити: своїм мачете Сатурно Сантос відтяв голови трьом найкращим воякам і відбивався так мужньо і спритно, що він наказав зупинити поїзд навпроти того сумного пустельного кладовиська, де проповідував посланець божий, — усі чкурнули навітікача, коли з вагона, пофарбованого в кольори державного прапора, зіскочили президентські охоронці, готові стріляти, — в один мент не стало ні душі, тільки генерал Сатурно Сантос зі своєю міфічною арфою стояв, стискаючи держак мачете, стояв, наче заморожений виглядом свого смертельного ворога, який з'явився на приступці вагона — в полотняному мундирі без ступеневих знаків, незброєний, такий постарілий, "наче ми не бачилися сто років, мій генерале!" — він здався Сатурно Сантосу втомленим і самотнім, шкіра в нього пожовтіла — через хвору печінку, а очі сльозилися, проте від нього йшло таке мертвотно-блїде сяйво, наче він був наділений не лише своєю владою, але й владою, відібраною в небіжчиків, отож Сатурно Сантос вирішив умерти без опору, бо не варто було противитися старому, який прибув з такої далини, не маючи ніяких інших підстав і ніяких інших заслуг, окрім варварської жадоби влади; але він простягнув йому схожу на довгу рибіну руку і мовив: "боже тебе бережи, герою, вітчизна цінує тебе!" — бо споконвіку знав, що проти непереможної людини є тільки єдина зброя — дружба; і генерал Сатурно Сантос поцілував землю, яку топтав, і уклінно попросив ласкаво дозволити йому "служити вам завжди і скрізь, мій генерале, поки в цих руках ще співатиме мачете", — і він дав згоду: "гаразд, будеш моїм охоронцем, моєю тінню, лише з єдиною умовою — ніколи не стояти в мене за спиною", — він зробив Сатурно Сантоса своїм партнером у доміно, і вони в чотири руки

оббілювали багатьох нещасних диктаторів; він брав його, босого, в президентську карету, водив на дипломатичні прийоми, де його тигрячий дух непокоїв собак, а дружинам послів од того духу аж млосно робилося; він звелів Сатурно Сантосу лягати на ніч біля порога його спальні: хотів таким чином позбутися своїх нічних жахів, тремтячи від однієї думки, що зостанеться сам, віч-на-віч з примарами своїх снів; протягом багатьох років він тримав його в десяти п'ядях від своєї довіри, аж поки подагра не позбавила того сили, і мачете вже не співало, як раніше, в його руках, і тоді Сатурно Сантос попросив: "убийте мене своєю рукою, мій генерале, ви єдиний маєте на це право", — але він дав Сатурно Сантосу добру пенсію, нагородив медаллю "За заслуги" і відіслав помирати до рідного плоскогір'я, в селище конокрадів, — він і сам не міг стримати сліз, коли генерал Сатурно Сантос сказав йому, плачучи: "от бачите, мій генерале, настає час, коли навіть ми, найміцніші, робимося якимись педерастами, — що тут уже вдієш!.." Хто— хто, а Бендієйон Альварадо. добре розуміла ту хлоп'ячу радість, з якою він надолужував утрачене за гірших часів, ту легковажність, з якою він розтринькував бариші влади, аби хоч на схилі літ мати все, чого йому бракувало в дитинстві, але її дратували шахраї, котрі, зловживаючи його наївністю, кидали йому свій крам — різні там дорогі витребеньки грінго: щоб їх зробити, не треба було докладати стільки хисту, як для розмальовування пташок, а вона ж продавала свій товар за безцінь, за якихось чотири песо; "добре, що ти зараз живеш у розкошах, — казала вона, — але ж ти подумай про завтрашній день! Я не хочу дожити до того, що ти старцюватимеш попід церквами з простягнутим сомбреро, якщо не сьогодні-завтра тебе, не доведи господи, зіпхнуть із крісла, на якому ти поки що сидиш, — якби ж ти хоч умів співати або був архієпископом чи моряком, а то — всього-на-всього генерал, тільки й умієш, що командувати", — вона радила йому закопати якусь децию урядових грошей у певному місці, де б їх ніхто не знайшов, — на випадок, якщо йому доведеться втікати, як тим нещасним президентам нізвідкіля, котрі пасли забуття, вимолюючи, наче милостиню, в своєму домі над скелями бодай прощального гудка корабля з рідного краю: "глянь у це дзеркало", — казала вона, проте він тільки відмахувався, заспокоюючи її своєю магічною формулою: "не бійся, матусю, народ мене любить!" Все своє довге життя Бендісьйон Альварадо нарікала на злидні, лаючи служниць, що ті тринькають гроші на базарі, а часом і не обідала — заради економії; і ніхто не наважувався сказати матері президента правду: вона була однією з найзаможніших жінок у світі, бо все, що перепало їй синові од різних урядових махінацій, він переписував на її ім'я, отож вона була володаркою не лише безмежних земель і незліченних стад, але й місцевих трамваїв, пошти, телеграфу та національних вод: кожен корабель, який пропливав притоками Амазонки або морськими територіальними водами, мусив сплачувати їй мито, про яке вона й гадки не мала аж до самої смерті, — так само, як не здогадувалася й про те, що її син зовсім не був такий безпорадний, як їй здавалося щоразу, коли він приходив до неї, щоб потішитися своїми цяцьками на старості літ, і йому аж дух забивало од радощів: Бендісьйон Альварадо не знала, що він увів податок на всю худобу, яка тільки була в країні, і сам той податок

привласнював, що він брав плату за наймізерніше своє благодійництво і не відмовлявся від багатих подарунків, які надсилали підлабузники, — окрім того, він ще й розробив систему безпрограшної лотереї і довгий час користувався цим винаходом. То було одразу після його удаваної смерті, в епоху Великого Шуму, сеньйоре, котра називалася так не через підземний гуркіт, який струснув усю вітчизну в ніч на святого великомученика Ераклію (ми так і не довідались, що воно й від чого), а через нестихаючий галас навколо різних нововведень, які спочатку оголошувалися найвеличнішими в світі, але так і не доводилися до кінця; то були часи, коли він скликав урядові засідання не в палаці, а в оселі Бендісьйон Альварадо, на години сієсти: він, обмахуючись сомбреро, лежав у гамаку під духмяним гіллям тамариндів і, заплющивши очі, слухав докторів словоблудства з напомадженими вусиками, балакунів, які розпятакували навколо його гамака, знемагаючи від спеки, всі як один у сукняних сюртуках, у сорочках з накрохмаленими комірцями, — він слухав цивільних міністрів, чийого й духу не зносив, але хоч-не-хоч призначав їх з міркувань вигоди і мусив оце вислуховувати їхні теревені про державні проблеми, а по двору з галасом ганялися за курками півні, не змовкаючи дзвеніли цикади, неподалік якийсь безсонний грамофон співав пісню "Сусанно, прийди, Сусанно!" — і зненацька вони замовкали: "тихіше, генерал заснув", — але він, не розплющуючи очей, гаркав: "я не сплю, бовдури, продовжуйте!" — і хропів собі далі, а вони продовжували, аж поки він не вставав і не підводив ризику: "нісенітниця верзете, один тільки мій приятель, міністр охорони здоров'я, діло говорить! ідіть ви всі до дідька, справі кінець!" — і зони розходилися, а він, з тарілкою в одній руці та ложкою в другій, жуючи на ходу, розмовляв зі своїми особистими ад'ютантами і нарешті здихувався й цих, буркнувши їм уже на сходах: "робіть, як знаєте, однаково я тут хазяїн!" — він більше не допитувався, люблять його чи не люблять: "ну його к бісу!" — а привселюдно перерізував стрічки на урочистих відкриттях, показуючись на повен зріст, ризикуючи так, як не ризикував би і в спокійніші часи: "ну його к бісу!"; грав нескінченні партії доміно зі своїм вірним другом Родріго де Агіляром та своїм приятелем — міністром охорони здоров'я: тільки вони користувалися його довір'ям і могли навіть просити в нього свободи якому-небудь в'язневі або помилювання засудженому до страти, — і саме вони зважилися попрохати, щоб вік прийняв королеву краси, обрану бідняками, дивовижне створіння з того болота злиднів, яке ми називали Кварталом Собаких Біжок, бо всі собаки, які тут жили, гризлися на вулицях роками, безперестану; це був редут смерті, куди патрулі національної гвардії не потикали й носа, бо їх тут роздягали догола, а їхні автомобілі розбирали на частини в одну мить; варто було якомусь нещасному віслюкові заблудитися і втрапити сюди — назад вибирався вже лантух із кістками; тут їли дітей багачів, "їх підсмажували, мій генерале, і продавали на базарі, — буцімто свинячу ковбасу, подумайте лишень!" — отож саме тут народилася й жила Мануела Санчес, нагідка серед звалища: "її неймовірна врода дивує вітчизну, мій генерале!" — і ця новина заінтригувала його: "якщо ви кажете правду, то я не тільки прийму її, а ще й танцюватиму з нею перший вальс, хай йому чорт, і щоб про це написали в газетах —

біднякам таке до вподоби". Але ввечері, після аудієнції, він розчаровано сказав Родріго де Агіляру, що ця королева бідняків не варта була того, щоб з нею ще й танцювати: звичайнісінька собі дівка, як безліч мануел санчес, у вбранні німфи з мусліновими шльярками, в позолоченій короні з фальшивими дорогоцінностями, з трояндою в руці, — до того ж мати не спускала з неї очей, наче та й справді була зі щирого золота, а коли він запропонував їй усе, чого вона тільки забажає, то вона попросила всього-на-всього провести електрику та водогін у Кварталі Собаких Біжок, отож він доводить до відома, що востаннє зважає на їхні клопотання: "хай йому чорт, я більше не збираюся теревенити з голодранцями!" — і він, не догравши партії, грюкнув дверима; зачувши вісім металевих ударів, дав коровам корму і підібрав кізяки, обійшов увесь дім з тарілкою в руці, жуючи на ходу тушковане м'ясо з квасолею, рисом та скибками зеленого банана, перелічив вартових, починаючи від головних воріт палацу і до спальні, — всі чотирнадцять були на своїх постах, перевірів, де решта його особистих охоронців, — ті грали в доміно у першому патію, пересвідчився, що прокажені вже повкладалися спати поміж трояндових кущів, а паралітики — на сходах; пробило дев'яту; він поставив тарілку з недоїденою вечерею на перше-ліпше підвіконня і невдовзі був уже в затхлому бараці наложниць, котрі спали по троє на одному ліжку, кожна зі своїми дітьми, — він заліз в одну таку купу тіл, од яких тхнуло вчорашньою стравою, відсунув дві голови в один бік і шість ніг та три руки в другий і, не питаючи, де тут хто, взяв котрусь із жінок, — та навіть не прокинулась, тільки з сусіднього ліжка чийсь голос сонно промимрив: "не спішіть так, генерале, дітей перелякаєте"; потім він повернувся в палац, перевірів шпінгалети усіх двадцяти трьох вікон, підпалив сухі коров'ячі кізяки, розклавши їх через кожні п'ять метрів від вестибюля до своїх покоїв, і, вдихнувши запах диму, пригадав неймовірно далеке дитинство, яке вже й ледве чи могло бути його дитинством, — коли повалив дим, воно на мить сплило в пам'яті і тут-таки забулося назавжди; потім він пройшов тією ж дорогою у зворотному напрямку, до вестибюля, погасив світло та запнув на ніч полотняним ганчір'ям клітки з послулими птахами, а заодно й порахував, — кліток було сорок вісім; він знову обійшов дім з лампою в руці, побачив у дзеркалах себе самого: аж чотирнадцять генералів брело з засвіченою лампою; прибило десяту; все було гаразд, він повернувся до спалень президентської охорони, погасив там світло: "на добраніч, сеньйори!"; оглянув канцелярії на нижньому поверсі, приймальні, вбиральні, зазирнув за штори, під столи — ніде нікого не було; тоді він витяг низку ключів, кожен з яких міг відрізнити навпомацки, і позачиняв канцелярії, піднявся нагору, перевірів кімнату за кімнатою і замкнув усі двері на ключ, дістав зі схованки, влаштованої за однією з картин, сулію меду і з'їв дві ложки перед сном, згадуючи свою матір Бендісьйон Альварадо, яка спала важким прощальним сном у своєму будинку, серед меліси та материнки, — лежала на боці, опустивши долу, наче неживу, свою руку малярки пташок, і від того здавалася мертвою; "на добраніч, матусю!" — сказав він, — "на добраніч, синку!" — озвалася крізь сон Бендісьйон Альварадо; тоді він почепив на гачок біля своєї спальні лампу, яку звичайно вішав на двері, наказавши раз і назавжди, щоб її ніколи не гасили, — він міг

скористатися нею, якби раптом довелось втікати; пробило одинадцяту; він востаннє, уже в темряві, оглянув дім — чи, бува, не прокрався хтось, гадаючи, що він спить; він ішов крізь перебіжні світанки — зелені спалахи маяка, залишаючи по собі зоряну куряву — слід мерехтливої зірочки своєї золотої остроги; поміж двома відблисками він побачив прокаженого, який спав на ногах, — либонь, заблудився, — він заступив йому шлях і повів його в пітьмі, не торкаючись до нього, освітлюючи дорогу вогнем свого безсоння; залишивши прокаженого серед трояндових кущів, він знову перерахував у темряві вартових і повернувся до спальні; йдучи повз вікна, побачив у кожному однаковісіньке море, квітневе Карибське море, — він глянув на море двадцять три рази підряд: воно було, як завжди у квітні, схоже на золотаву драговину; пробило дванадцяту; разом з останнім ударом він відчув пронизливий жах, подібний до тихого свисту всередині своєї грижі, — цей звук заповнив усе, він став і світом, і вітчизною; зачинивши двері на три замки, три засуви і три защіпки, він помочився в переносний пісуар, — насилу видушив з себе дві краплі, чотири краплі, сім трудних крапель, упав долілиць на підлогу і відразу ж заснув; йому нічого не снилося, а за чверть до третьої він прокинувся, увесь мокрий від поту, тремтячи, як у лихоманці: йому здалося крізь сон, що хтось дивиться на нього, — хтось зумів увійти сюди, не відсуваючи засувів: "хто тут?" — спитався він, але нікого не було; він заплющив очі і, знову відчувши на собі чийсь погляд, розплющив їх, переляканий, — і побачив Мануелу Санчес, котра походжала його спальнею, Мануелу Санчес, котра увійшла, не відсуваючи засувів, бо могла самохіть проходити крізь які завгодно стіни, — "о Мануело Санчес, моя лиха година, Мануело Санчес у мусліновій сукні, з жариною троянди в руці, з солодким подихом, скажи мені, що це не ява, а марення! — благав він, — скажи, що це не ти, скажи, що це смертельне зомління — не від твого солодкого подиху!.." — але то була вона, і то була її троянда, і її гаряче дихання, — сильніше й глибше, ніж дихання моря, воно, наче свавільний приплив, сповнювало пахощами його спальню: "Мануело Санчес, моє нещастя, ти, що не була позначена на моїй долоні, ані на моїй кавовій гущі, ні бодай у мисках з водами моєї смерті, не відбирай мого повітря, мого сну, темряви цієї кімнати, куди зроду не заходила і не повинна була заходити жодна жінка, погаси цю троянду!" — кивив він, шукаючи навпомацки по стінах вимикача і натомість знаходячи тільки Мануелу Санчес, своє божевілля: "хай тобі чорт, чого це я маю знаходити тебе, якщо я тебе не губив? Хочеш — візьми мій дім, забери всю вітчизну з її драконом, але дай мені увімкнути світло, скорпіоне моїх ночей, Мануело Санчес, моя грижо, суча дочко! — загорлав він, гадаючи, що світло звільнить його від чаклунства, — заберіть її звідсіля, заберіть її геть від мене, жбурніть її в море з якорем на шії, щоб вона нікого більше не мучила сяйвом своєї троянди!" — криком кричав він з переляку в коридорах, місячи в пітьмі коров'ячі кізяки і, спантеличений, питав себе, що ж це скоїлося в світі, коли вже має бути восьма година, а в цьому притулку пройд усі ще й досі сплять: "ану вставати, сволото!" — заволав він, і скрізь миттю засвітилися вогні, о третій ночі заграла зорю, сигнал підхопила портова фортеця, гарнізон Святого Ієроніма, інші казарми країни, — злякано забряжчала зброя, почувся шерех троянд, які

розтуляли свої пелюстки, хоч нічна роса мала впасти лише через дві години; жінки, як сновиди, заходилися витрушувати килими під зоряним небом, знімати ганчір'я з кліток зі сплячими птахами, міняти прив'ялі квіти у вазах на нові, зірвані серед ночі; заметушилися муляри, поспіхом зводячи стіни і збиваючи з пантелику соняшники золотими сонцями з фольги, наліпленими на шибки, аби не було видно, що в небі й досі ніч, у домі — неділя, двадцять п'яте, а в морі — квітень; китайці-пральники, галасуючи, стягали з ліжок останніх сплюхів, щоб забрати брудні простирадла, сліпі ясновидці пророкували: "кохання! кохання!" — там, де його й сліду не було, заморочені урядовці натикалися на курей, які вже неслися, ніби й для них настав понеділок, хоч по шухлядах архівів ще лежали вчорашні яйця; терміново скликали засідання уряду, і в конференц-залі товкся ошелешений люд та гризлися пси, а він, засліплений цим раптовим днем, продирався крізь натовп нахабних підлабузників, які проголошували його рушієм світанку, верховодом часу та володарем світла, і тільки один офіцер з верховного командування одважився зупинити його у вестибюлі й, виструнчившись, доповів: "мій генерале, зараз тільки п'ять хвилин на третю, чи то пак, на четверту", — а він, зацідивши сміливцеві у вухо, заревів на всю горлянку, щоб увесь світ чув: "зараз восьма година, чорти б вас ухопили, я сказав — восьма!" Коли він прийшов до Бендісьйон Альварадо, та спитала: "ти звідки? чого це тебе наче тарантул укусив? чого ти вхопився за серце?" — а він, не сказавши ні слова, повалився в плетене крісло, прийняв руку, але зразу ж забувся і знову приклав її до грудей, тож Бендісьйон Альварадо, тицьнувши його пензликом для розмальовування пташок, здивовано спитала, чи він, бува, не корчить із себе сина господнього, раз отак закочує очі до неба та притуляє до грудей руку, і він знову промовчав, знічений, і, лайнувшись подумки, грюкнув дверима й пішов собі геть; він тинявся палацом, засунувши руки в кишені, — щоб не лізли, куди не слід, — і дивився у вікна: дощ патьоками стікав по місяцях зі срібlistого металу та зірках із фольги, яких поналіплювали на шибки, аби о третій дня здавалося, ніби вже восьма вечора; він побачив заляклих вартових у патію, сумне море і дощ Мануели Санчес у своєму місті, де її не було, побачив моторошно безлюдні покої, стільці, перекинуті догори ногами на столах, — і відчув неминучу самотність від однієї лише гадки про ще одну ніч без неї: "хоч би забути той клятий вальс, це найболючіше!.." — зітхнув він, і йому стало соромно перед самим собою; він не знав, куди подіти безпритульну руку, щоб не прикладати її до серця, і врешті-решт приклав її до заколисаної дощем грижі: це було однаковісінько, бо вона мала ту ж саму форму, ту ж саму вагу, так само боліла, — це було так нестерпно, все одно, що тримати на долоні власне живе серце, і тільки тепер він збагнув, чого то йому казали з давніх-давен, що серце, мовляв, — це третє яєчко, чорти б його взяли; відійшовши од вікна, він заметався по конференц-залу, мордований болісним неспокоєм довічного президентства: йому було так зле, ніби десь там у душі застряла риб'яча кістка; блукаючи палацом, він забрів на засідання уряду і присилював себе слухати доповідь про фінансовий стан, як завжди, нічого не чуючи й не розуміючи, — ті балачки тільки наганяли на нього сон, — і раптом щось невловне промайнуло в повітрі, міністр

фінансів замовк, і всі як один утупилися в свого президента, розглядаючи його крізь щілини панцира, який тріснув од болю, і сам він побачив себе, самотнього та беззахисного, край столу з горіхового дерева, та аж затремтів од того, що його застукано зненацька в такому жалюгідному, як на довічного президента, стані: з рукою, притиснутою до серця; його життя спалахнуло на крижаних вуглинках доскіпливих, мов у ювеліра, очей міністра охорони здоров'я: крутячи ланцюжок золотого кишенькового годинника, його приятель зазирає йому в самісіньке нутро; хтось мовив: "мабуть, шпигнуло", — але він уже опустив свою русалячу руку на стіл, — вона знову стала твердою від гніву, що його охопив, обличчя його знову набуло барви, і він виплюнув убивчий словесний залп, і миттю нагадав їм, хто тут володар: "ви б хотіли, аби шпигнуло, ач, сволота! продовжуйте!" — і вони знову заговорили, але думали тільки про те, що ж це з ним скоїлося — отак лютує! всі перешіптувалися, показуючи на нього пальцями: "ви тільки гляньте, з ним таки щось трапилося — він хапається за серце, либонь, зовсім уже розклеївся", — тихцем казали вони одне одному; поширилася чутка, ніби він звелів терміново викликати міністра охорони здоров'я і, поклавши на стіл свою правицю, що стала схожа на баранячу ногу, наказав йому: "відріж мені її, друже!" — так і сказав, принижений, зарюмсаний президент; але міністр, мовляв, відмовився: "мій генерале, я не виконаю цього наказу, хай мене хоч і розстріляють, це питання принципу, мій генерале, я не вартий вашої руки!.." Різних чуток про його стан щодень прибувало, а він тим часом, як і раніше, відміряв на фермі молоко для казарм і дивився, як у небі займається урочий ранок, як починається вівторок Мануели Санчес; він звелів повиганяти з розарію всіх прокажених, аби ними не тхнули троянди — "о, твоя троянда!"; ховався від людей, щоб ніхто, бува, не почув, як він наспівує: "з тобою танцював я вальс, про мене ти не забувай! і тільки смерть розлучить нас, о королево!" — з цією піснею він поринав у bagno спалень своїх наложниць, щоб хоч якось полегшити ті муки, і вперше за все своє довге життя квапливого коханця зняв пута зі своїх інстинктів — гаяв час на дрібниці, раз по раз зітхав, краючи душу навіть найжалюгіднішим жінкам, і ті з подиву сміялися в темряві: "заспокойтеся, мій генерале, — у ваші роки!.." — але йому було ясно, як божий день, що, пробуваючи отак опиратися, він тільки дурить себе та марнує час, і кожен крок його самотності, кожне завмирання його подиху неблаганно наближають той неминучий день, коли він подасться вимолювати ім'ям господньої любові любов Мануели Санчес, шукати палац королеви на смітнику її жорстокого царства — серед Кварталу Собаких Біжок; він був у цивільному, без охорони, у звичайному автомобілі, який, чадячи смердючими газами, вислизнув з міста, заціпенілого в летаргічному сні сієсти, проминув азіатський гармидер торгових вуличок, — і він побачив величезне море Мануели Санчес, своєї згуби, побачив самотнього пелікана аж ген на обрії, побачив допотопні трамваї, які йшли до її дому, і звелів замінити їх на нові жовті трамваї з матовими шибками, і щоб у кожному було оксамитове сидіння для Мануели Санчес; він побачив пустельні пляжі, де вона купалася в неділю, і наказав поставити скрізь кабінки для перевдягання, вивішувати різноколірні — залежно від погоди — прапорці, обгородити металевою

сіткою персональний пляж Мануели Санчес; він побачив вілли з мармуровими терасами та замріяними луками — власність чотирнадцяти родин, які розбагатіли з його ласки; йому впала в око найбільша вілла з водограями: "хочу, щоб ти жила тут для мене", — подумав він, і віллу негайно забрали в хазяїв: доля світу вирішувалася, поки він снів з розплющеними очима на задньому сидінні допотопного автомобіля; аж ось перестав віяти морський бриз, місто скінчилося, і в віконця авто увірвався диявольський гамір Кварталу Собаких Біжок, де він опинився, сам незчувшись коли: "матінко моя, Бендісьйон Альварадо, та де ж це я? Не кидай мене напризволяще, допоможи мені!" — а втім, ніхто в цьому стовпотворінні не впізнавав його скорботних очей, немічних уст, знесиленої руки на грудях, не чув заспаного голосу патріарха в білому полотняному костюмі та звичайному сомбреро, коли він, висунувшись крізь розбите віконце автомобіля, питався: "сеньйоро, де живе Мануела Санчес, моя ганьба, королева бідняків, дівчина з трояндою в руці?" — злякано запитував себе: "де ж ти можеш тут жити — тут, де наїжачені пси з закривавленими іклами та сатанинськими очима сплелися в один клубок, у цій багнюці собачого побоїська, де вони роздирають одне одного На шматки, звідки тікають, підібгавши хвіст і виючи на всю горлянку? де ж твій солодкий подих серед цього безперервного гамору, суча дочко, мучителько моя, між цих п'яниць, яких носачами виганяють із пивничок? Де ти загубилася в цьому нескінченному вирі карнавалів, пахкого квіття, старого непотребу і маячні, в цьому споконвіку божевільному міфічному раю Чорного Адама і Хуансіто Трукупея[8], де тхне жахливою ковбасою, біля якої навіть гроші чорніють? де ж твій дім серед цих жовтих облуплених стін з фіолетовими, наче єпископська ряса, фризми, з зеленими, як папуги, вікнами, з блакитними перегородками, з підпорами, рожевими, ніби троянда в твоїй руці? котра година має бути у твоєму житті, якщо ці негідники нехтують моїм наказом, що зараз третя година дня, а не восьма вчорашнього вечора, як може здатися в цьому пеклі? Чи ти між цих жінок, які куняють у кріслах-гойдалках серед порожніх кімнат і, розставивши ноги, обмахуються подолом?.." — і він знову допитувався, висунувши голову з віконця машини, де живе Мануела Санчес, його нестяма — в пінявій сукні в блискітках діамантів, у золотій діадемі, яку він подарував їй з нагоди перших роковин коронації, — і нарешті обізвався хтось із натовпу: "а— а, я її знаю, сеньйоре, це та товстозада, що корчить із себе велику цяцю, вона живе отам, сеньйоре, отам-о", — то був такий самий дім, як і інші навколо, так само крикливо розфарбований, з подвір'ям, загидженим собаками, — видно було, що хтось тут недавно послизнувся; ця убога хатина здавалася йому чимось несусвітним, коли він згадав Мануелу Санчес у віце-королівському кріслі, — він ніяк не міг повірити, що це її оселя, але це й справді була вона: "матінко моя ріднесенька, Бендісьйон Альварадо, дай мені сили увійти, матусю, бо це таки вона!" — він десять разів обійшов довкола квартал, поки набрався духу, потім тричі благально постукав у двері і став чекати під розпеченим дашком, не знаючи, чого це йому так важко дихати: від палючого сонця чи від хвилювання; він ждав, навіть не думаючи про те, в якому становищі опинився, аж поки не вийшла мати Мануели Санчес та запросила його до прохолодної напівтемної

вітальні сонного дому, який зсередини здавався більшим, ніж знадвору; він увійшов до просторої, скромно обставленої кімнати, де чомусь тхнуло рибою, і, сівши на табуретку, розглядав місце краху своїх надій, поки мати Мануели Санчес будила доньку; він побачив давні сліди від дощових патьоків на стінах, поламаний диван, ще дві табуретки, а в кутку — піаніно без струн: "та й усе, і якого ж дідька було стільки мучитись?.." — зітхав він; увійшла мати Мануели Санчес з кошиком для шитва й сіла собі плести мережива, а тим часом Мануела Санчес одягалася, зачісувалася, взувала свої найкращі туфлі, щоб прийняти як годиться неочікуваного гостя, цього дідугана, який розгублено питався: "де ж ти, Мануело Санчес, моя недоле? Я шукаю тебе і не знаходжу в цьому жебрацькому домі! Де твій солодкий подих серед цього смороду недоїдків? Де твоя троянда, де твоє кохання? Звільни мене з цієї клятої катівні сумнівів!" — зітхав він, і ось вона постала у дверях, наче образ із сновидіння, відбитий у дзеркалі іншого сновидіння, — на ній була дешева сукня й стоптані туфлі, волосся вона сколола нашвидкуруч, та все одно вона була найпрекрасніша і найгордовитіша жінка на землі, і троянда палала в її руці, — засліплений, він насилу спромігся вклонитися, коли вона з високо зведеною головою привіталася до нього: "хай вас бог береже, ваше превосходительство", — і сіла на диван навпроти нього, недосяжна для гидкого духу, що йшов од гостя, — "і тоді я вперше зважилася глянути йому в лице, крутячи в руках жарину троянди, щоб він, бува, не помітив мого ляку, — без жалю розглядала я ці губи кажана, ці німі очі, які дивилися на мене мовби з глибокого ставу, цю землисту, жовтаву, безволосу шкіру — тільки руки в нього були гладенькі, а надто права, на якій красувався перстень з президентською печаткою; його правиця безвільно лежала на коліні; я розглядала його полотняний костюм, обвислий, наче всередині й не було нікого, його здоровенні, як у небіжчика, черевики, бачила його приховані думки, його потаємну владу, я розглядала цього найстарішого на землі старого, цю найстрашнішу людину, яку вся країна найбільше ненавиділа і найменше жаліла; він обмахувався своїм сомбреро, мовчки позираючи на мене з іншого берега, — "о господи, який же він похмурий!" — злякано подумала я, а вголос мовила нечуло: "чим маю служити вашому превосходительству?" — і він урочисто відповів: "я прийшов тільки для того, щоб прохати вас милостиво прийняти цей візит". Він день у день відвідував її протягом багатьох місяців, завжди в мертві години спеки, тоді, коли раніше бував у Бендісьйон Альварадо: він сподівався обдурити цим службу безпеки — хай собі думають, ніби президент у матері, — але він не відав того, про що вже знав увесь світ, — що його охороняють, не спускаючи очей, причаєні з гвинтівками в руках на дахах будинків снайпери Родріго де Агілара, і що вони ж таки навмисне створюють на вулицях якесь пекельне безладдя, а потім, орудуючи прикладами, розганяють усіх, щоб ні одної живої душі не було з другої до п'ятої години на тих вулицях, якими він мав проїжджати, — було наказано стріляти в кожного, хто хоч носа виткне на балкон, проте навіть найменш цікаві городяни встигали побачити президентський лімузин, перефарбований під таксі, встигали розгледіти, що в машині сидить хтивий дідуган, перевдягнений у цивільне, — всі помічали його бліде, наче в сироти, обличчя: то було лице людини, яка

бачила на своєму віку багато світанків, часто плакала потай і вже не зважала на те, що подумують про руку, яка хапається за серце; схожий на сумного старезного звіра, він проїздив, а злі язики плескали йому вслід: "ви тільки гляньте — їй-богу, йому вадить спека, він задихається на цих закритих вулицях!" — і зрештою з нескінченних балачок про його дивні хвороби впливла правда: всім стало відомо, що його сієста минає не в домі Бендісьйон Альварадо, а в напівтемній вітальні потаємного затону Мануели Санчес, під невблаганним наглядом її матері, яка без перепочинку плете свої мережива, — це заради Мануели Санчес він засмучував Бендісьйон Альварадо, купуючи всілякі хитромудрі машини, це її він хотів спокусити дивовижею намагнічених голок, чарівними літніми сніговіями, які вигравали всередині кварцових прес-пап'є, різним астрономічним та аптекарським приладдям, пірографами, манометрами, метрономами й гіроскопами, які він скуповував по всіх усядах, — всупереч умовлянням своєї матері, всупереч власній скнарості, лише заради щастя потішитися тими цяцьками із Мануелою Санчес: він притуляв їй до вуха патріотичну мушлю, з якої линув не гомін моря, а військові марші, що вславляли його режим, він підносив запаленого сірника до термометрів, аби вона бачила, як підіймається й опускається ртутний стовпчик його таємних думок, він дивився на Мануелу Санчес і не прохав у неї нічого, не виказував своїх намірів, а тільки мовчки надокучав їй цими безглуздими подарунками, силкуючись висловити ними те, чого не спроможний був сказати словами, бо навіть найніжніші свої почування він міг явити лише в наочних символах своєї могутньої влади, як то було в день народження Мануели Санчес, коли він попросив її розчинити вікно: "я розчинила — і остовпіла від жаху, вгледівши, що зробили з мого бідолашного Кварталу Собаких Біжок: я побачила вибілені дерев'яні будиночки з полотняними фіранками на вікнах та завітчаними терасами, блакитні газони з водограями, павичів, крижаний вітер отрутохіматів", — усе те було жалюгідною подобою колишніх резиденцій офіцерів окупаційних військ і споруджувалося ночами, без зайвого шуму; всіх собак перебили, а колишніх — мешканців кварталу, які просто не мали права жити поруч із королевою, повитягали з їхніх осель і відіслали гнити на інший смітник, — так потайки, протягом довгих ночей, побудували новий квартал Мануели Санчес: "щоб ти могла помилуватися ним у день своїх іменин, ось він, королево, будь щаслива! дивися на ці розкоші влади, може, хоч це нарешті пом'якшить твою ввічливу непохитність, і ти не казатимеш більше: "не підсувайтеся так близько, ваше превосходительство, — при мамі..." — і він мусив слухатися, бо мати недремно охороняла доньчину честь, отож йому тільки й залишалося, що задихатися від пристрасті, давлячись люттю, та ще пити повільними старечими ковтками прохолодну фруктову воду милосердя, яку Мануела Санчес готувала, щоб напоїти спраглого; він терпів гострий біль у скронях, аби тільки вона не здогадалася про його старечі болячки, "аби ти не полюбила мене з жалю, бо я зробив усе, що міг, заради того, щоб завоювати твоє кохання!" — він був такий самотній з нею, що й білий світ йому ставав немилий, — він мучився, силкуючись доторкнутися до неї бодай своїм подихом, поки механічний архангел людського зросту не пролітав покаями,

"сповіщаючи своїм дзвоном, що настав мій смертний час", і він допивав останній ковток побачення, і ховав до шкатулок свої цяцьки, щоб морська волога не роз'їла їх ущент: "одну тільки хвилинку, королево!" — і розлучався з нею аж до завтра, немов на ціле життя, — якась мить залишалася йому, щоб востаннє глянути на недосяжну дівчину, котра, ледь почувши дзвіночок архангела, залякала на місці зі своєю мертвою трояндою в пелені, очікуючи, коли він нарешті піде, і він ішов, прослизав у перших тінях вечора, намагаючись приховати ганьбу, про яку вже давним-давно пашекували на вулицях, — по всій країні ширилася безіменна пісенька, якої один він не чув, — папуги й ті виспівували на всіх подвір'ях: "жони, погавайте пал, виступає генерал, горне рученьку до серця, плаче — зле ж йому ведеться, рани завдано страшною, хто ж то підколов героя?" — від домашніх папуг цю пісеньку перейняли дикі папуги, а відтак і сороки та арендахо[9] їхні зграї рознесли її по всіх усядах — аж до віддалених кордонів його величезного похмурого царства, і скрізь у небесах вітчизни зранку й до ночі лунала пісенька незліченних перелітних хорів: "генерал — без охорони, сам вибльовує ухвали, задом видає закони", — то була безконечна пісенька, бо всі, навіть папуги, додавали нові й нові куплети, глузуючи зі служб національної безпеки, які вибивалися з сил, намагаючись виловити клятву пісеньку: озброєні до зубів військові патрулі вдиралися в патію й розстрілювали підривних папуг просто на жердинках або кидали їх живцем собакам; було оголошено стан облоги, щоб тільки викоренити вражу пісню, аби тільки ніхто не виявив того, що й так уже всі знали: це він, крадучись у сутінках, наче якийсь утікач, прослизав до палацу з чорного ходу, пробирався через кухні й зникав за димом кізякових вогнищ у своїх покоях — "до завтра, королево!" — до четвертої години, коли він приходив у вітальню Мануели Санчес, навантажений такою кількістю нечуваних подарунків, що врешті-решт, аби мати де їх покласти, довелося зайняти сусідні будинки та зламати в них суміжні стіни, отож незабаром вітальня перетворилася на здоровенний темний сарай, де було повно годинників усіх епох, стояли різноманітні грамофони — від найпримітивніших до найновітніших, із блискучою мембраною; усякі швацькі машини — ручні, ножні й електричні; ціла гомеопатична аптека, численні гальванометри, музичні шкатулки, апарати для оптичних фокусів, колекції засушених метеликів, гербарії азійських рослин, обладнання для фізіотерапевтичних кабінетів та фізкультурних залів, різне астрономічне, ортопедичне й природознавче приладдя, безліч ляльок, які могли імітувати людей, — завдяки механізмам, схованим усередині, — все те припадало пилом у забутих кімнатах, ніхто сюди не заходив навіть для того, щоб попідмітати: речі залишалися там, де їх колись поклали, і нікому не було до них діла, а найперше — Мануелі Санчес, якій саме життя остогидло "з тої чорної суботи, коли, на моє лихо, я стала королевою краси: для мене настав кінець світу!.." — всі її кавалери один за одним повмирали наглою смертю від різних нечуваних хвороб, позникали безслідно всі подруги, і вона, не виходячи з власної домівки, опинилася в якомусь чужому кварталі, сама як перст, — вона потрапила в пастку долі, не маючи мужності сказати нарешті "ні" чи "так" осоружному залицяльникові, який чигав на неї зі своїм нужденним

коханням, підстерігаючи кожен найменший її намір, в поштивому заціпенінні дивився на неї, обмахувався білим сомбреро, спітнілий, такий відчужений від себе самого, що вона мимоволі питала себе, чи справді він дивиться на неї, чи це тільки якась страшна галюцинація, проте він існував: вона бачила, як він рухається, як смокче фруктову воду, як куняє зі склянкою в руці у плетеному кріслі надвечір, коли од мідного сюрчання цикад сутінки в залі стають дедалі густішими; вона чула, як він хропе: "обережно, ваше превосходительство", — озивалася вона, і той здригався, а прокинувшись, бурмотів: "ні-ні, я не спав, королево, я тільки заплющив очі на часинку!.." — він і не помічав, що вона забрала в нього з рук склянку — аби не впустив, бува, уві сні; так вона відвертала його увагу, вдаючись до різних хитрощів, аж поки одного предивного дня він не прийшов до неї, задихаючись від збудження: "сьогодні я зроблю тобі найвеличніший у світі дарунок, диво небесне, цієї ночі в шість хвилин на дванадцяті ти побачиш його, королево! тільки заради тебе!.." — а була то комета. Вона принесла нам одне з найбільших розчарувань, бо здавна ходили чутки, ніби життя йому відміряно не за нормами людського часу, а за циклом обертання комети: йому, буцімто, судилося бачити її один раз, а не двічі, хай би там що патякали його лакузи в своїх зарозумілих пророцтвах, — ото ж ми чекали так, як чекають миті власного народження, чекали на той листопадовий вечір, що буває раз у століття, коли весела музика, урочисті дзвони, святкові петарди вперше за сто років мали вибухнути не для того, щоб прославляти його, а для того, щоб відсвяткувати одинадцять металевих ударів, одинадцять ударів, які сповістять про кінець його віку, фатальну подію, якої він дожидався на пласкому даху будинку Мануели Санчес: він сидів поміж дівчиною та її матір'ю, натужно зітхаючи, аби ті не почули, як б'ється його серце під цим небом, заціпенілим від зловісного передчуття, і вперше вбирав у себе нічне дихання Мануели Санчес, вільної, як вітер; нарешті здаля до нього долинув гуркіт барабанів, який летів навперейми лихові, прагнучи його відвернути, і він почув далеке голосіння, вулканічний гул пойнятих жахом людських юрмищ, які ставали навколішки перед цим моторошним, чужим для його влади створінням, котре було вічним супроти нього і мало переінакшити його вік; він відчув увесь тягар часу, за якусь мить спізнав усю глибину нещастя бути смертним — і побачив її: "ось вона, королево!.." — вигукнув він, і це справді була вона, він упізнав її: вона мчала в інший край всесвіту, древніша за увесь наш світ, скорботна вогненна медуза з небо завбільшки, яка з кожною п'яддю свого польоту повертала мільйон років до їхнього витоку, і всі почули її шурхіт, схожий на шелестіння фольгових пасом, усі побачили її сумне лице, повні сліз очі, крижаний отруйний слід її волосся, розкуйовдженого всіма вітрами світового простору, — вона мчала, залишаючи по собі над світом потік сяючого пилу, зоряного сміття, світанків, спинених смоляними місяцями, та вулканічного попелу океанських кратерів, давніших від початків земного часу; "ось вона, королево, — бурмотів він, — дивись уважно, ми побачимо її знову лише через сто років", — і вона перехрестилася, налякана, ще прекрасніша, ніж завжди, у фосфоричному сяйві комети, волосся її було припорошене зоряним пилом, небесною мрякою, "і тоді, матусю моя Бендісьйон Альварардо, тоді

сталося неймовірне": Мануела Санчес уздріла в небі безодню вічності і, намагаючись учепитися за життя, простягнула руку в порожнечу, — і єдиною опорою, яку вона знайшла, була ненависна рука з президентським перснем, гаряча й гладенька рука хижака, випечена на повільному вогні влади. Мало кого схвилював старозавітний політ вогненної медузи, яка сполошила небесних оленів та обкурила вітчизну сяючим пилом, зоряним сміттям: навіть найбільші скептики чекали одного — тієї довгожданої страхітливої смерті, яка мала знищити основи християнства й розпочати епоху третього завіту, — але ми даремно прождали до світанку і, стомлені не так безсонною ніччю, як своїм чеканням, розійшлися по домівках буденними вже вулицями, на яких жінки вдосвіта замітали небесне сміття — єдине, що лишилося від комети; і навіть тоді ми ніяк не могли змиритися з думкою, що насправді нічого не сталося, гірше того — ми самі стали жертвами нового історичного ошуканства, бо офіційні органи оголосили політ комети перемогою режиму над силами зла, спритно скориставшись такою вдалою нагодою спростувати всілякі вигадки про дивовижні недуги президента: тепер докази життєздатності нашого володаря були незаперечні; з цього приводу оновили гасла та обнародували його урочисте послання, в якому він висловив непохитну рішучість служити вітчизні на своєму посту й до наступного польоту комети; проте він майже не слухав музики та грому феєрверку, ніби вони зовсім його не стосувалися; так само не зворушив його й вірнопідданий лемент юрби, яка зібралася на Військовій площі з величезними гаслами: "ВІЧНА СЛАВА НАЙДОСТОЙНІШОМУ! ХАЙ ВІН ЖИВЕ У ВІКАХ! ХАЙ РОЗКАЖЕ ПРО ВСЕ НАЩАДКАМ!"; його не обходили навіть важливі державні справи, — передоручивши все чиновникам, він мучився спогадами про те, як рука Мануели Санчес палала в його руці, і мріяв будь-що-будь пережити знову цю щасливу мить — хай би заради цього й сама природа збилася зі свого шляху чи зіпсувався всесвіт, дарма; він так жагуче прагнув цього, що врешті-решт попросив своїх астрономів, аби ті винайшли якусь піротехнічну комету, летючу зорю, світляного дракона, — словом, будь-який небесний прилад, досить страхітливий, щоб викликати в красуні запаморочення перед вічністю; астрономи кинулися підраховувати та обчислювати, але тільки й спромоглися на повне сонячне затемнення: "наступної середи, о четвертій годині, мій генерале", — і він мусив згодитися хоч на це; і серед білого дня настала справжнісінька ніч: засвітилися зірки, зів'яли квіти, посідали на сідало кури, заметалися звірі, захоплені зненацька ніччю, — не допоміг навіть їхній чудовий інстинкт передчуття, — а він у цей час вбирав у себе вечірнє дихання Мануели Санчес, яке ставало нічним диханням, бо троянда в її руці в'янула, одурена темрявою; "ось воно, королево, — мовив він, — це твоє затемнення, тільки твоє!" — але Мануела Санчес не казала ні слова, не торкалася його руки, не дихала, — вона здавалася такою нереальною, що він не стримався і простягнув руку в темін, щоб доторкнутися до неї, але не знайшов її; він пошукав навпомацки там, де ще зберігся її запах, але її не було; тоді він почав шукати її по всьому величезному домі, обнишпорив усі закапелки, вдивляючись у пільму очима сновиди, жалібно питаючи: "де ти, Мануело Санчес, моє нещастя, я шукаю і не знаходжу тебе серед лихोї ночі твого затемнення!.. де ж твоя

безжальна рука, де твоя троянда?.." — він плив поночі, як заблуканий у невидимих водах водолаз, натикаючись то на доісторичних лангустів — гальванометри, то на раків — годинники з музикою, то на крабів — ілюзіоністські прилади, але ніде не знаходив навіть її солодкого подиху; тим часом темрява ефемерної ночі поволі розвіювалася, і в його душі займалося світло правди, — в цей присмерковий досвіток шостої години дня, в безлюдному домі, він відчув себе старішим за самого бога, такий печальний і самотній, як ніколи, приречений на вічну самоту "в цьому світі без тебе, моя королево, загублена назавжди в загадковому затемненні, втрачена на віки вічні!" — бо вже ніколи за всі нескінченні роки своєї влади він не знайшов її, Мануелу Санчес, свою погибель, намарне блукаючи лабіринтом її оселі: вона мовби розтанула серед ночі затемнення; потім йому доповідали, ніби хтось бачив її на танцях у Пуерто-Ріко, — але то була не вона; згодом казали, що бачили її серед музик на веселих поминках Папа Монтеро[10], цього шельми, цього клятого танцівника румби, — але й це була не вона; потім бачили, як вона витанцьовувала біля копалень у Барловенто, в Аракатаці, у вихорі панамських барабанів, — але то все була не вона: "їй-богу, чорт її вхопив, мій генерале!" — і якщо він тоді не вмер, то зовсім не через те, що йому забракло для цього люті, а тому, що добре зтямив: йому не судилося померти від кохання; він знав це ще з того дня на початку свого царювання, коли прийшов до ворожки, щоб та в мисці з водою знайшла розгадку його долі, розгадку, якої не було ні на його долоні, ані на картах, ні в кавовій гущі, ніде, — і лише в тому дзеркалі віщих вод він побачив її, вгледів себе самого, померлого природною смертю, уві сні; він лежав так само, як у всі ночі свого довгого життя, — долілиць на підлозі сусідньої з конференц-залом канцелярії, підклавши під голову правицю замість подушки, в полотнянім мундирі без ступеневих знаків, у крагах, із золотою острогою на лівому закаблуці, і було йому щось між ста сімома й двісті тридцятьма двома роками.

3

Отак його було знайдено на порозі його осені, коли насправді помер не він, а Патрісію Арагонес; так само знайшли його і ми через багато літ, коли вже ніхто не міг сказати напевне, чи це тіло, геть подзьобане грифами й обліплене морськими паразитами, дійсно належить йому. Його рука, яку вже захопило тління, скидалася на ковбасу-кров'янку і нічим не нагадувала руки закоханого, котрий притуляв її колись до серця, страждаючи від зневаги надзвичайної дівчини часів Великого Шуму; ми не знайшли жодного знаку його життя, за яким можна було б непохибно встановити його особу. Та й не дивно: оо вже казати про наші часи, якщо навіть у пору його найбільшої слави люди сумнівалися, існує він насправжки чи ні, і навіть його найманці-головорізи не знали до пуття, скільки йому років, бо під час благодійних лотерей він мав вигляд вісімдесятирічного, на аудієнціях здавався шістдесятирічним, а на офіційних торжествах йому не можна було дати більше сорока. Посол Палмерстон, один з останніх дипломатів, які вручали йому вірчі грамоти, розповідав у своїх згодом заборонених мемуарах, що важко було навіть уявити старішого чоловіка або ж більший безлад і запустіння, аніж ті, що їх посол застав у президентському палаці, "де сам чорт

ногу зломив би між цілими горами якихось пошарпаних паперів, посліду й собачих недоїдків, де в коридорах спали пси, де ніхто із службовців не зміг мені нічого пояснити, отож довелося звертатися до прокажених та паралітиків, які на той час займали майже всі ближчі покої, — вони й розказали мені, як пройти до конференц-залу, а там кури дзьобали виткані на гобеленах пшеничні поля, і якась корова роздирала полотно з зображенням єпископа, щоб хоч цим пожитися; і тоді я раптом зрозумів, що він глухий, як пень, бо я йому казав одне, а він мені — інше, до того ж він ще й скаржився, що пташки його не співають, хоч насправді вони так галасували, аж у вухах лящало, так, ніби зустрічаєш світанок десь у горах; і раптом він перервав церемонію вручення вірчих грамот, очі в нього засяяли, він приклав собі долоню до вуха, прислухаючись, а потім показав у вікно на море піску там, де колись було справжнє море, і гукнув щосили: "чуєте це ревіння мулів, любий Стетсоне? то море повертається!" Важко було впізнати в цьому старезному дідові того месію, який на початку свого правління з'являвся там, де його ніхто не сподівався бачити, ходив без охорони — супроводжували його тільки босий селянин-індіанець з мачете в руках та невеличкий почет — депутати й сенатори, яких він сам-таки й призначав, тицяючи навздогад пальцем і прислухаючись хіба що до голосу свого шлунка; він розпитував, який урожай, чи здорова худоба, як справи у мешканців села, сидів на площі в кріслі-гойдалці у затінку мангових дерев, обмахуючись звичайним сомбреро, що його тоді носив, і, здавалося, дрімав, розімлілий від спеки, — але поза його увагою не лишалася навіть найменша дрібничка з того, що йому казали; він розмовляв з людьми, називаючи кожного на ім'я та прізвище, наче в голові у нього був список усіх жителів і проблеми цілої нації, — "отож він покликав мене, і очей не розплющивши: "ходи-но сюди, Хасінто Моралес, розкажи мені, як там той хлопчак, котрого я сам умовляв минулого року випити Пляшечку рицини?"; "а як твій племінний бугай, Хуане Пріето?" — спитав він мене, бо сам вишіптував чумного бугая, щоб у того повилазили черви з вух"; "ану, Матільдо Перальта, — сказав він мені, — побачимо, яка буде твоя дяка за те, що я тобі повертаю мужа, живого й здорового, ось він, соколик, ми його на мотузці притягли!" — і він сам попередив того гультипаку, що згноїть його в китайських колодках, хай-но ще раз спробує покинути свою законну жону"; так само, не вагаючись зайве, він наказував, щоб різник відтяв привселюдно руки злодюзі-скарбничому; або, нарвавши помідорів на чиемусь городі, куштував їх з виглядом неабиякого знавця, повчаючи своїх агрономів: "цій землі бракує осячого гною — хай привезуть за урядовий кошт!"; "він гукнув мені в вікно, сміючись: "агов, Лоренсо Лопес, як там твоя швацька машинка?" — ту машинку він сам подарував мені років із двадцять тому, і я йому відказала: "та вже оддала богові душу, генерале! що вдієш, і люди не вічні, а не те що речі!" — але він заперечив — світ, мовляв, вічний, — узяв відкрутку і маслянку та й заходився розбирати машинку, забувши про свій почет, який дожидався на вулиці; він сопів, як бик, геть вимазався машинним маслом, і часом здавалося, що всі його зусилля марні, але години за три машинка знову працювала, як новісінька!" — бо в ті часи якийсь житейський дріб'язок важив для нього не менше, ніж найважливіші державні

справи, і він щиро вірив у те, що можна наділити щастям усіх людей і відкупитися від смерті солдатською кмітливістю. Важко було впізнати в цьому старезному дідові жалюгідну тінь людини, чия влада була така велика, що на його питання "котра година?" — йому відповідали: "як накажете, мій генерале!" — і справді, він не тільки порядкував годинами як самому заманеться, а ще й міняв — відповідно до своїх планів — дні храмових свят, щоб об'їхати всю країну, встигаючи скрізь якраз на празникування; він подорожував у супроводі босого індіанця та смутних сенаторів, возячи з собою по всіх усюдах чудових півнів, яких виставляв на кожній сільській площі проти найзабіякуватіших тамтешніх, бився об заклад із глядачами, — і від нашого сміху аж поміст двигтів, бо ми хоч-не-хоч мусили сміятися, коли він починав реготати, наче хто гатив у якийсь чудернацький барабан, заглушуючи музику та вибухи петард; ми потерпали, як тільки він замовкав, і щосили плескали, коли його півні перемагали наших: наче камінь з душі спадав, бо ми ж навмисне зчували своїх півнів так уміло піддаватися, що жоден із них ніколи нас не підвів, — окрім півня сердешного Діонісію Ігуарана, той миттю закликав на смерть попелястого півня нашого володаря, та так спритно, що він перший підійшов до переможця й потиснув йому руку: "молодець, ти справжній мужчина!" — у нього саме був гарний настрій, і він навіть зрадив, що нарешті хтось його спромігся перемогти, до того ж поразка була така безневинна; "ти скільки правиш за цього червонястого?" — спитався він Діонісію Ігуарана, а той, тремтячи, відповів: "він ваш, мій генерале, це для мене велика честь!.." і пішов додому, а вслід йому лунали оплески збуджених земляків, музика й вибухи петард; Діонісію Ігуаран ішов, показуючи всьому світові шістьох породистих півнів, яких йому було подаровано за непереможного червонястого, але тієї ж ночі зачинився в спальні, напився рому й повісився на мотузці од гамака, бідолаха, — бо тільки в і н один не знав, скільки лиха приносить людям його весела поява, скільки мертвих залишається на його дорозі, скільки нещасних приречено на вічне прокляття, бо він усього лиш помилково назвав їх чужим ім'ям при своїх запопадливих найманцях— головорізах, котрі розцінювали ту помилку як зумисний знак неласки; він обходив усю країну, химерно чвалаючи, наче той звір-броненосець, був давно не голений, від нього тхнуло їдким потом, і коли він з'являвся отак без попереджень, заходив до когось на кухню, то вся сім'я тремтіла з переляку, дивлячись, як незваний гість п'є воду з глека або куштує страву, витягаючи шматки просто руками, — аж занадто веселий, аж занадто простий, він і гадки не мав про те, що на цьому домі віднині назавжди лишиться тавро його відвідин; він поводився так не з якихось політичних міркувань і не тому, що хотів народної любові, як то було в пізніші часи, — просто він був самим собою, бо влада його ще не стала трясовиною без берегів, якою вона зробилася в розпалі його осені, а скидалася на бурхливий потік, який щойно пробився на наших очах зі своїх праглибин, отож досить було одного-єдиного його жесту — і поля родили, худоба плодилася, а люди гараздували; він наказував, щоб дощ прибрали звідти, де він заважав жнивам, і перенесли туди, де посуха, — "і так воно й було, сеньйоре, я сам на власні очі бачив!" — він став легендою задовго до того, як усвідомив силу своєї влади, ще в ті часи, коли цілком покладався на

всілякі гадання й довірявся снам, коли несподівано міг відкласти подорож, ледь зачувши у себе над головою спів птаха-провісника, або переносив на інший день свою зустріч зі співвітчизниками, бо його матері Бендісьйон Альварадо трапилося яйце з двома жовтками; так він колись скасував свій почет з послужливих сенаторів та депутатів, які всюди супроводжували його, виголошуючи замість нього промови, що їх він ніколи не наважувався виголошувати, — зостався сам, бо йому привидівся зловісний сон: він побачив величезний порожній дім, а в ньому — себе самого; осміхаючись, його обступили зусібіч якісь бліді люди в сірих сюртуках та й ну колоти куди попало різницькими ножами — з такою люттю, що ніде йому не було рятунку: куди б він не поткнувся, скрізь перед очима мигтіла зброя; нарешті ці мовчазні вишкірені вбивці загнали його в глухий кут, як дику звірину, і почали примірятися, кому ж це його добити, хто дістане право першим посмакувати його кров'ю; а він не чув у собі ні гніву, ні страху, — тільки велику полегкість, яка зростала в ньому, доки життя крапля за краплею витікало з його тіла; він став таким легким і очищеним від усього злого, що теж усміхнувся вбивцям, собі самому, своїй долі в цьому сні, в цьому будинку, чії вибілені вапном стіни були забризкані його кров'ю; аж ось котрийсь із них — уві сні це був його син — вдарив його ножом у пах, — "і з мене вийшов останній дух, і я, прикривши якимось закривавленим ганчір'ям лице, щоб мене не пізнали мертвим ті, що мали впізнати живим, упав на долівку, б'ючись у передсмертних корчах", — усе було, як наяву, отож він не втримався і розказав цей сон своєму приятелеві, міністрові охорони здоров'я, а той ще більше розтривожив його, повідавши, що точнісінько така смерть уже знана в історії людства, і зачитав йому один епізод з обгорілого фоліанта генерала Лаутаро Муньйоса — "так усе й було, чиста правда, матусю!"; слухаючи, в і н навіть згадав дещо з того, що забув спочатку: коли його вбивали, всі вікна в президентському палаці зненацька розчинилися, хоч не було ніякого вітру; вікон було двадцять три, і стільки ж йому завдали ран уві сні, — моторошний збіг, який скінчився тим, що того ж тижня стався просто-таки розбійницький напад на сенат і верховний суд, при байдужому потуранні збройних сил: нападники каменя на камені не залишили від величного пантеону наших героїв — з президентського балкона до пізньої ночі було видно, як бурхає полум'я, але він незворушно вислухав звістку про те, що з усього будинку не вцілів навіть фундамент; народові було обіцяно, що зловмисників покарають так, щоб нікому більше не кортіло, — проте їх не знайшли; а ще він пообіцяв збудувати точну копію пантеону, — проте і в наші часи це була всього-на-всього купа недогарків; він і не збирався втаювати свого кошмарного сну про ту страхітливу змову, — навпаки, скористався з нагоди знищити законодавчий та юридичний апарати старої республіки: він обдарував багатством і почестями сенаторів, депутатів і верховних суддів, а потім спекався їх, повиганявши всіх у посольства до щасливих далеких країв, бо вони вже не були йому потрібні, бодай про людське око, як на початку його режиму; він залишив при собі тільки свою вірну тінь — озброєного мачете індіанця, який невідступно ходив за ним повсюди, куштував його страву та воду, стежив, щоб дотримувалася належна дистанція, "чатував коло моїх дверей, поки генерал гостював у мене: подекували, що в

і н, мовляв, мій таємний коханець, хоч насправді він навідувався до мене разів зо два на місяць, щоб я йому поворожила на картах; це було в ті часи, коли він ще вважав себе смертним, коли він ще міг сумніватися і вмів помилятися, а картам вірив більше, ніж своєму нутру, отож приходив — завжди перестрашений, аж постарілий, як тоді, вперше, коли сів навпроти мене і мовчки простягнув мені руки, — долоні в нього були тугі й гладенькі, наче жаб'ячий живіт, зроду-віку я не бачила таких долонь, хоч уже й стара, а людям ворожу змалечку; він простягнув обидві долоні разом, і стільки в тому було німого благання та безнадії, таким він мені здався стривоженим та зневіреним, що мене вразили не так його чудернацькі долоні, як невтішна туга, безвольні уста, нещасне серце мордованого сумнівами старого, чию долю не можна було вгадати ні по його руці, ні іншими способами ворожіння, котрі я знала, бо як тільки він знімав карти, колода робилася темнішою, ніж вода в чорторії, замість кавової гущі в його чашці була якась каламуть, стиралися всі прикмети, що хоч якось натякали на його майбутнє, на його щастя й успіх, — зате можна було ясно вчитати долю кого завгодно з його близьких, отож ми побачили його матір Бендісйон Альварадо, яка розмальовувала заморських пташок і була вже така стара, що ледве розрізняла кольори у важкому від смороду гниття повітрі, — "бідолашна матуся!.."; ми побачили нашу столицю, зруйновану таким скаженим циклоном, що просто дивом дивуєшся, як це його можна було назвати жіночим ім'ям; ми побачили якогось чоловіка в зеленій масці, зі шпагою в руці, і він спитав стурбовано, де той чоловік буває, а карти відповіли, що той чоловік щовівторка ближчий до нього, ніж у решту днів, і він сказав: "ага!" — та спитав, які в того чоловіка очі, і карти відповіли: кольору міцного гуарапо, тільки одне око — таке, як вино розглядати на світло, а друге — як дивитися в темряві; і він сказав: "ага!" — та спитав, що той чоловік замишляє, і тоді я розказала всю правду, все, що мені повідали карти: зелена маска — це віроломність і зрада; і він переможно вигукнув: "я вже знаю, хто це, чорти б його вхопили!" — то був полковник Нарсісо Міраваль, один з найближчих його помічників, який через два дні ні з того, ні з сього пустив собі кулю в вухо, бідолаха; отак, згідно з віщуванням карт, вирішувалася доля вітчизни й творилася її історія, аж поки він не довідався про ясновидицю, котра єдина могла безпомилково провістити смерть, тільки глянувши в миску з водою, — і він потай пішов її шукати зі своїм озброєним ангелом-охоронцем; гірськими стежками, якими проходили хіба що мули, вони дісталися до ранчо на плоскогір'ї, де жила ясновидиця зі своєю місяць як овдовілою правнучкою, в котрій було троє дітей, а четверте ось-ось мало народитися; ясновидиця лежала в темній спальні, паралізована, майже сліпа, але, коли вона попросила, щоб він поклав руки на миску, вода засвітилася зсередини рівним ясным сяйвом, і він побачив себе самого: лежав долілиць на підлозі — в полотняному мундирі без ступеневих знаків, у крагах, із золотою острогою на лівому закаблуці; "де це я?" — спитав він, і стара, вдивляючись у сонну воду, відказала: "в кімнаті завбільшки з оцю, я бачу там щось таке, ніби стіл, за яким пишуть, і електричний вентилятор, і вікно, яке виходить на море, а стіни там білі, і висять картини, де намальовані коні, а ще там є прапор з драконом", — і він сказав, "ага!" — бо зразу впізнав канцелярію

поруч із конференц-залом, а тоді спитав, як він помре — від ворожої руки чи від тяжкої хвороби, але вона відповіла, що він умре своєю смертю, уві сні, не чуючи болю, і він сказав: "ага!" — і, завмираючи, спитав, коли ж це станеться, на що вона відказала: "спи собі спокійно, ти не тільки до моїх літ доживеш, — а мені вже сто сім, як-не-як, — ти ще й після того проживеш сто двадцять п'ять років", — і він сказав: "ага!" — і вбив недужу стару в її гамаку, щоб ніхто більше не дізнався, як і коли він помре; він задушив її ремінцем від золотої остроги, як справдешній кат, вона й писнути не встигла, — хоч за все своє життя, у війну і в мирні часи, не вбив нікого, ні людини, ні звіра, вона була єдина, кого він убив власноручно, — "бідолашна жінка!" Такі спомини з його ганебного літопису не тривожили його совісті осінніми ночами, — навпаки, то були достойні взірці, він міг би стати таким, але не став, отож, коли Мануела Санчес розтанула в непроглядній пітьмі сонячного затемнення, він згадував минуле, жадібно прагнучи знову зробитися нещадно жорстоким, щоб люто помститися за той глум, який і досі ятрив йому душу; лежачи в гамаку під тамариндами, він наслухав, як видзвонюють у їхніх кронах дзвіночки вітру, думав про Мануелу Санчес, і ненависть до неї не давала йому заснути, поки всі його війська шукали її на суші, в морі і в небі, шукали в найглухіших куточках країни, навіть у селітровій пустелі, — та й сліду її не знаходили; "де ж ти у дідька поділася? чи ти думаєш, що сховалась од мене, що я тебе з— під землі не дістану і не покажу тобі, хто тут володар?" — питався він, і сомбреро аж підстрибувало в нього на грудях від ударів серця; розлючений, він навіть не озивався до матері, яка все допитувалася: "чого це ти мовчиш іще з того затемнення, як води в рот набрав? куди ти втупився?" — лайнувши подумки свою матусю, він мовчки вставав і йшов собі геть, тягнучи свої сирітські ноги і захлинаючись жовчю, його самолюбство було уражене непозбутньою гіркотою: "я встряв у цю халепу, бо став справжнісіньким йолопом, бо вже не порядкував своєю долею сам, як раніше, бо зайшов у дім хвойди з дозволу її матінки, а не так, як зайшов колись до тихої й прохолодної оселі Франсіски Лінеро в Сантос-Ігуеронес", — це було в ті часи, коли він ще не мав Патрісію Арагонеса і сам являв народові обличчя влади: він увійшов, не стукаючи, увійшов, бо йому так заманулося, — "годинник саме бив одинадцятую, і я з тераси над патію почула металічний дзенькіт золотої остроги і зрозуміла, що ці владні кроки по бруківці патію — його кроки, і уявила його на повен зріст ще до того, як він став у дверях внутрішньої тераси; як завжди об одинадцятій, прокричав птах-бугай в гущавині золотавого журавцю, співала іволга, очманіла від духмяних грон бананів, які висіли під дашком; у сонячних променях того фатального серпневого вівторка виблискувало молоде листя на бананових деревах і сяяли краплі крові на туші молодого оленя, якого мій чоловік Понсіо Даса вполював удосвіта й підвісив униз головою, щоб стекла кров, тут-таки на подвір'ї, поруч із гронами бананів — стиглих, таких соковитих, аж проступали плями; він був більший і похмуріший, ніж могло привидітися уві сні, куртка на ньому змокла від поту, чоботи були в грязюці, і ніякої зброї при собі він не мав, але позад нього, як тінь, стояв, наче вкопаний, індіанець, поклавши руку на рукоять мачете; і я побачила його невблаганні очі, побачила, як він простягнув спроквола свою дівочу руку, зірвав

банан із найближчого грона й жадібно з'їв, а потім ще і ще, — мало не давлячись, чвакаючи напханим ротом так, наче то чвакало болото; а сам не спускав з мене очей", — Франсіска Лінеро приковувала його пожадливий погляд, збентежена до глибини душі, адже вона зовсім недавно вийшла заміж, а він прийшовудовольнити з нею свою хіть, і не було такої сили, яка могла б перешкодити йому; "я відчула, як від жаху завмер подих у мого чоловіка, котрий сів поруч зі мною, — ми закам'яніли, побравшись за руки, і наші серця, поєднані, мов на поштових листівках, злякано билися в унісон під липучим поглядом незбагненого старигана, який жер собі й далі банани, жбурляючи лушпайки позад себе у двір, незмигну втупившись у мене, а коли обірвав і з'їв усі плоди з грона, яке висіло коло вбитого оленя, то кивнув своєму босому індіанцеві й сказав Понсіо Даса: "а вийди-но з моїм приятелем, він хоче з тобою поговорити про одну справу", — і, хоч я вмирала від страху, в мене ще вистачило глузду зрозуміти, що єдиний мій порятунок — це дати йому робити зі мною все, що він захоче, просто на обідньому столі, — я ще й сама допомагала йому знайти моє тіло серед мереживних спідниць; своїми лаписьками він роздер на мені трико і почав мене мацати, а я, задихаючись від його гнилого смороду, тільки й подумала приголомшено: "господи, який сором, я ж сьогодні й не милася, ніколи було через цього оленя!.."; нарешті, після кількам'ясячного посту вінудовольнив свою хіть, але зробив це так похапцем і невміло, наче був набагато старший — або ще зовсім безвусий хлоп'як: я ледве здогадалася, коли він абияк скінчив свою справу; украй пригнічений, він заплакав схожими на гарячу сечу сльозами і так гірко плакав, що здався мені нещасним та самотнім, як сирота, і мені стало жаль не тільки його, а й усіх чоловіків на світі, і я почала його втішати, погладжуючи самими кінчиками пальців по голові: "та годі вам, мій генерале, не треба, у вас іще все життя попереду", — а тим часом індіанець повів Понсіо Даса в сад і вбив його там, розкромсавши своїм мачете на дрібненькі шматочки, і їх розтягли свині, що й тіла не можна було скласти, — "бідолаха, — сказав він, — але що вдієш, не було іншої ради, бо це б я мав собі смертельного ворога на все життя". Ці спогади були символами його колишньої влади, але вони ще більше розстроюджували йому душу, бо тепер міцна ропа його влади зробилася рідкою водичкою, і він не годен був навіть відмінити своєю волею злі чари якогось там затемнення; він здригався, коли цівка чорної жовчі стікала йому з губів на столик, за яким він грав у доміно з незворушним генералом Родріго де Агіляром, єдиним військовим, кому він довіряв своє життя з тих пір, як подагра скувала суглоби озброєного мачете ангела-охоронця, — та все ж, думалось йому часом, чи це довір'я і влада, якими він наділив одну людину, не обернуться для нього лихом: "хіба не мій вірний друг зробив з мене вола, щоб перегодя здерти шкуру вождя і перетворити мене на нікчемного палацового каліку, який не може віддати жодного наказу, бо все вже наперед виконано? нащо була ця дурна комедія — показувати людям замість мене двійника, якщо колись вистачало одного босого індіанця, котрий з мачете в руках прокладав мені шлях крізь який завгодно натовп, гукаючи: "геть з дороги, сволото, володар іде!" — і хто там знав, де в тому людському лісі були справжні патріоти, а де зловмисники, ми тоді ще не

здогадувалися, що найпідступніші — ті, котрі найголосніше кричать: "слава герою! хай живе генерал!"; а тепер, бачте, всієї армії замало, щоб знайти одну якусь паскудну королеву краси, чорти б її взяли!" — і він, згадавши, як вона прослизнула крізь непрохідні кордони його старечої хіти, розлючено жбурляв додолу кісточки, ні з того, ні з сього кидав посередині гру: думка про те, що всі, крім нього, врешті-решт знаходять своє місце на цьому світі, гнітила його, сорочка на ньому була геть мокра від поту — це вперше в такий ранній час, і вітрець із моря сьогодні смердів надлом, і раптом тоненько, наче флейта, засвистіла грижа, занила, потривожена вологою спекою: "це все від задухи", — невпевнено сказав він і, глянувши в вікно, зчудувався: що за химерне світло над заціпенілим містом, де, здавалося, не було ні одної живої душі — тільки зграї наляканих грифів злітали з карнизів лікарні для бідних та ще якийсь сліпий на Військовій площі, немов здогадавшись про те, що з вікна президентського палацу визирає тремтячий старий, замахав до нього ціпком, ніби спонукаючи до чогось, і прокричав щось нерозбірливе, чого той не дочув, але сприйняв як ще одну прикмету гнітючого передчуття: щось от-от мало статися, проте надвечір того довгого похмурого понеділка він ще раз повторив собі: "це все від задухи", — і заснув одразу, як тільки ліг, заколисаний мрякою, яка шкреблася у вікна, — він чув це крізь сон, бо слав тривожно, і, проснувшись, злякано гукнув: "хто там?" — але то билося його власне серце, настрахане дивним мовчанням півнів цього ранку: йому здалося, що, поки він спав, корабель всесвіту зайшов у якийсь невідомий порт; він плавав у якомусь паруючому вариві, всі звірі й птахи, здатні передчувати загибель певніше, аніж дурні людські прикмети чи найповажніші науки, завмерли від жаху; повітря не стало, час повернув назад, і він, звівшись на ноги, відчув, що при кожному кроці серце його розбухає, що барабанні перетинки от-от луснуть, а з носа тече якась кипляча рідина: "це смерть!" — подумав він, побачивши свою залиту кров'ю сорочку, але йому заперечили: "ні, мій генерале, — циклон!" — і то справді був найруйнівніший з циклонів, які розбили на низку островів єдине колись Карибське царство, — катастрофа була така таємнича, що тільки він — задовго до того, як сполошилися собаки та кури, — зачув її наближення своїм первісним інстинктом, і така несподівана, що ледве встигли знайти для неї жіноче ймення, бо офіцерів охопила паніка, вони доповідали йому: "так точно, мій генерале, сам чорт узяв цю країну!" — але він наказав укріпити двері й вікна шпангоутами, поприв'язувати вартових у коридорах, заперти курей та корів у канцеляріях на другому поверсі, прибити гвіздками кожен річ на її місці, від Військової площі й до найдальших кордонів його похмурого царства, охопленого жахом; вся вітчизна стала на якір і застигла так згідно його рішучого наказу — стріляти за перших ознак паніки, два постріли в повітря, третій — по юрбі, а проте ніщо не завадило смерчеві розпанахати своїм страхітливим ножем броньовану головну браму палацу й геть далеко занести корів, хоч в і н навіть не оцінив влучності цього удару, вслід за яким у зяючий пролом, клекочучи, ринули горизонтальні водоспади зливи, які сипонули вулканічним градом: з гуркотом падали довкруг уламки балконів, плюхалися на землю звірі, занесені з підводних лісів, але він не думав про жахливі масштаби

катаклізму, — в цьому ревінні потоку він питався себе, відчуючи пряний присмак злоби: "де ж ти, Мануело Санчес? через тебе навіть слина моя стала гірка! де ж ти щезла в чорта, хіба й ця моя помста, ця катастрофа не досягне тебе?" Коли буря втихомирилася, з ним були тільки найближчі його помічники; баркасом впливли вони з конференц-залу, пропливли крізь браму каретного сараю і, дружно вигрібаючи поміж верхів'ями пальм та вивернутими ліхтарями Військової площі, зайшли в мертву лагуну кафедрального собору, і тут його знову вразила думка про те, що він ніколи не був і не буде цілковитим господарем своєї влади; він страждав од зухвалості цієї гіркої правди, а тим часом баркас плив собі далі, натикаючись то на барвисті відсвіти вітражів, обрамлених масивним золотим листям, то на смарагдові грона головного вівтаря, то на надгробки живцем похованих віце-королів та померлих від зневіри архієпископів, то на гранітну скелю порожнього адміральського мавзолею з зображенням трьох каравел: він звелів збудувати цей мавзолей "на той випадок, якщо великий мореплавець захоче, щоб його поховали в нас"; обминувши вівтар, вони впливли каналом у внутрішнє подвір'я — тепер це був акваріум, який просвічувався аж до кахляного дна: там, у глибині, поміж тубероз і соняшників, шастали цілі косяки риби мохарра; далі вони запливли в похмурі води обителі біскайок і побачили порожні келії, клавикорди, які плавали посеред басейну музичної зали, а на дні трапезної, під товщею нерухомої води, — усіх побожних дів, які втонули в час обіду, кожна на своєму місці за довгим заставленим стравами столом; впливши через балкон, він побачив під сяючим небом величезне болото там, де колись було місто, і тоді він повірив, "що й справді ця катастрофа спіткала світ лише для того, щоб звільнити мене від моєї муки — Мануелі Санчес, чорти б її взяли! і які ж то варварські методи в господа бога супроти наших!" — вдоволено думав він, озираючи безмежну каламутну хлань, усіяну силою-силенною потопних курей, — місто втонуло в її глибинах, над водою стирчав тільки шпиль кафедрального собору, витикався ліхтар маяка та де-не-де виднілися сонячні тераси кам'яниць віце-королівського кварталу, а на поодиноких острівцях на місці колишнього невідомого порту отаборилися жертви урагану, останні, хто залишився живий: "ми недовірили стежили за пофарбованим у кольори державного прапора баркасом, який стиха плив, пробираючись поміж дохлими курми, наче крізь водорості; ми бачили сумні очі, печальні уста, руку, якою він задумливо благословляв усе довкола, щоб ущух дощ і встало сонце, — і тоді він воскресив утонувших курей, і наказав воді спадати, — і вона спала!.." Серед бравурних маршів, радісного калатання дзвонів, святкової тріскотняви петард на урочистому закладенні першого каменю відбудови, серед вигуків юрби, яка зійшлася на Військовій площі, щоб уславити благодійника, котрий прогнав геть дракона бурі, хтось ухопив його під руку й потягнув на балкон, — "бо зараз, як ніколи, народові потрібне ваше підбадьорливе слово!" — і перш, ніж йому вдалося втекти, він почув одностайний гук, який пройняв його душу, наче вітер з розбурханого моря: "слава герою!" — ще з того найпершого дня, відколи прийшов до влади, він почувся зовсім безпорадним, коли на нього дивилося ціле місто: слова застрягали в горлі, і ясно, ніби перед смертю, він збагнув, що йому не вистачає і ніколи не вистачить духу

стати на повен зріст над безоднею людської маси, — отож, стоячи на Військовій площі, ми, як завжди, побачили ефемерний образ — осяяного ореолом безтілесного старого в білій полотняній одежі, який мовчки поблагословив нас з президентського балкона і замить зник, але й цієї миттєвої з'яви було достатньо, щоб ми впевнилися: він є! він, невсипущий, дбає про нас удень і вночі, сидячи в плетеному кріслі під історичними тамариндами матусиного дому в передмісті, про щось думаючи з непочатою склянкою лимонаду в руці, слухаючи, як шурхотить маїсове зерно, що його провіює Бендісйон Альварадо; крізь марево спеки о третій годині дня він бачив, як мати спіймала зозулясту курку, затисла її під пахвою і якось навіть ніжно скрутила їй шию, а потім почала умовляти сина, зазираючи йому в вічі: "ти скоро нінащо зведешся, заробиш собі сухоти, — хіба ж можна стільки думати? та ще й не їси нічого, зостанься хоч сьогодні в мене повечеряй!" — благала вона його, спокушаючи задушеною куркою, яка ще билася в неї в руках, і він мовив: "ну, гаразд, матусю, я зостанусь", — і до сутінок просидів у плетеному кріслі, заплющивши очі, заколисаний ніжним духом, який ішов з казанка, де варилася курка, — так він сидів, повен невсипущих дум про нашу долю, бо ми почували себе певно в цьому світі лише тому, що вірили: він там, і йому не страшні ані чума, ні циклон, ні глузування Мануели Санчес, — ніщо, навіть сам час, адже він — місяць, котрий думає за нас, знаючи, що ми знаємо, що його рішення буде саме таке, якого нам треба, бо він пережив усе не завдяки своїй незабгагненній хоробрості чи винятковій обережності, а тому, що єдиний з нас відав істинні розміри нашої судьби, — і він дійшов аж туди, до краю: "там, на східному кордоні, після важкої дороги я присів відпочити на той останній історичний камінь, матусю, де було викарбуване ім'я і дати життя останнього солдата, котрий загинув за єдність вітчизни", — і він побачив похмуре холодне місто сусідньої держави, над яким безперестану сіється нудна мжичка, а густий ранковий туман тхне кіптявою; він побачив гарно вдягнених людей у трамваях, побачив білих першеронів з плюмажами, парадні екіпажі — то ховали якогось вельможу; побачив дітей, які спали на паперті собору, загорнувшись у газети, — "що воно в дідька за чудний народ? чи це часом не поети?" — здивувався він; "та ні, то іспанські прихвосні, вони там при владі", — пояснили йому, і він повернувся з тієї подорожі, захоплений своїм відкриттям: у цілому світі немає нічого милішого над цей запах гнилуватих плодів гуайяв, цей ярмарковий гамір, цю гостру тугу, що нею крає твою душу призахідне сонце вбогої вітчизни, за межі якої він ніколи не переступить, — і не тому, що боїться втратити стілець, на якому сидить, як патякають вороги, "а тому, що людина, матусю, — то дерево, яке росте в лісі, лісова звірина, яка покидає своє лігво тільки для того, щоб знайти собі поїсти", — полюбляв казати він і, крутячись з боку на бік у важкій пообідній дрімоті, час від часу згадував так ясно, наче перед смертю, той далекий серпневий четвер, коли він одважився зізнатись у тім, що його властолюбство має межі: ця таємниця відкрилася тоді, коли він розмовляв наодинці з іноземцем, воїном іншої землі й іншої епохи, — то був сором'язливий юнак, наділений честолюбним запалом і від народження позначений тавром самотності; він застиг у дверях, не наважуючись переступити поріг кабінету, аж поки його очі не звикли до

сутінків., напоених ароматом розпашілих від спеки гліциній, і він побачив старого, що сидів у кріслі, поклавши кулак на голий стіл, і був такий буденний та непоказний, зовсім не схожий на свої офіційні зображення: охорони при ньому не було, зброї — також, сорочка геть просякла потом, як у першого-ліпшого смертного, а на скронях було поприліплюване листя шалфею — либонь, боліла голова, — "важко було повірити, що цей наскрізь проіржавілий дід і є ідол нашої юності,, найяскравіше втілення наших честолюбних мрій!" — і тільки впевнившись у цьому, юнак увійшов до кабінету й назвав себе, і голос його пролунав чітко й твердо, то був голос рішучої, дійової людини; "а він потиснув мою руку своєю ніжною, млявою рукою, рукою єпископа", здивовано слухаючи фантастичні мрії молодого іноземця, котрий просив у нього політичної підтримки та зброї для нещадної війни, яка раз і назавжди знищить усі консервативні режими від Аляски до Патагонії: "адже ця справа близька й вам, ваше превосходительство, я певен!" — і він, зворушений юнаковим завзяттям, спитав: "якого дідька ти встряєш у такі діла, хіба тобі вже так життя набридло?" — іноземець рішуче відповів на це: "найвище у світі щастя — віддати життя за вітчизну!" — а він заперечив співчутливо: "не будь йолопом, хлопче, вітчизна є тільки в живих, глянь-но сюди, — і, розтуливши кулак, показав юнакові скляну кульку на долоні, — одне з двох: або в тебе ця штука є, або її чортма, і тільки той нею володіє, хто її має, — отак і з вітчизною!" — казав він, поплескуючи молодого іноземця по плечу, — так і випровадив його, нічого навіть не пообіцявши, а своєму ад'ютантові, який зачиняв двері за юнаком, наказав: "цього хлопця не зачіпайте і не стежте за ним, нічого він не зробить, у нього просто гарячка, як у півника, коли пір'я росте, тільки й усього!" Цей вираз ми почули від нього ще раз — після того, як пройшов циклон, і він оголосив нову амністію політичним в'язням та дозволив повернутися в країну всім вигнанцям — "ясна річ, окрім грамотіїв: цих я ніколи не впускаю, — сказав він, — бо в них гарячка, як у тих породистих півників, коли пір'я росте, і вони ні на що не здатні, а якщо и здатні на щось, то гірші за політиків, гірші за те кодро в рясах, я вам точно кажу! а решта хай їде, незалежно від кольору шкіри, — треба, щоб відбудова вітчизни стала справою кожного!" — йому хотілося, щоб усі пересвідчилися в тому, що він знову при повній владі, що збройні сили підтримують його, як і раніше, — особливо з того часу коли він поділив між офіцерами верховного командування продовольство й медикаменти, а також громадські пожертвування, що їх надсилали з— за кордону як допомогу потерпілим від циклону; тепер родини його міністрів відпочивали щонеділі на пляжах у поставлених там госпіталях та польових палатках Червоного Хреста; військові продавали міністерству охорони здоров'я прислану з— за кордону плазму й тонни сухого молока, а міністерство охорони здоров'я в свою чергу перепродувало все те лікарням для бідних; офіцери генерального штабу вдовольняли своє честолюбство підрядами на громадські відбудовчі роботи: була прийнята широка програма відновлення — після того, як посол Уоррен надав країні надзвичайну позику, одержавши для своєї держави необмежене право риболовлі в наших територіальних водах, — "чорт би їх побрав, тільки той володіє, хто має!.." — думав він, згадуючи кольорову кульку, яку показував колись тому

жалюгідному мрійникові, про котрого більше й не чув нічого; захоплений планами відбудови, він особисто займався кожною дрібницею, як то було на початку його правління; в сомбреро та мисливських чоботях він з ранку й до ночі місив болото, обходячи всі вулиці, щоб відбудоване місто нічим не відрізнялося від того, яке він бачив у своїх снах, снах самотнього утопленика; він наказував інженерам: "заберіть звідсіля ці будинки й перенесіть отуди, а то вони мені муляють очі!" — і будинки переносили; "підніміть метрів на два цю вежу, щоб із неї видно було кораблі на морі!" — і вежу піднімали; "поверніть цю річку навпаки, вона не туди тече!" — і річку повертали — негайно, не задумуючись; він був такий заклопотаний цією гарячковою відбудовою, своїми планами, що геть занедбав менш істотні державні справи і зовсім розгубився, коли неуважний ад'ютант випадково бовкнув йому про дітей, а він, наче з неба звалившись, здивувався: "що за діти?" — "ті діти, мій генерале", — "та які ж у дідька ті діти?" — виявляється, від нього приховували, що армія таємно тримає під вартою дітей, які виймали з мішка виграшні номери, коли розігрувалася його лотерея, — військові боялися, щоб діти, бува, не проговорились, чого це щоразу виграє президент; батькам, які допитувалися, де їхні діти, чому їх не відпускають додому, просто казали: "це не відповідає дійсності!" — а тим часом придумували кращу відповідь: їм казали, що все це — вигадки зрадників, наклепи опозиції, а тих, котрі бунтували перед однією з казарм, довелося відігнати мінометним вогнем, — "це була добряча бійня, мій генерале, але ми не доповідали вам, щоб не турбувати зайве; діти й справді замкнуті в підземеллях портової фортеці, умови для них там чудові, вони всі до одного здорові й бадьорі, та лихо в тому, що їх там назбиралося зараз тисячі зо дві, і ми не знаємо, що з ними робити, мій генерале!" Безпомилковий спосіб виграшу в лотереї спав йому на думку цілком випадково, коли він якось побачив більярдні кулі з цифрами на боках, — ідея була така геніально проста, що спершу навіть він не йняв віри своїм очам, коли побачив юрмиська охочих спробувати щастя, які ще опівдні зібралися на Військовій площі й під палючим сонцем нетерпляче очікували чуда; в натовпі лунали вдячні вигуки, а яскраві транспаранти обіцяли вічну славу найщедрішому, який розподіляє щастя; виступали музики й канатоходці, там і сям продавали фрітангу[11] та інше їдло, грали в допотопні рулетки й нецікаві вже лотереї, де білети витягають якісь звірята, — то все було сміття минулого, мародерство довкола фортуни, силкування урвати хоч крихітку примарного щастя, — і ось о третій годині розчинилися балконні двері і вийшло троє дітей, яким ще не сповнилося семи років, — їх вибрали навмання самі люди, щоб ні в кого не було сумніву щодо чесного ходу гри; дітям роздали мішки різних кольорів — перед тим кілька понятих засвідчили, що в кожному мішку лежить десять більярдних куль, пронумерованих від нуля до дев'яти, — "сеньйори, увага!" — натовп завмер, — "зараз кожна дитина витягне з зав'язаними очима одну кулю зі свого мішка: спершу з синього, потім — із червоного, а вже потім — із жовтого", — і всі троє дітей по черзі засовували рученята в мішок і намацували між дев'ятох звичайних куль десятку, холодну, — їм тайкома було наказано брати тільки холодну кулю, — і, вийнявши, показували її натовпу та називали цифру; так вони виймали три холодні кулі, які до

того лежали кілька днів у льоду, а три названі дітьми цифри збігалися з цифрами президентового лотерейного квитка; "але ми й гадки не мали, мій генерале, що діти можуть проговоритися, ми схаменулися занадто пізно, коли вже не було іншого виходу, як сховати їх, — спочатку три, згодом п'ять, а далі й двадцять трійок, ви уявляєте, мій генерале!" — отож, потягнувши за ниточку, він розмотав цілий клубок і врешті-решт докопався, що все його верховне командування заплуталося в зачаклованих тенетах державної лотереї, що тільки перші діти виходили на балкон з дозволу батьків, котрі спочатку навіть навчали їх, як розпізнати навпомацки цифри на мармурових кулях, а решту дітей доводилося вже тягти силоміць, бо пішла чутка, що з того клятого балкона діти не повертаються, — батьки ховали їх, де тільки могли, хоронили живцем, а тим часом штурмові групи розшукували дітей ночами, спеціальні підрозділи оточували Військову площу — не для того, щоб контролювати стихійні виступи, як доповідали йому, а для того, щоб тримати на відстані людську юрбу, поганяючи її, наче стадо худоби, під страхом смерті; дипломати, які хотіли бути посередниками в цьому конфлікті й просили аудієнції, натикалися на глухий мур: тепер самі урядовці верзли їм усілякі нісенітниці про його дивовижні хвороби — він, мовляв, не в змозі нікого приймати, бо в животі в нього розвелися жаби, він страждає від безсоння, оскільки змушений спати лише стоячи, — в нього на спині виріс кістяний гребінь, такий, як в ігуани; від нього приховували протести й прохання, що надходили з усіх кінців світу. — не показали навіть телеграми самого папи римського, в якій той висловив свою апостольську скорботу з приводу долі, що спіткала безневинні душі; "батьки збунтувалися, у в'язницях уже й місць немає, та це ще півбіди, — ми не можемо знайти жодної дитини для проведення наступної лотереї, мій генерале!.." — "чорти б вас усіх побрали, в таку халепу вскочити!" А проте він таки не усвідомлював, яка бездонна прірва розверзлася перед ним, аж поки не побачив дітей, що товпилися у внутрішньому дворі портової фортеці, наче худоба на різниці: вони вибігали з підземель і мчали наосліп, немов ті кози, яких зненацька випустили з темного хліва на сонце, — вони заблудилися в сонячному світлі після стількох місяців страхітливої ночі, їх було так багато, що вони здавалися йому не двома тисячами окремих істот, а однією величезною безформною твариною, від котрої тхнуло прілою шкірою, котра глухо ревіла, наче підземні води; багатоликість цієї тварини рятувала її від знищення, бо неможливо було безслідно знищити стільки життів — тоді б від жаху перекинулася догори дном земля; "чорт би його побрав, немає виходу!" — переконавшись у цьому, він скликав верховне командування, чотирнадцять тремтячих воєначальників, котрі ще ніколи не видавалися такими грізними, — якраз тому, що вони ще ніколи не були такі на смерть перелякані, як нині; він довго й пильно дивився у вічі кожному з них по черзі і побачив, що він — один проти всіх, і тоді, рішуче випроставшись, закликав їх до єдності, необхідної зараз конче, бо йдеться про добре ім'я та честь збройних сил; він відпустив їм усі гріхи, поклавши міцно стиснутий кулак на стіл, — щоб ніхто, бува, не помітив, як тремтить його рука, не завважив його непевності, — і наказав усім залишатися на своїх місцях, виконувати свій обов'язок так само ретельно, як і раніше,

"бо нічого не сталося, таке моє найвище й остаточне рішення; засідання скінчилося, за все відповідаю я!" Задля звичайної обережності дітей з портової фортеці наказано було перевезти вночі фургонами до безлюдних районів країни, і він поклав край бурі протестів, зробивши урочисту офіційну заяву про те, що ніякої проблеми дітей не існує: "уряд не тримає під вартою дітей, більше того, — у в'язницях країни немає жодного в'язня; чутки про масові арешти — підла брехня зрадників, які сіють розбрат; двері нашої держави відчинені для всіх, хто хоче встановити істину, — приїздіть, дивіться!..." — і невдовзі прибула комісія Ліги Націй, обдивилася всю країну, зазираючи під кожний камінчик, допитала всіх, кого тільки хотіла, — з такою скрупульозністю, що Бендісьйон Альварадо поцікавилася: "що воно за пройдисвіти, вбрані, як ті спірити?" — бо комісія шукала дві тисячі дітей і в неї — під ліжками, в кошиках для шитва, в банках із фарбами, — але врешті-решт офіційно засвідчила, що всі в'язниці дійсно зачинені, в країні панує лад і спокій, немає ніяких доказів того, що тут порушувалися чи порушуються, внаслідок якихось протизаконних дій або ж навпаки — бездіяльності, права людини, — "спіть спокійно, генерале!" — і вони поїхали, а він помахав їм з вікна вишитою хустинкою, полегшено зітхнувши при думці, що покінчив з цим раз і назавжди: "бувайте, бовдури, попутного вам вітру й щасливого плавання, справі кінець!" — але генерал Родріго де Агіляр нагадав йому, що справі ще аж ніяк не кінець: "діти ж залишилися, мій генерале!" — і він стукнув себе по лобі: "от дідько, я ж зовсім забувся! що ж його робити з дітьми?" Щоб не сушити собі довго голови — "потім щось придумаю краще!" — — він наказав перевезти дітей із сельви, де їх ховали, в провінцію, де постійно йдуть дощі, "зате немає цього клятого вітру, який розноситиме їхні голоси", де так мокро, що звірі гниють живцем, а слова обростають мохом — от вільгості, де восьминоги плавають поміж дерев: він наказав перевезти їх в андські печери, де завжди стоїть туман, щоб ніхто не дізнався, де вони; наказав переміщувати їх з похмурих гнилих листопадів у спекотні захмарні люті, щоб ніхто не взнав, у якому вони часі; він посилав їм хіну та вовняні ковдри, коли дізнався, що їх трусить лихоманка, бо вони простояли багато днів по шию в воді, ховаючись на рисових полях від аеропланів Червоного Хреста; він наказав забарвити в червоний колір сонячні промені та сяйво зірок, щоб вилікувати дітей від скарлатини; він наказав обпилювати їх з повітря інсектицидами, щоб їх не пожерла тля платанових гаїв; він засипав їх дощами з карамельок та снігами з морозива, літаки скидали для них на парашутах різдвяні іграшки, щоб діти були вдоволені, доки він знайде якесь чудове рішення щодо їхньої дальшої долі; він думав про них, аж поки ця думка не вивітрилася благополучно з його поганої вже пам'яті, і він забув про них, і занурився в скорботну драговину нескінченних, одноманітних безсонних ночей; одного вечора, зачувши дев'ять металевих ударів, він познімав з карнизів президентського палацу курей, що примостилися там спати, відніс їх до курника, і ще не встиг перелічити всіх курей на сідалах, коли увійшла птахівниця-мулатка й почала збирати знесені за день яйця; на нього війнуло її гарячим юним палом, він почув, як зашелестіла білизна, і кинувся на жінку, — "обережніше, генерале, — прошепотіла вона, затремтівши, — поб'єте яйця!..."

— "хай собі б'ються до дідька!" — відказав він і одним махом повалив її додолу, знемагаючи від бажання втекти світ за очі з цього вівторка, запаскудженого зеленим послідом сонних курей, послизнувся їй стрімголов полетів у примарну безодню запаморочення, крізь струмки поту й віддих сильної жінки, і брехливі обіцянки забуття; він падав, залишаючи за собою дзенькітливий слід летючої зірки, своєї золотої остроги, сморід надсадного сопіння нетерплячого коханця, своє собаче скавуління; завмираючи від щемливого жаху буття, він летів у прірву крізь безгучні перекоти грому й миттєві спалахи блискавиць смерті, — але на дні безодні його чекала та ж сама загиджена долівка курятника, безсонна дрімота курей, стурбована мулатка у вимазаному жовтками платті, яка звелася, нарікаючи: "от бачите, генерале, я ж вам казала, що яйця поб'ються!" — він, насилу стримуючи лють після ще одного кохання без кохання, пробурчав: "запам'ятай, скільки їх там побилось, я вирахую з твоєї платні!" — і пішов; о десятій він зайшов до корівника та оглянув ясна своїм коровам; зазирнувши у вікно барака, де жили його наложниці, побачив на підлозі породіллю, що корчилася з болю, — повитуха саме приймала дитину, це був хлопчик, навколо шиї в нього навинулася пуповина: "як ми назвемо його, мій генерале?" — "як самі хочете", — відказав він; об одинадцятій, як завжди, він перелічив вартових, перевірів замки, накрив ганчір'ям клітки з птахами і погасив світло; пробило дванадцять — країна була спокійна, світ спав, і він теж побрів у спальню крізь темінь та миготіння миттєвих світанків — спалахів маяка; він повісив лампу — на випадок нагальної втечі, заперся на три замки, три засуви і три заціпки, всівся на свій переносний стільчак і, по крапельці видушуючи з себе сечу, почав пестити свою безжалісну дитину, свою грижу, аж поки не зацитькав її і вона заснула в його руці, біль нарешті затих, — але за якусь мить повернувся знову, коли повів вітру з далекої селітрової пустелі заніс у вікно спальні відгомін пісні, яку співало безліч ніжних, лагідних голосів, пісні про лицаря, "що пішов на війну та в чужу сторону, ой леле, ми з походу того виглядали його на баскому коні, а його з чужини принесли у труні, ой леле!.." — хор був такий незчислений і далекий, що можна було заснути, сказавши собі, що це співають зірки, але він схопився, розлючений: "досить! к чорту! — зарепетував він, — або я, або вони!.." — і виявилось, що вони, бо ще до сходу сонця він наказав посадити дітей на баржу з цементом і випроводити — "хай собі співають!" — за межі територіальних вод, де баржу було підірвано динамітом, отож діти навіть не встигли відчувати болю, вони все ще співали; а коли до нього з'явилися ті троє офіцерів, які вчинили цей злочин, і доповіли: "ваш наказ виконано, мій генерале!" — він підвищив їх у званні відразу на два чини та нагородив медалями "За вірну службу", а потім наказав розстріляти їх, як звичайних злочинців, "бо є накази, які можна віддавати, але не можна виконувати, чорти б вас узяли! бідолашні діти!.." Такі суворі випробування зміцнили в ньому давню переконаність: найлютіший ворог — довірливість — сидить у тобі самому, адже ті, кого він сам озброював та звеличував, щоб вони були опорою його режиму, рано чи пізно обплывували руку, яка їх годувала; він знищував їх одним ударом, а на їхнє місце витягав на світ божий інших, — той, хто ще вчора був ніщо, одержував з його ласки найвище звання, він навмання тикав

пальцем: "ти — капітан, ти — полковник, ти — генерал, решта всі — лейтенанти! якого вам ще дідька треба?"; він стежив, як вони товстішають у своїх мундирах, аж шви тріщать, а потім губив їх з очей, поки якась несподіванка, от як ця історія з двома тисячами незаконно затриманих дітей, не допомагала йому виявити зраду — і не кого-небудь, а всього верховного командування збройних сил, "які здатні тільки молоком обпиватися, а як почнеться веремія, — тільки й уміють, що накласти в миску, з якої перед цим їли! а я ж усіх вас породив, чорти б вас ухопили, сотворив зі свого ребра, дав вам і хліб, і шану!" — та все ж він не мав ані хвилики спокою, рятуючись від їхнього властолюбства, догоджаючи їхнім амбіціям, найнебезпечніших він тримав ближче до себе, щоб легше було слідкувати за ними, а не таких спритних відсилав у прикордонні гарнізони; це через них він згодився на окупацію країни морськими піхотинцями, а не задля того, щоб боротися з жовтою лихоманкою, як написав посол Томпсон в офіційному комюніке, і не для того, щоб вони захистили його від народного гніву, як запевняли політичні вигнанці: "я хотів, щоб наших військових навчили бути порядними людьми, то вони справді вивчилися — почали ходити в черевиках, підтиратися папером та користуватися презервативами, тільки й усього! зате мене грінго надоумили організувати паралельні служби, щоб розпалити суперництво між офіцерами, придумали для мене управління національної безпеки, генеральне бюро розслідувань, державний департамент охорони громадського порядку і ще стільки різних штук, що я й сам ніяк не запам'ятаю, як вони називаються!" — то все були ідентичні органи, які він тільки видавав за різні, щоб спокійніше жити серед вирування пристрастей, вселяючи офіцерам кожної з цих служб певність, що всі інші стежать за ними; він постачав казарми порохом, до якого був намішаний прибережний пісок; сьогодні говорив одне, а завтра — інше, заплутував усіх так, що ніхто не знав до пуття його справжніх намірів; та все ж вони повставали, і він вривався до казарм з піною на губах, репетуючи: "геть, боягузи, тут командую я!" — і офіцери, які щойно влаштовували стрільби по його портретах, закликали на місці, розгублені; "негайно роззброїти!" — кричав він, і стільки владного гніву було в його голосі, що вони самі складали зброю; "геть уніформу! це одяг для справжніх мужчин!" — і вони скидали мундири; коли збунтувалася казарма Святого Ієроніма, він зайшов туди сам, без охорони, через головні ворота, ледве тягнувши свої величезні хворі старечі ноги, пройшов між двома шеренгами заколотників, які виструнчилися, віддаючи честь своєму головнокомандуючому, увійшов беззбройний до штабу, де засідало командування повсталих, і, не тямлячи себе з люті, владно гаркнув: "ану — всі пиками на підлогу, виродки!" — і дев'ятнадцять штабних офіцерів полягали ницьма на підлогу; їх возили селищами побережжя, змушуючи їсти землю, щоб усі бачили, чого варт військовий без форми: "сучі діти!" — в гаморі збудженої казарми йому чулися власні рішучі накази: розстріляти в спину всіх призвідців бунту, а їхні трупи повісити за ноги просто неба, виставити напоказ, — хай усі дивляться, що буде з тим, хто посміє плюнути в бога, — "бандюги!"; та все ж колотнеча на цьому не припинялася, криваві чистки допомагали не надовго, і досить було найменшої його необачності, щоб знову опинитися в

щупальцях цієї потвори, яку він, здавалось, вивів до ноги, — і яка знову й знову плодилася під дахом його влади, в захистку вимушених привілеїв, з тих окрушин прав та довір'я, що ними він хоч-не-хоч мусив наділяти найвідважніших офіцерів, адже не міг утриматися без них, — хоч і з ними теж важко було утриматися, він був приречений все життя дихати повітрям, від якого задихався, — "де ж у дідька справедливість?!" — і хіба ж можна було стерпіти "ці вічні напади наївності в мого вірного друга Родріго де Агіляра, який зайшов до мого кабінету, ну, просто вмираючи од цікавості, так йому кортіло взнати, що сталося з тими двома тисячами дітей, що про них увесь світ каже, нібито ми втопили їх у морі", — і він, не змигнувши оком, відказав: "не вірте підлій брехні зрадників, друже, діти ростуть собі з ласки божої, я чую щоночі, як вони співають десь там", — і, описавши рукою широке коло, вказав на якусь невизначену точку всесвіту; він збив з пантелику самого посла Еванса, відповівши йому незворушно: "я не розумію, про яких дітей ви мене питаєте, якщо делегат вашої ж таки країни на засіданні Ліги Націй заявив публічно, що всі діти живі й здорові і ходять до школи? от напасть!" — але навіть він був безсилий запобігти лихові, коли його розбудили серед ночі й доповіли: "мій генерале, збунтувалися два найбільших гарнізони, а також Графська казарма — за два квартали від президентського палацу! очолює заворушення генерал Бонівенто Барбоса, в нього півтори тисячі до зубів озброєних солдат; зброю їм постачали контрабандою консули, що підтримують опозицію; тут нічого пальця смоктати, мій генерале! тепер ми вже точно полетимо під три чорти!.." Раніше цей вибух вулкана розбудив би в ньому жадобу ризику, а нині він краще, ніж будь-хто, знав тягар своїх літ: у ньому вже ледве стачало сили волі, щоб зносити внутрішні руйнування свого організму; зимовими вечорами він не міг заснути, не втихомиривши пестошами й колисанками — "спи, моє дитя!" — ниючого болю грижі; в нього аж серце заходилося, коли він вичавлював із себе по краплині свою душу, наче крізь якийсь фільтр, геть позабиваний пліснявою за стільки самотніх годин, які він просиджував щоночі на стільчаку; його давно вже зраджувала пам'ять, і він не знав точно, хто що робить і хто чим дише, — такий був його талан у цій жалюгідній оселі, яку він залюбки поміняв би на іншу, якнайдалі звідси, в першому-ліпшому індіанському селищі, де б він міг спокійно доживати свого віку, де ніхто б і не здогадувався, що це він був незмінним президентом вітчизни протягом стількох нескінченно довгих років, що й сам загубив їм лік; а проте генерал Родріго де Агіляр, коли прийшов до нього як посередник, щоб знайти якийсь прийнятний компроміс із заколотниками, побачив перед собою не того недоумкуватого діда, який спав на аудієнціях, а готового до бою бізона, — його колишнього, і він відрізав, не замислюючись; "я не піду зі свого посту, про це не може бути й мови!" — хоч мова йшла не про те, йти чи не йти: "всі проти нас, мій генерале, навіть церква!" — "ні, церква з тим, у кого влада!" — заперечив він; "генерали з верховного командування засідають уже дві доби, але так і не дійшли згоди!" — "дурниці, — сказав він, — ти сам побачиш, що вони вирішать, як тільки дізнаються, хто їм більше заплатить!" — "вожаки цивільної опозиції врешті-решт скинули маску й підбурюють людей, вже не криючись, просто на вулицях!" — "ага, тим краще, повісьте

їх по одному на кожен ліхтар Військової площі, щоб усі знали, хто тут господар!" — "але це неможливо, мій генерале, з ними народ!" — "брехня, — відказав він, — народ зі мною, і мене звідси хіба що мертвого винесуть, ясно?!" — і він грюкнув кулаком по столу, як робив це завжди, приймаючи остаточне рішення, і пішов собі спати, а коли прокинувся вранці, — час уже було доїти корів, — то побачив, що конференц-зал став схожий на якийсь смітник: виявляється, повстанці з Графської казарми закидали палац камінням і вогняними кулями, всі вікна в східній галереї були побиті, перелякана челядь усю ніч гасила вогонь: "ми цілісіньку ніч не спали, мій генерале, бігали то туди, то сюди з ковдрами та водою, бо вогонь займався скрізь, де й подумати не можна!" — але він не дуже дослухався: "я ж вам казав — не зважайте!" — бурчав, ледве тягнучи свої здоровенні ноги мерця засипаними попелом коридорами, ступаючи по обгорілому лахміттю килимів та гобеленів, — "вони сказали, що це ще не все, — повідомили його, — вогняні кулі, мовляв, — це тільки попередження, а далі буде справжній обстріл, мій генерале!" — але він, ні на кого не дивлячись, вийшов у сад, наслухаючи, як у вранішній млі з тихим шерехом розтуляються троянди та навперебій кукурікають півні, розбуджені вітром з моря; "то що ж нам діяти, мій генерале?.." — "я вам сказав — не зважайте! якого ще дідька!" — і він за звичкою пішов прослідкувати, як там доїтимуть корів, отож трохи згодом повстанці з Графської казарми побачили біля своїх воріт запряжений мулами віз, — як і щоранку, їм привезли шість бочок молока з президентської ферми; на козлах сидів той самий, що й завжди, візник, він гукнув їм: "генерал посилає вам молоко, хоч ви й плюєте на руку, яка вас годує!" — він прокричав це так простодушно, що генерал Бонівенто Барбоса дозволив своїм солдатам забрати молоко, — з умовою, що спочатку візник скуштує його сам, щоб знати, чи воно не отруєне; залізні ворота казарми відчинилися, й півтори тисячі заколотників побачили з внутрішніх балконів, як віз виїхав на середину брукованого двору й зупинився там, побачили ординарця, котрий виліз на козли з кухлем та ополоником у руках, щоб узяти молока на пробу, побачили, як він відкрив першу бочку, побачили, як його підхопила ефемерна хвиля сліпучого спалаху, — та й не побачили вже більше нічого навік-віків у вулканічному полум'ї похмурої жовтої будівлі, чиї руїни, між яких потім уже не виросло жодної квітки, на якусь мить зависли в повітрі від страхітливого вибуху шести бочок динаміту. "Ну, от і все..." — зітхнув він у своєму палаці, здригнувшись од вибухової хвилі, яка зруйнувала ще чотири будинки поблизу казарми й геть побила весільні сервізи в шафах усіх осель, аж до найвіддаленіших околиць міста: "ну, от і все..." — зітхнув він, коли фургони для сміття вивезли з двору портової фортеці трупи вісімнадцяти офіцерів, котрих розстріляли, вишикувавши у дві шеренги, щоб заощадити патрони; "ну, от і все..." — зітхнув він, коли генерал Родріго де Агіляр, виструнчившись, доповів йому, що в'язниці знову переповнені політичними в'язнями; "ну от і все..." — зітхнув він, зачувши урочисту музику, калатання радісних дзвонів, лускіт святкових петард, які сповіщали, що настає нове сторіччя миру і спокою; "ну, от і все, чорти б його побрали, кінець веремії!" — сказав він, і такий був певний у цьому, так безтурботно нехтував особистою безпекою, що якимось уранці, повертаючись з корівні,

був зраджений своїм інстинктом і не встиг вчасно помітити лжепрокаженого, який виріс із-за трояндових кущів, заступивши йому дорогу; занадто пізно розгледів він крізь жовтневу мряку, як блиснув револьвер, — тремтячий вказівний палець уже натискав на курок, коли він, випнувши груди й широко розпростерши руки, закричав: "сміливіше, боягузе, сміливіше!" — вражений тим, що його смерть прийшла зовсім не так, як було йому роковано, як він ясно бачив сам, на власні очі, у віщих водах; "стріляй, якщо ти мужчина!" — крикнув він, і нападник на якусь мить завагався, губи в нього пересохли, рішучість ослабла, — і тоді він щосили зацідив йому в вухо, збив з ніг і вже лежачого нещадно вдарив у зуби, наче довбешкою, і, немов з того світу, почув тупіт охорони, яка збігалася звідусіль на його крик, побачив сині спалахи п'яти блискавиць — то нападник п'ять разів підряд вистрілив собі в груди, щоб не потрапити живим до страшних рук катів з президентської охорони; він переступив через скорчене в кривавій калюжі тіло і, заглушуючи своїм громовим голосом гамір переполоханого дому, наказав четвертувати труп, зробити з нього в'ялене м'ясо і виставити, — "щоб для інших була наука!" — засолену голову на Військовій площі, праву ногу на східному кордоні, в Санта-Марія-дель-Алтар, ліву — на крайньому заході, в селітровій пустелі, одну руку — на плоскогір'ї, другу — в селіві, а шматки тулуба підсмажити на свинячому салі й виставити по всіх усядах на сонце, хай лежить аж поки самі кості не зостануться, щоб кожен у цьому триклятому борделі негритянському знав, що буде з тим, хто піднімає руку на свого батька; все ще зелений від люті, він пройшов повз трояндові кущі, які президентська охорона очищала багнетами від прокажених: "ану, покажіться, бандюги!"; піднявся сходами, розштовхуючи носачами паралітиків: "ану, кажіть, хто вас на світ привів, од кого ваші матері понесли, сучі ви сини!"; прогупотів коридорами, волаючи: "геть з дороги, коли йде володар, чорти б вас побрали!" — той крик на смерть перелякав урядовців та нахабних лакуз, які тільки-но почали прославляти безсмертного, а він біг далі, лишаючи за собою розжарену лавину — своє сопіння; наче прудка блискавка, промчав через конференц-зал, ускочив до своєї спальні, заперся на три замки, три засуви й гри защіпки і самими кінчиками пальців скинув з себе загіджені штани. Він не мав спокійної хвилини, вистежуючи свого потаємного ворога, того самого, хто дав револьвер лжепрокаженому: нутром своїм чув, що ворог цей — десь поруч, такий близький йому, що знає навіть тайники, де він ховає мед; це його очі підглядають у замкові щілини, а вуха стирчать зі стік завжди і всюди, — "як мої портрети!.." — про його всюдисущість нагадувало свистіння січневих пасатів і млосний подих жасмину в душні ночі; цілими місяцями ворог переслідував його в кошмарах безсоння, моторошно човгаючи своїми примарними ногами, чигаючи на нього в найпотаємніших закапелках темного дому, — аж поки не матеріалізувався одного вечора за грою в доміно, і коли він побачив руку, яка неквапно поклала кісточку "дубль-п'ять", закінчивши гру, внутрішній голос підказав йому, що це і є рука зрадника: "а чорти б тебе взяли, оце ж бо вона!.." — подумав він і, збентежений, підвів голову, і в сьайві, яке лилося згори від лампи, побачив прекрасні очі свого вірного, щирого друга, генерала артилерії Родріго де Агіляра: "оце так-так!.. мій кривний побратим, моя опора

й підмога!.. ні, цього не може бути!.." — болісно думав він, розгадуючи аж тепер усі ті підступи та брехні, що ними його обплутували роками, аби тільки приховати страшну правду: його найдорожчий друг продався спритним політикам, — а він же сам, сподіваючись мати з того користь, повитягав їх усіх із найглухіших задвірків війни за федерацію, дав їм багатство й нечувані привілеї, дозволив їм використовувати, як заманеться, себе самого, аж поки вони не піднеслися так, що старій аристократії, зметеній з дороги нездоланим вітром ліберального руху, навіть не снилося, — "якого ще дідька? а їм усе було мало, вони захотіли посісти місце божого обранця, вони захотіли стати мною, виродки!.." — і допомагала їм у цьому така розумна та навидовижу обачна людина — той, хто користувався найбільшим його довір'ям і необмеженою владою, єдиний, від кого він брав папери на підпис: спочатку вислуховував, як звучатиме новий його указ чи закон, вказував, що треба виправити і, замість підпису, прикладав до паперів палець та ставив державну печатку перснем, що зберігався у сейфі, код якого знав тільки в і н один; "ось, маєте, друже, — примовляв він, повертаючи підписані таким чином папери, — тепер можете підтиратися ними", — а вийшло так, що генерал Родріго де Агіляр зумів установити всередині його влади свою власну систему влади, таку ж необмежену та прибуткову, — "але й цього йому було замало, отож він тишком-нишком почав готувати заколот у Графській казармі, а допомагав йому в цьому посол Нортон, його друга, з яким вони провідували голландських повій, його вчитель фехтування, котрий привіз для заколотників зброю в бочках з— під норвезької тріски — контрабандою, скориставшись тим, що дипломати не платять мита, — а сам лестив мені за партією в доміно, та все запевняв, що ніде немає, мовляв, такого дружнього, такого справедливого, вірцевого уряду, як мій; це вони вклали револьвер у руку лжепрокаженого — разом із п'ятдесятьма тисячами песо, розрізавши спочатку всі банкноти надвоє, ми відкопали ці половинки при обшуці в домі злочинця, а ті половинки, що їх бракувало, повинен був йому вручити після мого вбивства мій щирий друг, — ти чуєш, матусю, що діється на світі?.. а коли в них із цим не вийшло, то вони поклали собі прибрати мене, не проливаючи крові: генерал Родріго де Агіляр заходився збирати свідчення, буцімто я ночами не сплю, а тиняюся темним палацом та розмовляю з вазами або портретами героїв і архієпископів; буцімто я ставлю термометри коровам та годую їх фенацетином, щоб збити температуру; буцімто я звелів побудувати мавзолей для адмірала, якого й на світі нема, він, мовляв, мені в гарячці привидівся, — а я на власні очі бачив три каравели, які кинули якір у морі просто перед моїм вікном; вони кажуть, що я розтринькав державну скарбницю, накуповуючи всіляких хитромудрих приладів, та ще й вимагав, щоб астрономи порушили лад у всій сонячній системі, аби лише потішити королеву краси, яка теж, мовляв, існувала тільки в моїй божевільній уяві; вони кажуть, що в один із нападів старечого недоумства я наказав посадити дві тисячі дітей на баржу з цементом і підірвати її в морі, матусю!.." — "ви тільки подумайте, от сучі сини!.." — і на основі цих свідчень генерал Родріго де Агіляр та всі офіцери штабу президентської охорони вирішили помістити його в притулок для знаменитих старих, у дім над скелями, — це

мало статися опівночі першого березня, під час традиційної щорічної вечірки на честь Святого ангела-оборонця, заступника всіх охоронців, — "себто за якихось три дні, мій генерале, уявіть собі!" — проте, незважаючи на неминучість лиха та на масштаби змови, він жодним порухом своїм не виказав, що знає щось про заколот, а в призначений час, як і щороку, зустрічав гостей, офіцерів своєї особистої охорони, посадив їх за банкетний стіл і запропонував їм випити аперитиву, поки не прибуде генерал Родріго де Агіляр, щоб підняти головний тост; він розмовляв з ними, сміявся разом з усіма, а офіцери раз у раз позирали на годинники, притуляли їх до вуха, підкручували, — була вже за п'ять дванадцята, та генерал Родріго де Агіляр і досі не прийшов; зробилося жарко, наче в корабельному казані, в зачиненій наглухо залі пахло квітами — гладіолусами, тюльпанами, свіжими трояндами; хтось відчинив вікно, — "ми всі передихнули, поглянули на годинники; легенький бриз заніс у вікно ніжний запах святкової страви; всі ми спітніли, крім нього, всім нам було соромно дивитися в широко розплющені очі цієї старезної тварини, котра, блимаючи, дивилася на кас із якогось свого простору, з іншої епохи" , — "за ваше здоров'я!" — сказав він, підіймаючи фатальною, схожою на зів'ялий ірис, рукою свій келих, яким він цокався цілий вечір, так ні разу й не пригубивши; і ось у тиші останньої прірви почулися утробні звуки годинникових механізмів — било дванадцятку, а генерал Родріго де Агіляр не йшов; хтось спробував підвестися: "дозвольте?.." — але так і закам'янів на місці під його нищівним поглядом, і всі відчули, що нікому не вільно ні поворухнутися, ані дихнути, — не вільно жити без його на те дозволу: нарешті пробило дванадцять, і завіса піднялася, і з'явився славетний генерал Родріго де Агіляр на срібній таці: він лежав, простягнувшись на повен зріст, обкладений з усіх боків цвітною капустою та лавровим листям, приправлений спеціями, підрум'янений в печі, обряджений в парадний мундир з п'ятьма золотими підвісками, з незліченними нашивками за хоробрість на порожньому рукаві, з чотирнадцятьма фунтами медалей на грудях та стеблиною петрушки в роті, отож, розрізавши, його можна було подавати до столу на дружній вечірці; гості закам'яніли від жаху: "не дихаючи, ми дивилися, як вишукано його розрізають та ділять на порції", — і коли перед кожним у тарілці лежала однакова порція міністра оборони, нафаршированого кедровими горішками та пахучими травами, в і н подав команду починати: "смачного, сеньйори!"

4

Він уникнув стількох підводних каменів та земних небезпек, пережив стільки згубних затемнень та вогненних небесних тіл, що в наші часи навряд чи хтось іще вірив у його смерть, напророчену картами. А проте, поки тіло бальзамували та опоряджали, навіть ті з нас, хто не був забобонний, — хоч і самі собі не дуже вірячи, — в глибині душі таки сподівалися, що от-от почнуть справджуватися давні віщування: в день його смерті ріки потечуть назад, і їхній намул заб'є джерела, з неба лине кривавий дощ, кури знесуть п'ятикутні яйця, і всю землю огорне безгоміння й п'їтьма, бо тоді-то й настане кінець світу. Та й як було в це не повірити, коли всі ті нечисленні газети, які ще виходили, й досі запевняли нас, ніби він безсмертний, брехали про його діяння,

використовуючи для цього архівні матеріали: нам щодня показували його так, ніби час застиг, — на передньому плані, в мундирі з п'ятьма сумними сонцями, який він носив у часи своєї слави, владного, діяльного й нівроку здорового, хоч ми давним-давно втратили лік його рокам; ми щодня бачили незмінні фото, на яких він знову відкривав усім відомі пам'ятники або громадські заклади, що їх так ніхто ніколи й не бачив, — чи головував на урочистих зборах, які нібито відбувалися вчора, хоча насправді їх проводили ще в минулому столітті, адже всі ми знали, що він не виходив на люди після страхотливої смерті Летісії Насарено, коли він залишився один у цьому нічийному домі, а поточні державні справи і далі йшли самі собою — за інерцією, виробленою роками його безмежної влади; він до кінця своїх днів замкнувся в занедбаному палаці, крізь вікна якого ми бачили, як заходить сонце, і туга краяла наші серця, — а скільки разів доводилося і йому споглядати це з трону своїх ілюзій; ми побачили зелене сяйво маяка, що заливало зруйновані покої кволюю хвилею; ми побачили лампи бідняків серед громаддя схожих на скелі напіврозвалених будівель із сонцезахисними шибками — колись тут були міністерства, орди бідняків захопили ці будинки після того, як котрийсь із звичних у наших краях циклонів зруйнував ущент халупи, що тулилися на горбах біля порту; ми побачили розпростерте внизу димуюче місто, побачили обрій, який з'являвся на мить у спалахах блідих блискавиць попільного кратера на місці проданого моря; то була перша ніч без нього в його неосяжній імперії малярійних озер, душних селищ у дельтах мулистих річок, його власних провінцій, захланно обгороджених колючим дротом, — тут плодилися без ліку корови чудової породи, які народжувалися зі спадковою міткою — президентським тавром. Врешті-решт ми не тільки повірили, що йому справді судилося пережити й третю появу комети, — більше того, ця думка вселила в наші душі спокійну певність, яку ми намагалися приховати, глузуючи з його старості, накидаючи йому звички древніх черепах або старих слонів, розповідаючи в пивничках анекдот про те, як урядові сповістили, що президент помер, а міністри злякано Perezirнулися, з острахом питаючи один одного, хто ж тепер піде доповісти йому про це? — ха-ха-ха! — проте в ту пору йому було вже байдуже до таких балачок, він навряд чи й розібрав би, правда це чи брехня, бо ніхто, крім нього, не знав тоді, що в пам'яті його залишилися тільки окремішні уламки з руїн минулого; один, як перст, глухий, як дзеркало, він насилу тягнув свої важкі немічні ноги через похмурі кабінети, — в котромусь із них хтось у сюртуці, з накрохмаленим комірцем, помахав йому білою хустинкою, подаючи якийсь загадковий знак, — "прощавай!" — сказав він, і помилка стала законом: віднині службовці повинні були вставати з білою хустинкою, побачивши його, вартіві в коридорах, прокажені між троянд махали білими хустинками, коли він проходив повз них: "прощавайте, мій генерале, прощавайте!" — та він їх не чув, він не чув нічого з часів безпросвітної жалоби за Летісією Насарено, коли йому почало здаватися, що його пташки спали з голосу від гучного співу, і він годував їх медом зі своїх тайників, закапував їм у дзьоби піпеткою краплі, — щоб краще співали, і сам виспівував для них старих пісень: "пресвітлий місяченьку!" — виводив він, не здогадуючись, що це не пташки губили свій голос, а він чув дедалі гірше й

гірше, і нарешті якоїсь ночі звичне дзижчання в його вухах обірвалося, щезло, — і тепер до нього ледве долинали тужні прощальні зойки примарних кораблів, заблуканих в імлі влади; йому вчувався свист уявного вітру, гомін пташок, які співали в ньому, втішаючи його в глухій безодні мовчання справжніх пташок. Мало хто мав тоді право заходити до урядового палацу, де його можна було побачити в плетеному кріслі-гойдалці, коли він перечікував післяполудневу спеку в затінку під навісом з квітів, розстібнувши кітель, знявши шаблю та триколірного, як державний стяг, пояса, скинувши чоботи й залишившись у пурпурових шкарпетках — папа римський прислав йому дванадцять дюжин таких шкарпеток зі своїх власних панчішних майстерень; часто дівчатка з сусідньої школи, видершись на задні стіни огорожі, що не так строго охоронялися, дивились, як він куняє у своїй безсонній дрімоті, блідий, з листям цілющих рослин, поналіплюваним на скроні, посмугований промінням, яке пробивалося крізь накриття, — він нагадував їм рибу мантарайю, що блаженно вивернулася догори черевом на дні водойми; "гей, старий пень!" — гукали вони, а він насилу розрізняв їх за хистким струмуванням юги, усміхався їм, привітно махаючи рукою без атласної рукавички, але зовсім не чув їхніх голосів; до нього долинав дух баговиння, запах креветок, що його приносив морський вітрець, він відчував, як кури дзьобають йому пальці на ногах, але не чув переливчастого грому цикад, не чув дівчаток, — не чув нічого. Єдине зв'язувало його тоді з навколишнім світом — декілька окремих спогадів про минулу велич; тільки вони підтримували в ньому життя, коли він відсторонився від державних справ і бездумно витав у хмарах влади; тільки завдяки їм він опирався спустошливому подиху своєї старості, коли в вечірніх сутінках блукав безлюдним палацом, ховався в порожніх кабінетах, відривав від доповідних записок чисті поля та нотував на них своїм вишуканим почерком рештки останніх споминів, що рятували його від смерті; якось уночі він написав: "я — святий Захарій", — потім прочитав це речення при перебіжному світлі маяка, перечитував його ще й ще, аж поки бозна-скільки разів повторене ім'я не здалося йому далеким і чужим, — "якого дідька, — подумав він, подерши папірець на клаптики, — я — це я!" — і написав на іншій смужці паперу, що йому сповнилося сто років тоді, коли вдруге з'явилася комета, — хоч і не був певний, чи це так, не пам'ятав, скільки разів бачив комету; ще на одному клапті паперу, трохи більшому, він написав: "слава пораненим на полі бою, слава вірним воїнам, полеглим від рук ворожих", — цю фразу він пам'ятав ще з тих часів, коли записував усе, що думав і що знав; він написав на шматку картону: "паскудити заборонено!" — і пришилив цей напис на дверях убиральні, в якій, зазирнувши випадково, застукав за рукоблудством одного з вищих офіцерів; він записував ту дещицю, яка ще трималася в пам'яті, — хотів бути певним, що ніколи того не забуде: "Летісія Насарено, — писав він, — моя єдина і законна дружина", — ця жінка навчила його читати й писати, коли він був уже зовсім старий, і, як не силкувався він тепер воскресити її образ, побачити її святково вбрану, з триколірною, наче державний стяг, парасолькою від сонця, із сріблястим коміром з песців, у хутрах першої дами, — згадувалась вона йому тільки голою, коли в післяполудневу спеку лежала під білою

запоною від москітів; він пригадував "ліниву нерухомість твого податливого білого тіла, дзижчання електричного вентилятора, твої тугі груди, твій сучий запах, запах їдкого поту, — від одного доторку твоїх жорстоких чернечих рук тьмяніло золото, скисало молоко, в'янули квіти, — зате які були чудові ті руки в коханні!" — адже тільки вона домоглася неможливого: "скинь чоботи, бо забрудниш мої голландські простирадла", — і він їх скидав, — "зніми ремені, ти мене пораниш цими пряжками", — і він їх знімав, — "зніми шаблю та бандаж, зніми все, любий, а то я не відчуваю тебе", — і він знімав усе: "тільки заради тебе!" — чого не робив зроду-віку для жодної жінки, ні раніше, ні після Летисії Насарено, "моєї єдиної і законної любові", — зітхав він і записував свої зітхання на відірваний від доповідних записок пожовтілих клаптиках паперу, а потім згортав їх, ніби самокрутки, і ховав по всьому палацу, розтикаючи в найпотаємніші криївки, де тільки він один міг розшукати їх, щоб пригадати, хто такий він сам, коли вже не пам'ятатиме нічого; ті папірці так і пролежали в його схованках, ніхто не знайшов їх і тоді, коли навіть образ Летисії Насарено вислизнув у стічні труби його пам'яті, і непорушним залишався тільки спомин про його матір, Бендісьйон Альварадо, про її останні вечори в особняку: вмираюча мати скликала курей, підтрушуючи в мисці маїсове зерно, щоб син не помітив, що вона помирає; як і раніше, вона приносила йому фруктову воду до гамака під тамариндами, щоб він не здогадався, що вона ледве дихає від болю; його мати, яка зачала його сама, народила його сама, а тепер сама гнила живцем, аж поки її самотні муки не пересилили гордість, і вона попросила сина: "поглянь-но, що там у мене на спині, чого мені так пече, мов жариною, просто сил нема!.." — вона стягла з себе сорочку, і він, жахнувшись, побачив її спину, роз'їдену гнійними виразками: у смердючому м'ясі лопалися малесенькі бульбашки — перші личинки черв'яків. "То були погані часи, мій генерале, коли не існувало державної таємниці, про яку не дізналася б громадськість, чи наказу, який би ретельно виконувався", — так стало з тих пір, коли на святковий стіл був поданий вишукано зготований труп генерала Родріго де Агільяра; але йому було байдуже до всього на світі, його не турбували труднощі влади в ці гіркі місяці, коли мати конала на повільному вогні в спальні, суміжній з його власною; найкращі лікарі, які знали на азійських хворобах, встановили, що її недуга — не чума, не короста, не проказа чи котра-небудь інша східна болячка, а якесь індіанське чаклунство, і вилікувати людину може тільки той, хто навів на неї хворобу; і він зрозумів, що це — смерть і, замкнувшись у палаці, став доглядати хвору матір по-материнському дбайливо, він ладен був сам гнити разом з нею, аби тільки ніхто не бачив, що її зжирють черви; він звелів привезти в палац усіх її курей, павичів та фарбованих пташок — їм дозволено було ходити й літати, де заманеться, щоб тільки мати не нудьгувала за своїми сільськими клопотами, за своїм домом у передмісті; він сам обкурював кімнату, палячи гілки дерева біха, щоб тільки ніхто не вчув трупного смороду, який ішов од конаючої матері; він сам змащував усілякими мазями її тіло, там червоне, там жовте, а там і сине від притирань; він сам натирав її гнійні виразки турецькими бальзамами, не зважаючи на балачки міністра охорони здоров'я, котрий боявся чарів: "ну його к бісу, якщо ми помремо разом,

матусю, тим краще!" — казав він, зле Бендісьйон Альварадо розуміла, що вмирає вона одна, і перед смертю відкривала синові сімейні таємниці, яких не хотіла забирати з собою в могилу: розповідала, як народила його, як послід після пологів кинули свиням; розказувала, що так і не змогла дізнатись, котрий із волоцюг був його батько; згадувала, — для історії, — як зачала його: стоячи і навіть не скидаючи капелюшка, бо в комірчині пивнички було повно мух, цілі рої дзижчали над бурдюками з брагою; в муках привела вона його на світ серпневого ранку в підворітті монастиря і, роздивляючись при сумному світлі герані, побачила, що праве яєчко в нього велике, з плід інжиру завбільшки; він безперестану плакав, а з грудях наче волинка грала; розкутавши подароване черницями ганчір'я, вона показувала дитину на ярмаркових площах: може, якась добра душа нарає гарних ліків, дешевших за мед, що був нібито єдиним засобом від хирлявості та рахіту; люди втішали її, всяк по-своєму: мовляв, ще хтозна, що його жде, а зрештою дитина годна до всього, хіба крім гри на духових інструментах, — і тільки одна ворожка з балагану помітила: "ти глянь, у нього ж немає ліній на долоні, а це значить, що йому на роду написано бути королем!" — "і так же воно й сталося!..." — та він, не зважаючи на материні слова, просив її, щоб вона заснула, щоб не ворушила минулого, бо йому самому було краще думати, що всі ці перекручення історії вітчизни — просто марення хворої: "то все від гарячки"; він благав її заснути, загортав у лляне простирадло — за його наказом таких простирадел нашили безліч, бо вони не розтроюджували її виразок; він клав матір на бік і притуляв її руку їй до серця, — "не згадуй лихого, матусю, так чи інакше, я — це я, спи собі спокійно!" Чутки про те, що матріарх вітчизни гниє живцем, офіційно спростовувалися, натомість поширювалися фальшиві медичні бюлетені, але оповісники, які їх зачитували, самі ж таки потім свідчили, що всі ті бюлетені брехливі, а насправді сморід од умираючої такий нестерпний, що прокажені й ті розбігаються; вони розказували, що в палаці ріжуть баранів, аби купати вмираючу в свіжій крові, а простирадла з— під неї, вимазані гноєм, який тече з виразок, неможливо відіпрати, скільки не пери; оповідали, що він не буває вже ні в корівні, ані в помешканні своїх наложниць, де його бачили щоранку навіть за найгірших часів; казали, що сам архієпископ хотів причастити вмираючу, але він перестрів його на дверях: "тут ніхто не вмирає, святий отче, не вірте людським брехням!"; він їв разом з матір'ю — з однієї тарілки, тією ж ложкою, хоч у кімнаті стояв дух чумного барака; він обмивав її перед сном, намилював її милом з найкращих собак, і жаль стискав йому серце, коли мати слабким голосом віддавала свої останні настанови, — що робити з її птахами після її смерті: "не вищипуйте з павичів пір'я на капелюшки..." — "гаразд, матусю", — обіцяв він, змазуючи її креоліном, — "не примушуйте пташок співати на свята..." — "гаразд, матусю", — казав він, загортаючи її в простирадло, — "забирайте квочок із гнізда, як надходить гроза, щоб не висиділи василісків..." — "гаразд, матусю, — заспокоював він умираючу, кладучи її руку до серця, — не турбуйся, матусю, спи спокійно", — він цілував її в чоло, лягав долілиць близенько від її ліжка і ненадовго засинав, наслухаючи за течією материного сну, вслухаючись у її нескінченне марення, яке ставало дедалі осмисленішим, що ближчала

смерть; лють, яка зростала в ньому щонаочі, допомогла йому знести ту шалену лють, яка охопила його душу скорботного понеділка, коли його збудила моторошна тиша передранкового світу, — "бо люба моя матуся Бендісьйон Альварадо вже не дихала!.." — і тоді він розгорнув простирадло, в яке було закутане смердюче тіло, і в слабкому світлі досвітку побачив на простирадлі відбиток — тіло своєї матері з притиснутою до серця рукою, але на цьому тілі не було жодного сліду зарази чи старості, воно було міцне й чисте, ніби намальоване фарбою з обох боків савану, і від нього йшли такі ніжні пахощі живих квітів, що повітря в кімнаті миттю очистилося, позбулося лікарняного смороду; і як потім не терли те простирадло селітрою, як його не виварювали, — зображення було таке саме, що й спершу, і на лице, й навиворіт простирадла: воно само стало полотном, нетлінним, вічним полотном; але він у ту мить неспроможний був осягти всієї величі цього дива, — розлючений, він вийшов геть зі спальні, грюкнувши дверима так, ніби грім гарматного пострілу прокотився палацом, — і тоді задзвонили дзвони всіх церков країни, — вони дзвонили безперестану сто днів і сто ночей, і кожен, хто просинався від того дзвону, розумів: він знову цілковитий володар своєї влади, і його незбагненне серце, приголомшене люттю й відразою до смерті, як ніколи, вороже нині голосові розуму, людської гідності й співчуття, бо його кохана матуся Бендісьйон Альварадо померла вранці двадцять третього лютого, в понеділок, і для світу настав новий вік, вік сум'яття і нелади. Серед мас не знайшлося старих, які пам'ятали б день її смерті, зате луна її похорону докотилася й до наших днів, ми знали певно, що ніколи вже не був він такий, як раніше, що ніхто не смів порушити його сирітського безсоння, навіть коли давним-давно минуло сто днів офіційної жалоби, ніхто більше не бачив його в скорботному палаці, де кімнати були переповнені нескінченними відлуннями погребових дзвонів, де годинники показували тільки час його жалоби, де всі говорили, раз по раз зітхаючи, де охорона ходила боса, як за перших літ його режиму, — і тільки для курей була повна воля в цьому недоступному домі, володар якого зробився невидимим, стікаючи кров'ю від люті в плетеному кріслі, поки його дорога матуся Бендісьйон Альварадо пропливала палючими злидінними краями в домовині, лежачи на тирсі й колотому льоду, щоб тіло її не гнило після смерті більше, ніж зогнило за життя, доки вона подорожуватиме на чолі урочистої процесії по всьому його царству, аж до найглухіших закутків, аби ні одна жива душа не була позбавлена такої честі — вшанувати пам'ять його матері; тіло везли під звуки гімну, вітер розвівав чорний креп, — і так до самого плоскогір'я, де на станціях її зустрічали заупокійною музикою ті самі мовчазні юрби, які в інші славетні часи приходили сюди, щоб лицезріти владу, сховану в сутіні президентського вагона; тіло виставили в тому самому благовісному монастирі, де колись давно, на початку всіх часів, безпритульна перекупка птахів народила в підворітті байстря, яке стало королем, — ворота святині відчинилися вперше за ціле століття, і кінні солдати влаштовували по селах облави на індіанців, прикладами заганняючи їх, наче ту худобу, до храму, у величезну залу, де гнітили душу крижані сонця вітражів, де дев'ять єпископів в урочистому облаченні служили, відправу: "спи, преславна!" — співали диякони, "мир праху твоєму!" — виводили дитячі голоси, а

надворі дощ поливав герань, черниці роздавали вино й проскурки за упокій душі, під кам'яними арками патію продавали свинячі реберця, чотки та пляшечки зі свяченою водою, в сільських пивничках грала музика, на подвір'ях танцювали, — настала неділя, віднині й назавжди, — свято, яке затяглося на роки, ішло тими самими стежками втікачів, через ті самі вкутані туманом ущелини, кудюю його матуся Бендіс'йон Альварадо жива йшла колись слідом за сином, якого підхопив вітер боротьби за федерацію: вона не спускала з нього очей, — не давала обозним мулам розтоптати його, коли він, палаючи в лихоманці, падав непритомний, навчала, як уникати небезпек, які чигають на мешканців плоскогір'я в містах, біля підступного, незбагненного моря, — вона боялася віце-королів, боялася пам'ятників, боялася крабів, бо вони п'ють сльози немовлят; вона вся затремтіла від жаху, побачивши вперше величний палац — дім влади, роздивляючись його крізь мряку в ніч штурму і гадки не маючи, що їй судилося померти в цьому домі, в оселі самотності, де й зараз її син лежав долілиць на підлозі, мордований безсилою люттю, питаючи сам себе: "де ти в дідька поділася, матусю? в яких мочарах застряне твоє тіло? хто відганяє метеликів од твого лица?" — зітхав він, завмираючи з жалю, прибитий горем, а його мати Бендіс'йон Альварадо тим часом пливла під балдахіном із бананового листа між гидотних болотяних випарів, її виставляли напоказ у сільських школах, у казармах серед селітрової пустелі, в індіанських селищах, — домовину з її тілом заносили до найкращого дому, всім показували її портрет, зроблений замолоду: на тому портреті вона була вродлива й прибрана, з діадемою над чолом, з мереживним комірцем, який її примусили вдягти, хоч вона й не хотіла, а ще — вперше і востаннє в своєму житті — вона далася, щоб їй напудрили лице й підмалювали губи; їй загадали тримати в руці шовковий тюльпан, — "ні, не так, сеньйоро, а ось так, хай лежить на подолі", — і тоді венеціанський фотограф, що знімав європейських монархів, зробив офіційний портрет найпершої дами, котрий тепер показували разом із трупом, як незаперечний доказ того, що в домовині справді лежить його мати, — покійниця таки була схожа на свій портрет, бо ніщо не полишено було напризволяще: тіло потай підновляли, тільки-но гід спеки починала обпливати косметика та парафін, а в дощову пору з повік небіжчиці зчищали мох; армійські кравчині постійно доглядали її вбрання, здавалося, що його тільки вчора одягли, — стежили, щоб завжди був свіжий вінок із квітів помаранчевого дерева, щоб не бруднилася біла фата цнотливої нареченої, та сама, якої так і не довелося їй вдягти за життя, — "щоб у цьому борделі нехристів ніхто й ніколи не посмів хоч заїкнутися, що ти не схожа на свій портрет, матусю!" — щоб ніхто не смів забути, кому належить влада звіку й довіку, в усій країні, аж до найнужденніших поселень серед заболоченої сельви, де через стільки літ якось опівночі знову з'явився забутий допотопний пароплав з дерев'яним колесом, — він плив, світлячи всіма вогнями, і люди на березі зустрічали його з великодніми барабанами, гадаючи, що повернулися давні славетні часи: "слава герою! — гукали вони, — слава поборнику справедливості!" — вони стрибали в воду, прихопивши з собою хто відгодованого броненосця, хто гарбуза завбільшки з вола; вони перелазили через різьблені дерев'яні поручні, щоб уклінно

вручити свою данину незримому володареві, чиї гральні кості визначали долю вітчизни, — і кожен вражено закликав перед катафалком зі шматочками льоду та кам'яною сіллю, який множився, відбиваючись у зачудованих дзеркалах президентської їдальні, виставлений на загальний огляд під лопатями вентиляторів старезного прогулянкового пароплава. що довгі місяці плив поміж примарних островів, намитих екваторіальними притоками, аж поки не заблудився в ері кошмарів, де квітучі гарденії мали розум, а ігуани літали в темряві, і настав кінець світу, дерев'яне колесо застряло в золотому піску і зламалось, лід розтанув, сіль розчинилася, розбухле тіло плавало в ющі з тирси, — "і тоді сталося диво, мій генерале! ми побачили, як вона розплющила очі, як вони засяяли, наче цвіт аконіту в січні, або як місячний камінь, і навіть найнедовірливіші з нас побачили, що скляне віко катафалка запітніло від її дихання, побачили, що на виду в неї виступили краплинки поту, побачили, як вона усміхнулась! Якби ви тільки знали, мій генерале, що тут зчинилося: ми на власні очі бачили дива — як плодяться мули, як виростають квіти на селітрі, бачили глухонімих, заглушених власним криком: "диво! диво! диво!" — кричали вони, і це справді було диво; скляне віко домовини розбили на друзки, мій генерале, і ледь не розірвали на шматочки тіло, — всяк хотів запопасти собі реліквію, отож довелося прикликати цілий батальйон солдат", — щоб стримувати натиск шалених юрмищ, які лавою сунули з усіх розсіяних по Карибському морю островів, почувши, що душа його матері Бендісьйон Альварадо дістала від бога силу чинити опір законам природи: людям продавали нитки з її савану, ладанки, воду з її труни, побожні листівки, на яких вона нагадувала королеву, — і новоприбулі товпища вливалися в одну страхітливую очманілу юрбу, що скидалася на незліченне стадо оскажених биків, які мчать наосліп, розбиваючи копитами все на своєму шляху, — "від їхнього гуркоту аж земля двигтить, — та ви й самі можете не почути звідси, мій генерале, ось тільки прислухайтесь!" — і він прикладав долоню до того вуха, в якому не так дзвеніло, і прислухався, і почув — "матусю моя Бендісьйон Альварадо!.." — почув нестихаючий грім, побачив безмежну нуртуючу трясовину юрмища — до самого крайнеба, скільки сягало око; побачив повінь вогню — потік палаючих свічок, який ринув, несучи з собою новий день, сліпучіший, аніж сьогоднішній сяйливий полудень, — бо його любя мати Бендісьйон Альварадо поверталася в місто, якого вона колись так боялася, вступала сюди так само, як вступила вперше, коли на ці краї хмарою сарани впала війна, і все навколо просякло духом сирого м'яса війни, — але тепер його матері нічого було боятися: він наказав повідирати зі шкільних підручників ті сторінки, де йшлося про віце-королів, і скасував їх таким чином назавжди, — "щоб і сліду їхнього не було в історії!" — він звелів зруйнувати всі пам'ятники, — "щоб не тривожили твого сну, матусю!" — отож вона поверталася, вільна від своїх правічних страхів, на руках у мирної юрби, поверталася без домовини, під чистим небом, де не вільно було навіть метеликам літати, поверталася, вгинаючись під тягарем золотих дарів, які приносили їй упродовж її нескінченної подорожі з краю сельви через усе його приголомшене царство скорботи, — небіжчиці не видно було під купою золотих милиць, які їй дарували зцілені

паралітики, золотих зірок — дарунків од тих, хто врятувався при корабельній аварії, золотих фігурок немовлят — від зневірених безплідних жінок, що поспіхом розроджувалися в найближчих кущах, — "як у війну, мій генерале!.." — а вона пливла на хвилях руйнівного потоку, — то було біблійне переселення цілого народу, який не знав, де йому подіти своє хатнє начиння, свою худобу, де прожити решту свого життя, і не мав жодної іншої надії на спасіння — лише потаємні молитви Бендісьйон Альварадо, ті самі, якими зона відводила на війні кулі від свого сина, коли він, тільки-но оклигавши після нападу лихоманки, з червоною ганчіркою на голові, ліз у самісіньке пекло бою, гукаючи: "хай живе партія лібералів! хай живе федерація! к чорту іспанських прихвоснів!" — хоч насправді його штовхала вперед тільки тваринна цікавість уродженця плоскогір'я — прагнення побачити море; але сьогоднішні юрмища злидарів, що затопили місто, несучи тіло Бендісьйон Альварадо, були куди безладніші й несамовитіші, аніж усі ті юрби, які спустошували країну в роки війни за федерацію, — вони були ненажерливіші, ніж сарана, страшніші від паніки, — це було найжахливіше з усього, чого набачилися наші очі за нескінченні роки його влади: "та тут увесь світ, мій генерале, погляньте лишень, яке диво!.." Пересвідчившись, що так воно й є насправді, він вийшов нарешті з пільми своєї жалоби — блідий, суворий, з чорною пов'язкою на рукаві, сповнений рішучості вжити всю свою владу, щоб домогтися канонізації своєї матері Бендісьйон Альварадо на підставі численних доказів її святості; він послав у Рим своїх найосвіченіших міністрів і знову, як колись, запросив до себе папського нунція — на чашку шоколаду з печивом; він прийняв нунція під навісом із квітів, по-домашньому, лежачи без сорочки в гамаці та обмахуючись білим сомбреро, — нунцій сидів навпроти, тримаючи в руках чашечку гарячого шоколаду з ваніліном, від його сутани пахло лавандою, і він зовсім не зважав на спеку та куряву, на тропічну нудьгу, на послід пташок небіжчиці матусі, який раз по раз падав через дірочки в накритті разом із сонячними відблисками: нунцій пив шоколад, жував печиво неквапно, наче соромлива наречена, всіляко намагаючись відтягнути гіркоту останнього ковтка, незворушний у своєму плетеному кріслі, — "цим кріслом я поступаюсь тільки вам, панотче!" — так само, як за давніх славетних часів, коли в такі ж ось тихі вечори інший нунцій, старий і наївний, з усіх сил намагався повернути його до Христової віри за допомогою схоластичних головоломок Фоми Аквінського, — "а сьогодні я сам хочу повернути вас, панотче, бо світ міняється, і нині я вірую!" — і ще раз повторив, не змигнувши оком: "нині я вірую!" — хоч насправді не вірив ні в цей світ, ні в той, а вірив лише в те, що його кохана матуся має право на славу святої: вона заслужила це право своєю готовністю до самопожертви та взірцевою скромністю, отож він обґрунтовує своє прохання не свідченнями якогось там наброду, не всілякими перебільшеними чутками, боцімто Полярна зірка рухалася слідом за похоронною процесією або музичні інструменти самі починали грати в зачинених шафах, коли вулицею проносили тіло небіжчиці, — ні, його незаперечний доказ — це ось простирadlo, яке він розгорнув, наче вітрило, в сьayві серпневого дня, аби нунцій побачив те, що побачив насправді: образ його матері Бендісьйон Альварадо. яка лежить на боці, приклавши руку до серця,

і на тілі її не видно ані найменшого сліду старості чи хвороби, — його пальці відчули вологу безсмертного поту, він вдихнув ніжний запах живих квітів, а довкола не вгавали її птахи, збуджені подихом чуда: "ось бачите — диво, святий отче! — казав він, показуючи простираadlo то на лице, та навиворіт, — пташки й ті її впізнають!" — але нунцій придивлявся до полотна з прискіпливістю, яка допомагала йому помічати бруд тлінних пристрастей на полотнах великих майстрів християнського світу, за інтенсивністю одного якогось кольору виявляти ущербність вдачі художника і навіть його хитання у вірі; він був захоплений, коли побачив якось на власні очі, що земля кругла, лежачи навзгак під куполом самотньої краплиці в примарному місті, де час не проходив, а пропливав, — і, нарешті наважившись відвести очі від простираadlo після ретельного огляду, він заявив м'яко, але рішуче, що зображене на полотні тіло "не є виявом волі божої, безмежної милості господа нашого, — більше того, ваше превосходительство, це робота художника, вельми вмілого і в добрих, і в лихих творіннях, — майстер цей скористався з довірливості вашого превосходительства і вжив не олійної фарби, а нікудишньої саморобної: ви чуєте, як тхне скипидаром? сюди ще намішано гіпсу та живиці — такою фарбою хіба що вікна розмальовувати, повірте мені, ваше превосходительство! а вогке полотно лише тому, що просякнуте оліфою і його довго тримали в темному місці, — вам сказали неправду, нібито це передсмертний піт вашої матінки, на жаль, тут нічого не вдієш!.." — і щиро засмучений нунцій замовк, а скам'янілий старий втупився в нього із свого гамака, з глибини свого загадкового азіатського мовчання, — він навіть рота не розтулив, щоб заперечити нунцієві, хоча сам, на власні очі, бачив, як сталося диво, — "сам, власними руками, загорнув тебе в це простираadlo, матусю, а вдосвіта прокинувся, нажаханий тишею, бо ти вмерла, і цілий світ ніби поринув на дно морське, — я сам бачив це чудо, якого біса вам ще треба!.." — проте він не став сперечатися з нунцієм — лише моргнув двічі, не стуляючи побік, наче та ігуана, ледь осміхнувся і мовив, зітхнувши: "ну, гаразд, панотче, хай буде, як ви кажете, але зятяте собі, що віднині тягар ваших слів ляже на вас, — я повторюю по буквах, щоб ви пам'ятали, скільки й житимете: віднині тягар ваших слів ляже на вас, — і я за вас не відповідаю, панотче!.." Увесь світ заляк у важкому сні цього тижня, сповненого лихих знамень, поки він не зводився зі свого гамака навіть для того, щоб поїсти, — лежав, одганяючи пташок, які сідали просто на нього, відмахувався від сонячного проміння, яке пробивалося крізь навіс, — думав, що то теж пташки; він нікого не прийняв і не віддав жодного наказу, але служба охорони громадського порядку не поворухнула й пальцем, коли юрби підкуплених фанатиків удерлися до резиденції папського посла, пограбували там музей історичних реліквій, схопили нунція, котрий саме ніжився в басейні, і витягли голого на вулицю, — "вони обгидили його з голови до ніг, мій генерале!" — та він і не ворухнувся в своєму гамаці, ані оком не змигнув, коли його сповістили, що нунція верхи на ослі возять торговим районом, ллють па нього з балконів помії та кричать: "агов, товстопуза діво ватиканська, ти скоро вже розродишся?.." — і лише коли нунція ледь живого покинули на базарному звалищі, він звівся з гамака й рушив до конференц-залу, відмахуючись від пташок і

рвучи павутину, яка з'явилася за час жалоби, — на рукаві в нього й досі була чорна пов'язка, а очі геть запухли від безсоння; він наказав посадити нунція на пліт, дати йому їжі на три дні й залишити напризволяще посеред моря, там, де пропливають кораблі з Європи: хай увесь світ знає, що тут чинять із чужаками, які здіймають руку на велич нашої вітчизни, — "і хай сам папа зтямить раз і назавжди, що він велике цабе в Римі, поки сидить на своєму золотому троні зі своїм перснем, а тут я — це я, чорти б вас побрали, паскуди довгополі!" Це вплинуло, бо ще до кінця того року питання про канонізацію Бендісьйон Альварадо було поставлене знову; домовина з її нетлінним тілом тепер стояла в головному нефі кафедрального собору, сюди приходили для поклоніння, небіжчицю вславляли з вівтарів, стан війни з Ватиканом скасували, юрби на Військовій площі славили мир і господа нашого, а в цей час він приймав з усіма почестями аудитора Найсвятішої конгрегації обрядів, подвижника та оборонця віри, монсенйора Деметрію Альдоуса, на прізвисько "еритреєць", якому було доручено вивчити до дрібниць життя Бендісьйон Альварадо, щоб не залишилося ні найменшого сумніву щодо її святості; "все на ваш розсуд, панотче", — сказав він, не відпускаючи руки смаглявого абіссінця, котрий відразу ж завоював його довір'я, бо над усе любив життя, їв ігуанячі яйця, захоплювався півнячими боями, мулатками, танцями, — "так само, як і ми, мій генерале!" — отож за його наказом перед цим чортовим законником розчинилися всі двері — ніхто не смів чинити йому перепон, адже у всьому безмежному царстві скорботи не було нічого прихованого від людських очей, нічого такого, що не свідчило б незаперечно: сам бог повелів Бендісьйон Альварадо стати святою, — "вся вітчизна ваша, панотче, все до ваших послуг!" — ясна річ, усе було до його послуг: війська навели лад у резиденції папського посла, і перед домом ще до світанку вишикувалися незліченні лави одужалих прокажених, які прийшли сюди показати молоду шкіру на місці давніх виразок; прийшли колишні хворі на недугу святого Вітта — тепер вони залюбки просиливали нитку в голку перед усіма недовірливими; прийшли ті, що розбагатіли, граючи в рулетку, — вони розказували, як Бендісьйон Альварадо являлась їм уві сні й називала щасливі номери; прийшли ті, хто розшукав своїх рідних, котрі пропали безвісті, й ті, хто знайшов тіла своїх утоплеників, і ті, хто не мав нічого, а нині має все, — вони посходилися звідусіль і нескінченним потоком пливли через душний кабінет, прикрашений аркебузами, якими колись убивали канібалів, та панцирами доісторичних черепах сера Уолтера Рейлі, золотошукача: в цьому кабінеті невтомний еритреєць вислуховував їх усіх, не ставлячи ніяких питань, не перебиваючи, — спітнілий, він безперестану кутив свої дешеві сигари, хоч у кімнаті й так нічим було дихати від диму та запаху людських тіл, і ретельно записував усі свідчення, примушуючи кожного свідка підписуватися під своїми словами: "той пише своє повне ім'я, той ставить хрест або прикладає пальця, достоту як ви, мій генерале, — одне слово, всі розписуються, хто як може"; тільки-но виходив один відвідувач — до кабінету заходив другий, точнісінько такий, як і попередній: "у мене були сухоти, панотче", — починав він, — "у мене були сухоти", — записував еритреєць, — "а тепер послушайте лишень, як я співаю!", "я був імпотентом,

панотче, а тепер ось тільки гляньте!" — "я був імпотентом", — записував еритреєць вічним чорнилом, щоб його точних записів ніхто не виправив, поки й роду людського, — "в мене був живий звір у череві, панотче", — "в мене був живий звір у череві", — безжалісно записував еритреєць, задурманений міцною кавою, отруєний смердючими сигарами, припалюючи щоразу нову од недогарка, — "сидить розхристаний і смалить, — справжній мужчина, мій генерале!" — "еге ж, — згоджувався він, — справжній мужчина, нічого не скажеш! кожному своє!" — а священник трудився без перепочинку, нічого не їв аж до смерку, — щоб не гаяти часу, — і навіть увечері не спочивав, а, скупавшись, ішов до порту, заходив у першу-ліпшу таверну, вдягнений у латану полотняну сутану, голодний, як вовк, — сідав за один стіл з вантажниками, їв з ними одну юшку, розбирав рибу, як вони, руками, перемелював навіть кістки своїми диявольськими зубами, що аж сяяли в темряві, сьорбав юшку просто з миски, — "наче якийсь волоцюга, мій генерале!.." — свій серед того наброду, серед моряків із обшарпаних вітрильників, що возять на продаж мавп та зеленкуваті банани, возять цілими партіями молоденьких повій — "у скляні готелі Кюрасао, до Гуантанамо, панотче, до Сантьяго-де-лос-Кабальєрос, хоч там і моря нема, щоб причалити, панотче, до всіх тих найгарніших і найсумніших островів, що про них ми мріяли ночами, аж до вранішньої зорі, панотче, — згадайте, які ми робилися самі на себе не схожі, коли шхуни відпливали, згадайте віщуна-папугу, котрий угадував майбутнє в домі Матильди Ареналес, згадайте раків, які вилазили з мисок із юшкою, згадайте акул'ячий дух, і далекий гуркіт барабанів, — оце життя, панотче!" — "атож, хлопці, кляте життя!.." — "він таки по-нашому говорить, мій генерале, наче народився у Кварталі Собаких Бійок!.." — він ганяв з ними на пляжі м'яча, вивчився грати на акордеоні краще, ніж музики з узбережжя, співав краще від них, швидко вивчив добірну моряцьку говірку і міг будь-кого за пояс заткнути своєю гучною непристойною латиною, випивав з моряками в халупах базарних педерастів, побився з котримсь, бо той хулив господа бога нашого, — "вони духопелять одне одного, що робити, мій генерале?.." — він наказав одійти й не розбороняти їх, — "переміг святий отець, мій генерале!" — "я так і знав! — задоволено вигукнув він, — сказано, справжній мужчина!" — і до того ж зовсім не такий легковажний, як то всім здавалося, бо за ці бучні ночі еритреєць дізнався не менше, аніж за дні виснажливої роботи в резиденції папського посла, і значно більше, ніж йому вдалося дізнатися в похмурому будинку Бендісьйон Альварадо, який він ретельно обстежив, не маючи на те дозволу, — дістався туди якимось увечері, в таку сильну зливу, коли, здавалося, можна було обдурити невсипуще око президентських служб безпеки; він обнишпорив увесь дім, зазирнув у всі закапелки, змоклий до рубця, бо зі стелі так і лило, — і знайшов тільки непрохідні зарості отруйних квітів у розкішних спальнях Бендісьйон Альварадо, які вона віддала своїм служницям, на превелику їхню радість, — "бо вона була така добра, панотче, така скромна, що стелила служницям перкалеві простирадла, а сама спала на голій циновці, на звичайному солдатському ліжку, вона дозволяла їм одягати своє святкове вбрання найпершої дами, вони користувалися її шампунями, коли купалися, жирували голі з ординарцями в барвистій

піні в її ваннах на лев'ячих лапах, жили, як королеви, а вона тим часом розмальовувала пташок, варила овочеву юшку та вирощувала лікарські рослини для своїх сусідів, котрі будили її серед ночі: "в мене болить живіт, сеньйоро!" — і вона давала насіння кресу й загадувала жувати; "в мого хрещеника око скосіло!" — і вона давала відвару з епасоте; "я вмираю, сеньйоро!" — проте ніхто не вмирав, усіх вона зціляла своїми руками, бо вона за життя була свята, панотче, сяйво чистоти йшло від неї в цьому домі гріха, де немилосердно протікає дах із тих пір, як її силоміць забрали звідси, відвезли до президентського палацу, — дощ періщить по білих квітах фортепіано, лле на алебастрово-білий стіл у розкішній їдальні, — за той стіл Бендісьйон Альварадо ніколи не сідала їсти: "це все одно, що оскверняти віттар!" — подумайте лишень, панотче, яке передчуття своєї святості!.." — але, незважаючи на всі ті гарячкові свідчення сусідів, чортів законник розгледів боязкість там, де йому торочили про скромність, душевну вбогість там, де розхвалювали самопожертву, а серед Нептунів з чорного дерева, уламків тубільних ідолів, ангелів у військовому, які плавали в озері посеред колишньої танцювальної зали, не знайшов і сліду того триєдиного бога, котрий послав його з палючих просторів Абіссинії на пошуки істини туди, де її не було й близько, — "бо він таки не знайшов нічого, мій генерале, анічогісінько, от тобі й маєш!.." А проте монсеньйор Деметріо Альдоус не вдовольнився пильними розшуками в місті: верхи на мулі він видерся на крижані уступи плоскогір'я, щоб знайти джерела святості Бендісьйон Альварадо там, де її образ ще й досі не був спотворений ореолом влади; він з'являвся з туману., закутаний у накидку, наче якийсь розбійник, у семимильних чоботях, схожий на пекельний привид, — і викликав спочатку страх, потім — здивування, і врешті-решт — цікавість, бо тут зроду-віку не бачили людини з таким кольором шкіри, а хитрий еритреєць усім охочим пропонував доторкнутися до нього рукою, — щоб переконатись, що на ньому не виступає смола, — блискав своїми зубами в темряві, випивав разом з усіма, розламував руками сир і цмулив кукурудзяну горілку з тикви, яка ходила по колу, — робив усе, щоб завоювати довір'я цих людей у невеселих сільських пивничках, де на зорі інших віків знали якусь перекупку птахів, котра часом заходила сюди, обвішана клітками, в яких сиділи розмальовані соловейки, золотаві тукани, гуачараки, підроблені під павичів, — вона сподівалася всучити цей товар темним мешканцям плоскогір'я на похмурих, як похорон, недільних ярмарках, — "вона сідала отут, панотче, грілася біля вогню" очікуючи, що хоч хто-небудь зглянеться й переспить із нею серед бурдюків із брагою в комірчині пивнички, — щоб не вмерти з голоду, панотче, щоб тільки не вмерти з голоду, бо де б це знайшовся такий дурень, що здумав би купляти в неї ті страховидла, з яких од першого ж дощу геть облазила вся фарба, вони ж губили свої павині пера на ходу, — тільки вона була така простодушна, що вірила в цю затію, панотче, вона справді була святою заступницею птиць, юродивою плоскогір'я, як собі хочете, так і називайте, бо ніхто не знає точно її тодішнього ймення, — її не могли охрестити Бендісьйон Альварадо, так у наших краях нікого не звуть, це ім'я можна почути хіба що на узбережжі!.." — "ну й пролаза, і це він вивідав, чортів прокурор!.." — він про все дізнавався, до всього докопувався, хоч як не

заплутували нитку істини головорізи з президентських служб безпеки, хоч які перешкоди йому не чинили: "а чи не підстрелити його, мій генерале? хіба вже не час його мулові посковзнутися?.." — проте він якнайсуворіше наказав стежити і далі за еритрейцем, але не зачіпати його й пальцем, — "повторюю: не чіпати й пальцем, дати йому повну волю і всіляко сприяти виконанню його місії, згідно з розпорядженням найвищої влади, — слухайте і виконуйте, підписав я!" — він розумів, що страшенно ризикує, адже тепер справжній образ його матері Бендісйон Альварадо може виринути з непам'яті тих часів, про які заборонено було згадувати, — тих часів, коли вона ще була молода, сповнена жаги, ходила боса і в лахмітті, і змушена була віддаватися першому-ліпшому, щоб не вмерти з голоду, — "але вона була гарна на вроду, панотче, і така простодушна, що прикрашала найдешевших папуг хвостами породистих півнів та видавала їх за гуакамайо, або вбирала хворих курок з індиче пір'я, щоб продати як райських птиць, — ясна річ, ніхто їй не вірив", — та й кого вона могла одурити, самотна перекупка птахів, яка жебоніла в тумані недільних ярмарків, що тому, хто заплатить їй хоч песо за пташку, решту вона віддасть задарма, — всі на плоскогір'ї пам'ятали її, дуже вже вона була простакувата і вбога, але встановити точно, хто вона така, було неможливо, бо в архівах монастиря, де її хрестили, не виявили її метрики, — зате метрик її сина знайшлося аж три, і всі вони були різні: згідно цих метрик, він тричі був зачатий за різних обставин і тричі з'явився на світ недоношеним з ласки віртуозів, які творили історію нашої вітчизни, майстерно заплутуючи нитку істини, щоб ніхто не міг розкрити священної таємниці його походження, — її зумів розгадати лише еритреєць: він дістався до цієї таємниці, відмівши всі пізніші містифікації, — "вона вже була ось-ось, тільки руку до неї простягни, мій генерале!" — і тут гримнув постріл, прокотившись безконечною луною між сірих скель та глибоких ущелин, і моторошно заревів мул, зірвавшись із укритого вічним снігом верхів'я гори в безодню, — тільки замигтіли один за одним пояси різних кліматичних зон: маленькі джерела великих судноплавних рік, а далі — крутосхили, якими видираються індіанці, несучи на своїх спинах учених з ботанічної експедиції та їхні таємничі гербарії, а далі — . вкриті дикими магноліями плато, де пасуться тонкорунні Вівці, даючи нам одяг і їжу та ще й являючи взірець доброчесної поведінки, а далі — будинки серед кавових плантацій, оселі з паперовими гірляндами на безлюдних балконах, а далі — місця, де живе безліч хворих, незмовкний шум гірських річок на межі, де починається спека, де надвечір вітер приносить сморід мерця: когось було зрадницьки вбито на плантації какао, де ростуть деревця з великим цупким листям та червоними квітами, — з їхнього насіння і роблять шоколад; а далі — нерухоме сонце, розпечена пилюка, гарбузи, дині, худючі понурі корови атлантичної провінції, єдина на двісті ліг довкола школа для бідняків, — і нарешті мул гепнув, тріснувши, наче перестиглий плід гванабано, на дно прірви, в зарості, і перелякані куріпки розлетілися врізнобіч: "підстрелили його, мій генерале, підбили в ущелині Неприкаяних Душ, із рушниці, такої, як на тигрів полюють!.." — "всупереч моїй забороні, сучі діти! всупереч моїм категоричним телеграмам, чорти б вас узяли! ну, тепер ви визнаєте, хто є хто!.." — хрипів він з жовчною піною на губах,

розлючений не стільки чужим непослухом, скільки власною впевненістю, що від нього приховують щось дуже важливе, раз вони посміли знехтувати блискавками його влади, — він дослухався навіть до подиху тих, котрі йому доповідали, бо розумів, що тільки той, хто знає правду, посміє збрехати йому, він вистежував таємні заміри верховного командування, намагаючись розгадати, хто ж зрадник: "ти, якого я витягнув із небуття? ти, якого я підібрав на голій землі, а тепер ти спиш на золотому ліжку? ти, якому я врятував життя? ти, за кого я заплатив стільки грошей? котрий із вас, сучі ви сини?" — адже це хтось один посмів начхати на телеграму, підписану його іменем, скріплену печаткою президентського персня, отож він сам очолив рятувальну операцію і віддав нечуваний наказ: "не пізніше, як за сорок вісім годин Деметрію Альдоуса знайти і привести до мене, а якщо його знайдуть мертвим, все одно приведіть його до мене живим, і якщо його взагалі не знайдуть, все одно приведіть його до мене!" — наказ був такий недвозначний і грізний, що задовго до визначеного строку йому доповіли: "мій генерале, його знайдено в кущах на дні провалля! всі рани в нього позагоювались од золотих квіток фрайлсхону, — він живіший від нас із вами, мій генерале, цілий і неушкоджений, і все це з ласки вашої матінки Бендісьйон Альварадо, яка ще раз показала своє милосердя і всесильність, щоб їх на собі відчув той, хто хотів осквернити її пам'ять!.." — еритрейця спустили з гір індіанськими стежками в прив'язаному до жердин гамаці, під охороною солдат, а попереду їхав верхи на коні альгвасил, дзвіночком сповіщаючи всіх, що наказ володаря виконано: еритрейця доправили в президентський палац і помістили в спальню для почесних гостей, під особисту відповідальність міністра охорони здоров'я, — там він і написав свій страшний документ — сім грубесних томів, і на кожній з трьохсот п'ятдесяти сторінок кожного тому, праворуч на полях стояв його підпис: "розписуюся та скріплю своєю печаткою чотирнадцятого квітня сього року я, Деметрію Альдоус, з ласки божої аудитор Найсвятішої конгрегації обрядів, подвижник і оборонець віри, во ім'я торжества справедливості на землі, во ім'я слави господньої на небесах, свідчу, що все написане тут — правда, лише правда й нічого, крім правди", — "ось вона, ваше превосходительство!" І дійсно, в семи запечатаних сургучем бібліях була тільки правда, така пряма й жорстока, що лише людина цілком вільна від чарів його слави, далека від інтересів його влади, наважилася б викласти цю живу правду незворушному старому, який вислухав аудитора, не змигнувши оком, — сидів собі у своєму плетеному кріслі, обмахувався сомбреро й ледве чутно зітхав після кожного вбивчого викриття, ледве чутно казав: "ага", — щоразу, коли світло правди било в вічі, — "ага", — повторював він, одганяючи своїм сомбреро квітневих мух, які роїлися над недоїдками від сніданку; "ага", — казав він, ковтаючи гірку правду, — вона пекучими вуглинами горіла в пільмі його душі, бо то був якийсь фарс, — "то була комедія, ваше превосходительство!" — комедія, яку він сам мимоволі розпочав, коли звелів виставити напоказ тіло своєї матері в домовині з кригою, — "тоді ще ніхто й не думав про твою святість, я просто хотів, щоб перестали патякати, ніби ти зогнила живцем!.." — а вийшла циркова вистава, яку він сам ненавмисне затіяв, — йому доповіли: "мій генерале, ваша матінка

творить чудеса!" — і він наказав послати пишну процесію з тілом небіжчиці до найглухіших куточків своєї безмежної країни, де не було святинь, — "щоб не залишилося жодної живої душі, котра б не знала, яку нагороду за твої чесноти послало тобі небо після того, як ти цілий вік губила себе, умирляла свою плоть, день у день розмальовуючи пташок, з яких не мала ніякісінького зиску; то була нагорода за твою самовіддану любов, матусю, — але ж я не мав собі й гадки, що з мого наказу вийде така брехня!.." — за плату ті, що нібито хворіли на водянку, привселюдно позбувалися води, двісті песо заплатили чоловікові, який нібито воскрес і виліз із могили, — в обірваному савані, з повним ротом землі, він повз назустріч ошелешеному натовпу; вісімдесят песо заплатили циганці, яка примудрилася народити просто на вулиці двоголового вирока — буцімто бог покарав її за те, що вона говорила, ніби всі ці дива — шахрайство уряду, — так воно й було насправді, бо всі свідки були підкуплені, і якщо на початку свого розслідування Деметріо Альдоус гадав, що ганебну змову організували його підлабузники — з безневинною метою зробити приємне повелителеві, — то згодом виявилось, що на цій брудній справі наживалися самі змовники: це був блюзнірський бізнес, найскандальніший з усіх, які процвітали в затінку його влади, бо придумували чудеса й платили лжесвідкам ті самі прибічники його режиму, котрі фабрикували й продавали реліквії, на зразок весільної сукні небіжчиці, — "ага!" — ті, що гендлювали побожними листівками та медалями з її августійшим зображенням, — "ага!" — ті, що багатіли, торгуючи пасмами її волосся, — "ага!" — ті, що наживалися на пляшечках із водою з її труни, — "ага!" — ті, що продавали савани з діагоналі, на яких дешевими фарбами було намальовано ніжне тіло заснулої дівчини, що приклала руку до серця, — такі савани збували з чорного ходу індуських крамниць, — то була страхітлива брехня, в яку вірили, адже тіло померлої й досі залишалося нетлінне, — люди бачили це на власні очі, проходячи нескінченною лавиною через головний неф кафедрального собору, де стояла домовина, — "хоч і це неправда, ваше превосходительство", — бо тіло Бендісйон Альварато збереглося зовсім не завдяки її чеснотам чи парафінові та косметиці, яку було вжито задля синівського марнославства, — просто-на-просто з його матері зробили опудало, так само, як роблять опудала з птахів для природничих музеїв, — незабаром він сам у цьому пересвідчився: "я зняв віко з твоєї труни, матусю, й зітлілі траурні стрічки розпалися від одного подиху, зняв вінок із квітів помаранчевого дерева і побачив укритий пліснявою череп, на якому майже не було кіс, — твоє цупке, наче коняча грива, волосся пасмо за пасмом повидирали з коренем і попродавали як реліквії; я витягнув тебе з купи лахміття, яке колись було шатами нареченої, з тлінних останків і гнітючих вечорів селітрової смерті, — і ти була завважки, як висохла на сонці тиква, від тебе пахло, наче зі старої скрині, в тобі чулося тривожне шемрання — здавалося, що це шепоче щось твоя душа, але насправжки то була міль, вона точила тебе зсередини, — і ти розсипалася в мене в руках, бо з тебе вичинили всі нутрощі, нічого не залишилося від твого живого тіла, тіла заснулої щасливої матері з притиснутою до серця рукою, вони напхали тебе усяким мотлохом, і твоя запилена оболонка розпалася від одного доторку, — тільки твої кістки засвітилися в похмурій

церкві, наче світлячки, та ледве чутно дзенькнули об підлогу скляні очі і по-блошиному застрибали на кам'яних плитах, — ти перетворилася в ніщо, матусю, в купку сміття!.." — альгвасили згребли її лопатами, щоб як-небудь покласти знову в домовину на очах у незбагненного кам'яного сатрапа, ігуанячий погляд котрого не виказував ніяких почуттів, — ані тоді, ні згодом, коли в і н залишився віч-на-віч із єдиною в цілому світі людиною, яка одважилася поставити його перед дзеркалом правди, — вони сиділи у звичайній кареті й дивилися крізь імлу фіранок на орди злидарів, які спочивали від спеки в затінку аркової галереї, де колись продавалися дешеві книжечки про жорстокі злочини та нещасливе кохання, про хижі квіти й загадкові плоди, що пригнічують людську волю, — нині тут стояв оглушливий гамір товчка, на якому розпродували фальшиві реліквії — одяг та частини тіла його матері Бендісьйон Альварадо; і йому стало якось не по собі, здалося, що монсеньйор Деметріо Альдоус читає його думки, коли той відвів погляд від юрби калік і мовив, що, врешті-решт, його розслідування дало і позитивний результат: "я впевнився, що цей бідний люд любить ваше превосходительство, як своє життя!" — адже монсеньйор Деметріо Альдоус пізнав віроломність у президентському палаці, розгледів користолюбство під маскою лестощів та підступного догоджання в тих, хто користувався усіма благами влади, — і, навпаки, знайшов нову форму любові якраз серед бідноти, котра нічого не сподівалася від нього, бо нічого не сподівалася ні від кого, — "вони люблять вас так побожно, так вірно й щиро, що вам міг би позаздрити сам Всевишній, ваше превосходительство!.." — але він і оком не змигнув, почувши це дивовижне зізнання, від якого за інших часів у нього солодко защеміло б серце, — він навіть не зітхнув, а тільки подумав про себе, тамуючи хвилювання: "ще бракувало, панотче, щоб ніхто мене вже й не любив, — нині, коли ви ославите мене під золотими куполами свого брехливого світу, коли я зостануся віч-на-віч зі своїм горем, згинаючись під тягарем безжальної правди, і не буде коло мене турботливої матусі, щоб допомогла мені знести все це, бо я один, як перст, у своїй вітчизні, яку не за власною волею вибирав, — мені всучили цю країну такою, як вона є, як ви її самі бачили, панотче, — вона зроду-віку була така, з цим відчуттям відчуженості, з цим духом нечистот, з цим позбавленим історії народом, який не вірить ні в що, окрім життя, — оце і є моя вітчизна, котру мені нав'язали, не питаючи, хочу я того чи ні, панотче, — оце вона і є, тут сорок градусів спеки в затінку, за фіранками президентської карети, тут дев'яносто вісім процентів вологості, тут задихаєшся від пилу, та ще й грижа тебе мучить, вона свистить на прийомах, наче кавник, тут нікому програти партію в доміно, нікому довіритись, панотче, вам би в мою шкуру!.." — проте він нічого цього не сказав уголос, — навіть не зітхнув і не блимнув оком, а тільки попросив монсеньйора Деметріо Альдоуса, щоб їхня сьогоднішня відверта бесіда залишилася між ними: "ви мені нічого не казали, я не знаю правди, — гаразд, панотче?" — і монсеньйор Деметріо Альдоус пообіцяв: "ясна річ, ваше превосходительство, ви нічого не знаєте, — це зостанеться між нами, даю вам слово чоловічини". Справа про канонізацію Бендісьйон Альварадо була припинена за недостатністю доказів — декрет Риму читали з амвонів, і уряд не тільки дав на це

офіційний дозвіл, а ще й прийняв спеціальну ухвалу про заборону будь-яких виступів протесту, — ухвалу обнародували разом з декретом, але сили охорони громадського порядку не втручалися, коли орди обурених прочан палили на Військовій площі браму від архієпископського палацу та розбивали камінням у резиденції папського посла вітражі з зображеннями ангелів та гладіаторів, — "вони все руйнують, мій генерале!.." — проте він навіть не поворухнувся у своєму гамаку, — "вони взяли в облогу монастир біскайок, хочуть, щоб ті вмерли з голоду!.. вони грабують церкви, будинки місій, знищують усе, що хоч якимось чином пов'язане з духовенством, мій генерале!.." — але він так само незворушно лежав у гамаку, в затінку під квітами, аж поки всі його воєначальники не заявили в один голос, що вони неспроможні придушити виступи й відновити порядок, не проливаючи крові, як їм було наказано, — і лише тоді він звівся, і вперше за стільки місяців бездіяльності переступив поріг свого кабінету, і заявив урочисто, що бере на себе всю відповідальність, виявляючи волю народу декретом, який він сам склав за власним натхненням та продиктував на свій страх і ризик, не попередивши збройні сили й не порадившись зі своїми міністрами; стаття перша цього декрету проголошувала громадянську святість Бендісьйон Альварадо, згідно з вищою волею вільного й суверенного народу, та присвоювала Бендісьйон Альварадо титули Заступниці Нації, Зцілительки Недужих і Напутниці Птахів, а день її народження віднині ставав національним святом; стаття друга оголошувала стан війни між нашою країною та Ватиканом — з усіма відповідними наслідками, обумовленими нормами права й діючими нині міжнародними угодами; стаття третя містила наказ про негайне публічне вигнання за межі країни сеньйора архієпископа, всіх єпископів, префектів, священиків та черниць, а також усіх тих підданих держави й іноземців, котрі хоч якимось чином зв'язані із справами церкви, — незалежно від їхнього суспільного становища та звання: всім переліченим вище особам було заборонено перебувати на території країни і в межах п'ятдесяти морських ліг її територіальних вод; стаття четверта й остання оголошувала експропріацію всього церковного майна: храмів, монастирів, шкіл, орної землі, знарядь праці, худоби, цукроварень, фабрик і майстерень, а також власності приватних осіб, яка насправді належала церкві, — всі ті статки відходили до посмертного володіння святої Бендісьйон Альварадо — птахівниці — для її вславлення та вшанування її пам'яті — з дня обнародування цього декрету, продиктованого ним самим, скріпленого президентською печаткою, — "слухайте і виконуйте!" Серед тріскотняви святкових петард, урочистого калатання дзвонів та бравурної музики на честь громадянської канонізації Бендісьйон Альварадо він особисто стежив за виконанням декрету, щоб не стати жертвою нового обману, — він знову взяв кермо влади до своїх міцних рук в атласних рукавичках, як у ті славні часи, коли люди перестрівали його на сходах і просили відновити кінні змагання на вулицях, — і він наказував: "відновити!" — або просили дозволити іншу розвагу, біг у мішках, — і він наказував: "дозволити!" — то були часи, коли він сам заходив до найубогіших халуп, щоб пояснити, як треба підсипати квочку чи холостити бичка; отож він не обмежився ретельною перевіркою актів інвентаризації церковного майна, а сам очолив

експропріацію, щоб не було ніякої розбіжності між його волею і тим, як вона виконується, — він зіставляв правду, записану в документах, з облудною правдою життя, стежив за вигнанням найбільших церковних громад, на які впала підозра, ніби вони збираються вивезти у валізках з подвійним дном та хитромудрих корсажах потаємні скарби останнього віце-короля, що були закопані на бідняцьких цвинтарях, — тих скарбів так і не знайшли вожді війн за федерацію, хоч як довго шукали, — отож він звелів, щоб жоден церковник не брав із собою нічого, крім однієї переміни білизни, — "і щоб усі до одного сідали на корабель у чому мати народила!.." — і грубі сільські священики, яким було байдуже, вдягнені вони чи голі, хай би тільки дали їм спокій, і префекти місіонерських земель, спустошених малярією, і поважні лисі єпископи, а вслід за ними — жінки: боязкі сестри милосердя, здичавілі місіонерки, звиклі загнздувати природу й вирощувати городину в пустелі, стрункі біскайки, що так гарно грають на клавікордах, слезіанки з тендітними руками й незайманим тілом, — всі голі, і хіба що за їхньою шкірою можна було судити про їхнє походження, суспільне становище й заняття, поки вони простували величезним приміщенням митниці між стосами пак із какао та мішками з в'яленою рибою, проходили, наче отара полохливих овець, схрестивши руки на грудях, ховалися одна за одну, намагаючись хоч як-небудь затулитися перед старим, котрий мовби закам'янів під невтомними лопатями вентиляторів, не дихаючи, втупився туди, кудю неминуче мав пробігти потік оголених жінок, — він незворушно дивився на них, і оком не змигнувши, аж доки жодної не залишилося на території країни, — "це були останні, мій генерале!" — а він запам'ятав лиш єдину, тільки одну вихопив його погляд із того натовпу переляканих послушниць, він вирізнив її з— поміж решти, хоч вона була така, як усі: приземкувата, міцна, товстозада, з грубими руками, волосся в неї було підстрижене садовими ножицями, зуби — рідкі й міцні, як та сокира, ніс — маленький, а стопи плоскі, — така собі звичайнісінька послушниця, яких багато, але він відчув, що вона — єдина жінка з усього цього стада голих жінок, тільки вона пройшла повз нього, навіть не глянувши, і залишила по собі неясний бентежний запах лісового звіра, — "я аж задихнувся від нього!.." — він ледве встиг непомітно перевести погляд, щоб побачити її ще раз, востаннє, коли офіцер, який стежив за посадкою, знайшов її ім'я в списках і гукнув: "Насарено Летісія!" — а вона озвалася чоловічим голосом: "я!" Так вона й залишилася з тих пір у його житті: "я!" — аж поки остання туга за нею не вислизнула крізь щілини його пам'яті, і образ її зберігся лише на клаптику паперу, де було написано: "люба моя Летісіє Насарено, глянь, що зі мною стало без тебе!.." — він сховав той папірець у шпарину тайника, де ховав мед, і час від часу перечитував, коли був певний, що за ним не стежать, і згортав цидулку тільки після того, як згадував на якусь мить той незабутній пресвітлий день, коли його вразили несподіваною звісткою, що Летісію Насарено повернуто на батьківщину, — вони виконали наказ, якого він не віддавав, бо він лише вимовив: "Летісія Насарено", — коли останнє сіре вантажне судно зникло за обрієм, — "Летісія Насарено", — голосно повторив він, щоб не забути її ймення, — і цього було досить, щоб президентська служба безпеки викрала її з монастиря на

Ямайці: їй заткнули кляпом рот, одягли на неї гамівну сорочку і вивезли в опечатаному сургучем ящику з соснових дощок, на боках якого було написано дьогтем: "НЕ КАНТУВАТИ! СКЛО" — на цей ящик, згідно відповідної міжнародної конвенції, була видана ліцензія з дозволом безмитного перевезення двох тисяч восьмисот кришталевих келихів для шампанського з президентських винних погребів; Летісію Насарено привезли в трюмі вуглевоза й поклали на ложе в спальні для почесних гостей, приспану снотворним, голу, — такою він і запам'ятав її, вона лежала о третій дня під білою москітною сіткою і спокійно спала, як спало тут і до неї безліч жінок, котрих йому подавали, хоч він того й не просив, — він брав їх, навіть не розбудивши від летаргічного сну, викликаного люміналом, страждаючи від безпорадності й відчуття своєї поразки, — проте Летісії Насарено він не зачепив, а тільки дивився на неї, сонну, з якимось дитячим здивуванням, вражений тим, як змінилася її плоть з того часу, відколи він бачив її в порту: їй зробили завивку, її всю поголили, аж до найінтимніших місць, нафарбували червоним лаком нігті на руках і ногах, підмалювали губи, нарум'янили щоки й підвели очі, від неї йшов аромат парфумів, який знищив колишній, властивий тільки їй одній, запах лісового звіра, — от тобі й на, вона від того тільки прогнала, з неї хотіли зробити досконалішу, а зробили таку несхожу на саму себе, що він не міг розгледіти її наготи під безглуздою косметикою, — дивився на неї, задурманену люміналом, занурену в летаргічну сплячку, аж поки не побачив, що вона почала випливати з глибин сну, — "і вона прокинулася, вона вздріла мене, матусю, — це вона, Летісія Насарено, через яку я схибнувся!.." — — залякла від жаху, вона дивилася на скам'янілого старого, котрий безжально розглядав її крізь легеньку імлу москітної сітки: її лякало його незрозуміле мовчання, бо вона не могла збагнути, що, незважаючи на свої незліченні роки та безмежну владу, він був ще більш переляканий, ніж вона, ще самотніший та безпорадніший, — такий приголомшений, такий беззбройний, як тоді, коли вперше в житті хотів спізнати жінку, солдатську повію, котра серед ночі купалася в річці, — він уявив, яке міцне й велике її тіло, зачувши, як вона пирхає, наче лошиця, щоразу, коли виринає з води, до нього долинув з півми її неясний самотній сміх, він відчув, як співає в темряві її тіло, але його паралізував страх, адже він і досі не знав жінки, хоч і воював уже третю війну та мав звання лейтенанта артилерії, — він вагався, аж поки страх випустити з рук таку нагоду не пересилив страху перед атакою, і тоді він кинувся у воду, як стояв: у крагах, у портупей, з ранцем, з мачете й гвинтівкою, геть очманілий від свого таємного жаху в цій незнаній війні, — жінка спочатку навіть подумала, що це хтось надумався переплисти річку верхи на коні, і лише згодом збагнула, що то всього-на-всього нещасний переляканий чоловік, і милосердно простягла йому руку в темряві, бо він, приголомшений, нічого не бачив, і по-материнськи мовила йому в темряві: "міцніше тримайся за мої плечі, щоб тебе не знесла течія, та не присідай у воді, зіпрись на коліна й дихай собі спокійно, а то ще захлинешся, чого доброго", — і він робив усе так, як вона веліла, покірний, мов хлоп'я, і тільки дивувався подумки: "матусю моя Бендісьйон Альварадо, як воно, в дідька, ці жінки вміють робити все так, ніби вони самі це придумали, як то вони вміють

бути справжніми мужчинами?.." — гадав він, а вона тим часом скидала з нього все придатне для колишніх воєн і не потрібне для цього, набагато страшнішого, поєдинку по горло в воді; він помертвів од ляку в захистку її тіла, що пахло хвойним милом, коли вона розсупонила нарешті його ремінь, розстегнула йому ширінку, — та й остовпіла, нажахана, торкнувшись рукою грижі, — вона плавала у воді, як жаба, і жінка злякано відсторонилася від нього: "йди до своєї матінки, хай вона тебе обміняє на іншого, бо ти негодящий!.." — і тепер його скував той самісінький страх, коли він побачив оголену Летісію Насарено, відчуючи, що не одважиться увійти в її таємничі води, поки вона сама не прийде йому на поміч, — він укривав її простирадлом, власноручно заводив для неї грамофон і ставив платівку з піснею про бідну Дельгадіну, що стала жертвою батькової любові, аж доки в грамофоні щось не тріснуло; він звелів ставити для неї у вазах паперові квіти, бо живі в'янули від дотику її рук, — робив усе, що тільки спадало йому на думку, щоб ошчасливити Летісію Насарено, однак вона мусила zostаватися гола в своїй в'язниці до тих пір, поки не збагне, що їй нікуди втекти від долі, — і вона зрозуміла це так добре, що, тільки-но минув перший страх, одразу ж — без ніяких там "будьте ласкаві, генерале", — почала командувати: "відчиніть вікно, тут нічим дихати!" — і він відчиняв, — "ні, зачиніть, місяць світить мені просто в лице!" — і він зачиняв, виконував усі її забаганки, наче то були веління кохання, ставав дедалі слухнянішим — і дедалі впевненішим, і ось настав пресвітлий день, коли він прослизнув під москітну сітку й тихенько приліг біля Летісії Насарено, вдягнений, навіть не збудивши її, — цілими ночами лежав він отак поруч неї і вбирав у себе загадковий запал її тіла, її дух дикого звіра, — проходили місяці, і подих її ставав палкіший, а на чреві в неї знову виріс пушок, і якоїсь ночі вона зненацька прокинулася й закричала перелякано: "ану геть звідси, генерале!" — і він обачно встав, а коли вона заснула, знову примостився біля неї, — так він володів нею, навіть не доторкаючись до неї, протягом усього першого року її полону, отож врешті-решт вона звикла прокидатися поряд із ним, хоч і досі не відала незбагнених глибин душі цього старого, котрий зрікся втіх, які давала йому влада, зрікся всіх радощів світу заради того, щоб дивитися на її тіло та догоджати їй, — вона вже не знала, що й гадати, а він жив передчуттям того пресвітлого дня, коли кинеться на неї сплячу, — так само, як кинувся колись у воду тієї річки, — в чому стояв: у військовій формі без ступеневих знаків, з шаблею на портупеї, зі зв'язкою ключів, у чоботях для верхової їзди, з золотою острогою на лівому закаблуці, — вона прокинулася, як від кошмару, на смерть перелякана, силкуючись скинути з себе цього старого бойового коня у всій зброї, але він атакував її так рішуче, що вона вирішила виграти час хитрощами: "скиньте свою зброю, генерале, мені боляче від цих пряжок!" — і він зняв із себе реміняччя, — "відстегніть острогу, генерале, вона мені дряпає ногу своєю зірочкою! відв'яжіть ключі з пояса, вони мені муляють!" — і він врешті-решт робив усе, що вона наказувала, хоч пройшло три місяці, доки він привчився знімати портупею з шаблею, — "вона мене душить, генерале!" — та ще місяць — доки почав скидати краги, — "вони мене ранять своїми застібками!" — це була важка і вперта боротьба, затяжні бої, протягом яких Летісія Насарено всіляко стримувала його, —

втім, намагаючись не дратувати, — а йому доводилося відступати, щоб догодити їй, отож вони й самі незчулися, як сталося те, останнє, — десь відразу по других роковинах її викрадення, коли його теплі, м'які долоні, на яких не було ліній долі, ненароком діткнулися чогось найпотаємнішого у жіночому естві сплячої послушниці, і вона прокинулася, тремтячи від пристрасті й смертельного жаху, і вже навіть не намагалася відіпхнути дикого звіра, який припав до неї, а тільки заблагала: "скинь чоботи, ти забрудниш мої голландські простирадла!.. — і він скинув їх поспіхом, — і штани, і бандаж, усе скинь, любий мій, бо я не відчуваю тебе!.." — і він раптом завважив, що став такий, яким його бачила мати серед сумної герані, — він позбувся страху, він був вільний і хоробрий, як бик на кориді, — і тоді, змівши все на своєму шляху одним нищівним ударом, він упав долілиць у безмовну безодню, де чулося тільки, як скриплять, наче корабельні щогли, стиснуті зуби Летисії Насарено, — "я тут!" — "вона вп'ялася обіруч у моє волосся, щоб не загинути одній у тій бездонній прірві, де гинув і я, стараючись із усіх сил...", — проте він таки покинув її одну, забув про неї, бо сам заблукав у цій пітьмі, шукав себе самого в солоній воді своїх сліз, поміж довгих тягучих ниток своєї бичачої слини, у дивовижному здивуванні: "матусю моя Бендісйон Альварардо, та як же можна було прожити стільки літ і не знати цієї муки!.." — плакав він, приголомшений цією знемогою, цим утробним феєрверком, цим поривом смерті, яка своїми ніжними щупальцями вирвала з коренем усі його нутрощі, і він, наче зарізаний звір, забився в агонії, оббризкавши білосніжні простирадла чимось гарячим і їдким, від чого під москітною сіткою прозоре повітря цього пресвітлого дня зненацька засмерділо, — "та ж ви обгидилися, мій генерале!.."

5

Аж до вечора ми виносили з палацу протухлі останки корів, наводили сякий-такий лад у цьому неймовірному гармидері, опоряджали тіло, — а втім, так нічого й не змогли вдіяти, щоб зробити мерця схожим на той легендарний образ, яким ми звикли його уявляти. Ми терли його шкреблами, котрими чистять рибу, — щоб поздирати з нього морських паразитів, ми обмили його креоліном та соляним розчином, щоб знищити сліди тліну; ми напудрили йому лице крохмалем, щоб не видно було клоччя й парафіну, які мали замаскувати повидзьобувані грифами діромахи; ми підмалювали обличчя рум'янами та губною помадою, щоб повернути йому живий колір, — але все було намарне, і навіть коли ми вставили в порожні очниці скляні очі, його лице не набуло величного виразу, — хіба ж можна було показувати його таким народові? А тим часом у залі урядових засідань лунали заклики до згуртування в боротьбі з віковичним деспотизмом, заклики розділити порівну трофеї влади, — звістка про його смерть, яку вже годі було втаїти, об'єднала всіх: тут зібралися ліберали й консерватори, котрі помирилися нарешті після довгих років запеклої ворожнечі, генерали з верховного командування, що вже втратили колишню свою владу, три останні міністри з цивільних, примас-архієпископ, — усі вони, всупереч його волі, сиділи нині за довгим столом з горіхового дерева й домовлялися, як сповістити народів про велику кончину" щоб люди не вийшли на вулиці: вирішено було спочатку обнародувати перший бюлетень —

про легке нездужання, що змушує його превосходительство відійти від громадських справ та скасувати надалі аудієнції, а трохи згодом другий бюлетень мав оповістити, що хворий все ще змушений залишатися в своїх покоях — у зв'язку з природнім для його віку слабуванням; і, нарешті, без ніяких оголошень, удосвіта спекотного серпневого вівторка на всю потугу задзвонять дзвони собору" звіщаючи про смерть державного діяча так, щоб ніхто й ніколи не дізнався напевне, він це помер насправді чи ні. Ми були безпорадні перед тим, що сталося, немов загіпнотизовані цим смердючим трупом, якого ніхто з нас не міг заступити, бо за життя він зі старечою впертістю відмовлявся й думати про те, що станеться з вітчизною в разі його смерті, зятятю опирався будь-яким наполяганням, коли з ним заводили розмову про це після того, як уряд переїхав до будинків із сонцезахисного скла, і він залишався сам у безлюдному палаці своєї абсолютної влади, — він блукав, як сновиди, поміж здохлих корів, і не мав уже кому наказувати, окрім сліпих, прокажених та паралітиків, що помирали в трояндових хащах не від хвороб, а від старості, — однак він був при здоровому глузді і вперто стояв на своєму, отож, коли його просили врешті-решт призначити наступника, він одбувався відмовками, вважаючи, що думати про те, яка доля спіткає світ по його смерті, — так само безглуздо, як і вмирати: "ну його к бісу! та якщо вже я кінець кінцем таки вму колись, ці чортові політики мерщій заходяться ділити все, як було після клятих іспанських прихвоснів, — ось побачите, вони все поділять між довгорясими, грінго та багатіями, а біднякам нічого не залишиться, — це ясно, як божий день, така вже в них доля споконвіку, а як лайно колись буде хоч чогось варте, біднота почне без задниць родитися, ось побачите!" — казав він, повторюючи слова, мовлені кимсь ще за часів його величі; він реготався, кепкуючи сам із себе: "та не везіть мене в Єрусалим, не ховайте при гробі господньому, — не варт і затівати, на дідька вам цей клопіт, — я лежатиму мертвий щонайдовше три дні! самі побачите, що це не байка, — таки на моє вийде!.." І він мав рацію, бо в наші часи ніхто не сумнівався, що його історія — єдино правильна і єдино можлива, ніхто не спроможний був щонебудь довести або заперечити в ній, адже ми не могли навіть з'ясувати, його це тіло чи ні, — не було ніякої іншої вітчизни, крім тієї, котру він сотворив за своїм образом і подобою, простір і час тут змінювалися відповідно до його абсолютної влади, виникали з глибин його неймовірних спогадів, поки він тинявся палацом, де завжди жила всяка наволоч і ніколи не бувала жодна щаслива людина, поки він кидав маїсові зерна курям, які греблися поблизу його гамака, та допікав челядь безглуздими наказами: "принесіть мені склянку лимонаду з льодом!" — хоч непочата склянка лимонаду стояла поряд, тільки руку простягни, — "прийміть звідси цього стільця і поставте його отуди! ні, переставте назад!" — він задовольняв бодай таким дріб'язком свою безмежну жадобу влади і день при дні тішився на дозвіллі, куняючи в затінку сейби, терпляче підстерігаючи в дрімоті ефемерні видіння свого далекого дитинства, — він зненацька прокидався, коли йому вдавалося вловити якийсь спогад, наче ключ до велетенської головоломки, якою була вітчизна до його приходу, — величезна, химерна країна, безмежне царство боліт і бездонних провалів, древніших за нього самого; в ті часи

чоловіки були такі хоробрі, що ловили кайманів голіруч, вганяючи їм у пащу кілка: "ось так!" — і він засував пальця в рот так, щоб палець уперся в піднебіння; він розповідав, як одного разу страсної п'ятниці до нього долинув шум вітру і запах куряви, і він побачив тучі сарани, які затьмарили полуднєве небо і жерли все на своєму шляху, залишаючи після себе геть обчиржену землю та подерті клапті світла, — наче до сотворіння світу; він пережив цю катастрофу і на власні очі бачив півнів, яким постинали голови та підвісили за лапи, щоб стікала кров, у піддашші будинку, — це було в великому розореному селі, де щойно вмерла якась жінка, і він ішов босоніж, тримаючись за руку своєї матері в похоронній процесії: небіжчицю несли без домовини, на ношах, побитих градом сарани, — "такою була вітчизна в ті часи, люди не мали й домовини, щоб мерця поховати!" — він бачив чоловіка, який надумав повіситись на мотузці, що на ній один самогубець уже був повісився раз, і так її ніхто й не зняв із дерева посеред сільського майдану, — але гнила мотузка обірвалася, бідолаха впав дотолу, б'ючись в агонії, і на смерть перелякав жінок, які саме верталися з церкви, — проте йому не дали вмерти, а привели до тьми дрючком, не спитали навіть, що він за один, бо тоді ніхто чоловіка не знав, якщо його не знали в церкві, взяли в китайські колодки та й полишили просто неба, на лютому сонці, разом з іншими бідаками, такими, як і він сам, — "бо в ті часи, за іспанських прихвоснів, йог важив більше, ніж уряд!" — то були лихі часи, коли вітчизна ще не мала його, отож він, тільки-но прийшов до влади, найперше наказав повирубувати дерева на майданах, щоб людей у неділю не лякали вішальники, заборонив привселюдні тортури в китайських колодках, заборонив ховати мерців без домовини, заборонив усе, що нагадувало ганебні звичаї, котрі існували до того, як він здобув владу; він звелів прокласти залізницю в горах, аби не траплялося більше таких безславних катастроф, як та, коли загинуло тридцять мулів, що везли власникам кавових плантацій роялі для бал-маскарадів, — він сам бачив, як попадали в прірву ті тридцять роялів, цю пригоду тоді жваво обговорювали, про неї писали навіть за кордоном, але тільки він один міг дати правдиве свідчення, як те все сталося, — він випадково визирнув у вікно якраз тієї миті, коли останній мул спіткнувся й потягнув за собою в провалля решту, і він почув моторошне ревіння мулів, які летіли в безодню, почув нескінченний акорд роялів, що звучали самі собою, падаючи аж на дно вітчизни, котра була тоді просторою та незбагненою, як і все до нього, — хтозна, день то був чи ніч у віковичній сутині гарячих туманів, які здіймалися з глибоких ущелин, де розбилися на друзки привезені з Австрії роялі, — він бачив це і ще багато чого в тому далекому світі, хоч і сам не міг би вже сказати напевне, чи справді ці спомини — його власні, чи він почув усе те колись на війні у маренні лихоманки, або, може, побачив на гравюрах у книжках про подорожі, годинами захоплено гортаючи їх, коли влада дарувала йому затишшя, — а втім, хіба не все одно: "на дідька його сушити голову, ось побачите, згодом усе це стане правдою, таки на моє вийде!" — казав він, добре знаючи, що справжнє його дитинство — зовсім не оця трясовина непевних спогадів, які навідували його лише тоді, коли він підпалював сухі коров'ячі кізяки, і небавом щезали навіки, — ні, він пережив дитинство біля своєї єдиної законної жони

Летісії Насарено, котра щодня від другої до четвертої садвила його за шкільну парту під накриттям із живих квітів і вчила його читати й писати, — все своє завзяття послушниці вклала вона в цю героїчну затію, і він відповів їй усією своєю старечою терплячістю, всією страхітливою своєю волею, всією своєю абсолютною владою, всією душою: "хитру сороку спіймати морока, а на сорок сорок — сорок морок", — мугикав він, сам себе не чуючи серед галасу стривоженого птаства небіжчиці матусі: "му-лат лле о-лі-ю в су-лі-ю", "та-то па-лить ба-га-то", "Се-сі-лі-я про-да-є свіч-ки, сір-ни-ки, сало, сме-та-ну, сир і рис", "Сесілія продає все!.." — сміявся він і повторював далі під сюрчання цикад урок читання, який Летісія Насарено розмірено виспівувала під свій послушницький метроном, і голос її заповнював цілий світ, і в його величезному царстві скорботи не залишалося ніяких інших істин, окрім азбучних істин букваря, не залишалося нічого, крім місяця над містом, бочки та банана, сувою донна Елоя, картатого халата Марти, — уроків читання, які він повторював без угаду, які були скрізь, наче його портрети, отож міністр фінансів Голландії загубив нитку ділової розмови, коли під час офіційних переговорів похмурий старий з темряви своєї незмірної влади простяг руку в атласній рукавичці й перервав аудієнцію, запропонувавши продекламувати разом: "мо-я ма-ма ме-не о-бій-ма-є", "Іс-ма-їл був на ост-ро-ві сім днів", "Ма-тиль-да ма-є мав-пу", — вказівним пальцем він імітував коливання маятника, повторюючи напам'ять урок, який він слухав у вівторок, — з чудовою вимовою, але так недоречно, що зустріч скінчилася, як він того й хотів, відстрочкою оплати голландської позики, — "іншим разом, коли буде на це час!" — сказав він міністрові; він неабияк здивував прокажених, сліпих та паралітиків, які, прокинувшись уранці в своїх трояндових заростях, побачили похмурого старого, котрий мовчки поблагословив їх, а потім тричі проспівав, наче молитву: "я — король у короні, я — на варті законів! пророк рече серед пустелі! маяк — висока вежа з сигнальними вогнями, яка вночі указує дорогу кораблям!" — і в затінку його старечого щастя не було іншого часу, окрім гарячих, як вариво з креветок, годин сієсти, які він проводив з коханою Летісією, не було інших бажань — "тільки б побути годину із тобою на просяклій потом циновці, під лопатями електричного вентилятора, схожого на спійманого кажана, — в цілому світі нічого більше немає, крім саява твоїх стегон, Летісіє, нічого, крім твоїх священних персів, твоїх плоскостопих ніг, твоєї стеблини цілющої рути, твоїх гнітючих січнів на далекому острові Антигуа, де ти народилася на сві— танку самотності, коли палючі вітри віяли з гнилих боліт!" — вони замикалися в кімнаті для почесних гостей, і ніхто не смів підходити до дверей ближче, ніж за п'ять метрів: "бо я дуже зайнятий, я вчуся чи— тати й писати!" — отож його не наважувалися турбувати навіть звісткою про те, що жовта лихоманка косить цілі села, бо серце його при— скорено билосся, випереджаючи метроном, від звіриноного запаху Летісії Насарено, і він виспівував: "гном тан-цю-є на од-ній но-зі! мул і-де до мли-на! Ма-рі-я ми-є мис-ку! "карета" пишеться через "а"! — тим часом Летісія Насарено витирала його, бо в запалі кохання він, як завжди, обкалявся, садвила його в найчистішу оцинковану ванну на лев'ячих лапах, намілювала антисептичним милом, терла мочалкою і споліскувала відваром із

цілющих трав, декламуючи разом з ним: "йолоп, йод і койот пишуться через йот!" — вона змазувала йому олією з зернят какао натерту бандажем шкіру, мастила борною кислотою бляклу пляму на заді і давала йому ляпасів, як любляча мати: "за те, що ти погано повівся з голландським міністром фінансів, ось тобі, ось тобі!" — а щоб він міг заслужити прощення, вона попросила його: "дозволь повернутися в країну нещасним чернечим громадам, хай би вони знову опікувалися притулками для сиріток та лікарнями!.." — проте він і слухати її не хотів у своєму затятому злопам'ятстві: "нізащо!" — бо не було ніякої сили, ні на цьому світі, ні на тому, щоб змусила його змінити своє рішення, але вона все одно попросила його, коли він задихався від кохання о другій годині дня: "ну, зроби мені ласку, любий, — хай повернуться хоч місіонери, вони завжди жили віддалік, трудилися собі, і ніколи в твої справи не втручалися!.." — та він відказав їй, сопучи від своєї нетерплячої пристрасті: "нізащо, люба, я краще вмиру, ніж поступлюся цьому коду в рясах, яке замість мулів сидлає індіанців і вимінює за скляні намиста золоті кільця для носа та сережки! нізащо!" — він був глухий до прохань Летисії Насарено, але вона відмовляла йому в коханні, щосили стискала коліна і просила повернути духівництву школи та конфісковане урядом майно, повернути церкві відібрані цукроварні та храми, обернуті на казарми, — однак він одвертався до стіни: "я швидше відмовлюся від ненаситних мук твого бездонного кохання, аніж зламаю своє слово задля цієї сарани господньої, яка віками виїдає печінки вітчизні! нізащо!.." — "та все ж вони повернулися, мій генерале!" — вони непомітно просочувалися в країну крізь найменші щілини, згідно з його негласним розпорядженням, вони без зайвого шуму висаджувалися в потаємних бух-тах, їм заплатили величезні гроші — як відшкодування збитків; церкві було повернуто експропрійоване майно, скасовано закони про цивільний шлюб, про розлучення, про відокремлення школи від церкви, — всі ті накази, які він, розлючений, сам віддав колись на блазенському святі канонізації його матері Бендісйон Альварадо, царство їй небесне, — "якого ще дідька тобі треба?" — проте Летисії Насарено цього було замало, вона попросила більше: "притули вухо до мого живота, послухай, як співає дитя, котре там росте!.." — вона сама прокинулася серед ночі, налякана цим глибоким голосом, який розказував про райські води її нутра з його тихими вечорами й духом Смоли, цим внутрішнім голосом, який розповідав про її набряклі нирки, про ніжну силу її чрева, про теплу бурштинову сечу, яка спить іще в її джерелах, — і він притулив до її живота вухо, в якому менше дзвеніло, і почув таємничу мову живої істоти, — "це дитя нашого смертного гріха, наш син, зачатий у розпусті, наречуть його Емануїлом, бо це божественне ім'я, і на чолі в нього буде біла зірочка — знак його високого походження, і від матері він успадкує дух самопожертви, а від батька — велич, і матиме він долю незримого керманіча, — але його вкриють ганьбою небеса і знеславить уся вітчизна, якщо він буде байстрам, якщо ти не освятиш перед вівтарем того, що стільки літ було гріхом, розпустою, блудом, блюзнірством!.." — і тоді він ринувся крізь серпанок старої шлюбної москітної сітки і вибіг геть, клекочучи, мов той корабельний казан, і з глибини його душі вирвався лютий крик: "нізащо! я швидше вмиру, ніж одружуся!" —

він тягнув свої величезні ноги таємного нареченого покоями палацу, який став йому чужий, палацу, який знову сяяв у розкошах після нескінченно довгої ночі офіційної жалоби, — з карнизів було позривано зітлілий креп, у вікна лилося сонце і віяв вітер з моря, на балконах цвіли квіти, лунали військові марші, — то виконували його наказ, якого він не віддавав, а проте то був, без сумніву, його наказ, в ньому вчувався його спокійний голос, його владна рішучість, отож він із усім згодився: "гаразд!" — і знову відчинилися замкнуті храми, монастирі й цвинтарі були повернуті колишнім власникам, чернечим громадам, — згідно з іншим його наказом, якого він також не віддавав, але схвалив: "гаразд!" — і було відновлено колишні храмові празники та великий піст; у навстіж відчинені балконні двері долинав радісний спів юрби, яка раніше вславляла його, а нині, стоячи навколішках під палючим сонцем, співала хвалу господу: "Всевишнього на кораблі привезли, мій генерале!" — і справді, його привезли, згідно з наказом Летісії Насарено, згідно з її законом, прийнятим у спальні, одним із тих численних законів, які вона впроваджувала на свій розсуд, а він потім мусив схвалювати їх публічно, щоб ніхто, бува, не подумав, ніби влада його похитнулася, — адже це Летісія була тою потайною силою, яка рухала нескінченні процесії, що їх він бачив з вікна спальні, — численністю вони переважали орди фанатиків за часів канонізації його матері Бендісьйон Альварадо, чий образ стерся з пам'яті людей: лахміття її весільного вбрання та прах її зітлілих кісток було розвіяно по вітру, а нагробну плиту в її склепі перевернуто написом униз, щоб на віки вічні не залишилося навіть її імені, не збереглося навіть згадки про вмерлу птахівницю, яка перефарбовувала сірих пташок на іволг, — "і все це за твоїм наказом, бо ти не хотіла, щоб пам'ять про іншу жінку бодай малою тінню падала на моє кохання до тебе, Летісіє Насарено, суча дочко!" Вона одмінила його, хоч він був уже в такому віці, коли людину змінює лише смерть, — усілякими хитрощами в ліжку їй таки вдалося подолати його дитячий опір, його затяте "нізащо! я швидше вмеру, ніж одружуся!" — вона примусила його надягти новий бандаж, — "бо цей уже теліпається, наче дзвіночок вівці, що заблудилася вночі!" — вона примусила його взути лаковані чоботи, в яких він танцював перші вальси із королевами краси, примусила начепити на закаблук лівого чобота золоту острогу, подаровану адміралом усіх океанів, щоб він аж до смерті носив її як символ найвищої влади, примусила вдягти кітель із золотим шитвом, позументами і величезними, наче в статуї, еполетами, яких він не носив ще з тих пір, коли за фіранками президентської карети ледве можна було розгледіти замислений профіль, сумовиті очі, меланхолійну руку в атласній рукавичці; примусила напахтитися чоловічими парфумами, пристебнути бойову шаблю, начепити всі медалі й стрічку лицаря Гробу Господнього, якою його нагородив папа римський на віддяку за повернуте церкві майно, — "ти вирядила мене, наче той вівтар на свято!..." — і тоді вона повела його в похмурий конференц-зал, де, здавалося, й справді пахло свічками, як на похороні, бо вікна були завітчані вінками з апельсинового цвіту, а по стінах висіли прапори та зображення державного герба, і він дався, щоб його уярмила наречена-послушниця, в котрій стан під легенькою мусліною сукнею був щосили перетягнутий

цупкою полотняною спідницею, бо треба ж було якось приховати свою ганьбу, грішний плід семи місяців таємних розкошів; вони стояли спітнілі й залякли, бо невидиме людське море чигало навколо похмурої святкової зали, входити до якої він заборонив, а вікна наказав позатуляти, — зала була безлюдною, бо ні одна жива душа в цілому світі не мала знати про це нечуване таємне весілля без свідків; Летісія Насарено задихалася від спеки, дитина билася в ній, плаваючи серед мілин по темних плесах її чрева, — то мав бути хлопець, бо він так вирішив, і то справді був хлопець, він співав у глибинах її ества тим самим потаємним голосом, яким архієпископ в урочистому облаченні приглушено славив господа, — аби не почули навіть вартові, які дрімали в коридорах; і страх того заблуканого в темряві водолаза був такий самий, як страх бідолашного архієпископа, котрий мало богові душу не віддав, коли треба було спитати незбагненного старого те, про що ніхто зроду-віку не наважився питати його: "чи згодні ви взяти собі за дружину Летісію Мерседес Марію Насарено?" — і він ледь помітно моргнув: "згоден", — і ледь чутно забряжчали бойові медалі в нього на грудях, бо серце його стислось, проте голос пролунав так владно, що страхітлива дитина повернулася в чреві і густими водами рушила на світ божий, і тоді Летісія Насарено зігнулася вдвоє, ридаючи: "господи милосердний, зглянься над своєю смиренною рабою, що забула твої святі закони заради плотських утіх! покійно приймаю кару твою, боже!.." — рвучи мереживні мітенки, щоб люди не почули хрускоту її кісток, усе ще намагаючись приховати свою ганьбу під цупкою полотняною спідницею, розтерзана серед паруючої калюжі власних вод, вона дістала з— під муслінових згорток недоношене маля, безпорадне, як новонароджене телятко, — вона підняла його, щоб розглянути при тьмяному сяйві свічок імprovізованого вівтаря, і побачила, що це хлопчик, — "як ви й хотіли, мій генерале!" — кволий та боязкий хлопчик, якому судилося зватися Емануїлом і нічим не прославити цього імені, — він дістав звання дивізійного генерала з усіма повноваженнями та владою тієї миті, коли батько поклав його на жертвний камінь, своєю шаблею перерізав пуповину і визнав його своїм єдиним і законним сином: "панотче, охрестіть його!" Ця нечувана подія стала прологом до нової епохи, першою прикметою лихих часів, коли війська ще до світанку перекривали вулиці, примушуючи людей зачиняти вікна та балконні двері, прикладами розганяли юрбу на ринку, щоб ніхто не бачив, як з'являється на мить і хутко зникає блискуче броньоване авто з золотими ручками на дверцятах, виготовленими в президентській зброярні, — ті, хто наважувався порушити заборону, причаївшись на даху, бачили крізь розшиті в кольори державного прапора фіранки не того тисячолітнього вояка з меланхолійною рукою в атласній рукавичці, якого вони звикли бачити в цьому автомобілі, а колишню послушницю, приземкувату, в солом'яному капелюшку з фетровими квітками, — і в палантині з блакитних песців, хоч спека була страшенна; рано-вранці щосереді вона виходила з авто біля ринку в супроводі військової охорони, ведучи за руку трирічного дивізійного генерала, — він був такий тендітний, що скидався на дівчинку, вдягнену в парадний мундир із золотим шитвом, — здавалося, що той мундир росте разом з дитиною, бо Летісія Насарено вирядила сина у

військове ще до того, як у нього прорізалися зуби, — вона возила його в колясці, щоб він головував на офіційних церемоніях замість батька, вона носила його на руках, щоб він міг оглянути свої війська, підіймала над головою, коли публіка на стадіоні вітала його оваціями, давала йому грудь у відкритому автомобілі на парадах у дні національних свят, зовсім не зважаючи на двозначні жарти, які викликав малий генерал, що присмоктався до матеріної груді, наче телятко до дійки; він з'являвся й на дипломатичних прийомах, тільки-но навчившись обходитися без няньки, — тоді ж він почав носити бойові медалі, які вибирав на свій смак зі шкатулки з нагородами, подарованої йому батьком; це був серйозний, дивний хлопчик — у шість років він уже вмів поводитися на людях: тримаючи в руці келих із фруктовим соком замість шампанського, він розмовляв з дорослими, як рівня, і так невимушено та люб'язно, що всі чудувалися, від кого б то він міг успадкувати ці риси вдачі; але часом ніби темна хмара огортала святкову залу, час зупинявся, і блілого наступника престолу, наділеного найвищою владою, змагав сон, навколо шепотіли: "тихше, маленький генерал заснув..." — і ад'ютант брав його, сонного, на руки та виносив із зали, де всі боялися не поворухнутися, де уривалися на півслові діалоги знатних убивць та цнотливих сеньйор, котрі, ховаючи в'їдливі посмішки за віями, насмілювалися шепотіти: "який жах! коли б тільки генерал знав!.." — бо з його благословення поширювалася вигадана ним самим легенда, буцімто він і гадки не має про все, що діється, адже його велич просто не дозволяла йому звертати увагу на привселюдні витівки хлопчиська, єдиного з усіх зачатих ним дітей, кого він визнав своїм сином, — так само він не міг зважати й на непомірні претензії своєї єдиної законної дружини Летісії Насарено, яка щосереді вдосвіта з'являлася на ринку, ведучи за руку свого іграшкового генерала, в супроводі галасливого почту з казармених куховарок та бандюг-ординарців; самі на себе не схожі в непевному світлі ранку, коли сонце ще не зійшло над Карибським морем, вони забродили по пояс у смердючу воду бухти, щоб пограбувати суденця з залатаними вітрилами, що привозили квіти з Мартініки та імбир з Парамарібо і кидали якір у колишньому невільничому порту; грабіжники хапали все, що трапляло під руку, відбирали в рибалок їхній улов, забирали навіть ту рибу, яку кидають свиням, — вони відганяли свиней прикладами і згрібали їхній харч у кошики біля старовинних ваг, на яких колись зважували рабів, — тими вагами користувалися ще й нині; якось, давним-давно, він на власні очі бачив тут неймовірно вродливу сенегальську рабіню, — вага заплаченого за неї золота перевищувала її власну; "вони спустошили все, мій генерале, — куди тій сарані чи циклону!.." — та він був незворушний, хоч скандал от-от мав вибухнути, бо Летісія Насарено чинила те, чого й він не наважився б робити, вона вривалася до ринку, де продавали птицю й городину, а за нею бігли бродячі пси, оскаженіло гавкаючи на її хутра, — блакитні песці дратували собак своїми чудними скляними очима; наче гордовита повелителька, проходила вона гігантським склепом посеред мистецьких залізних колон, під залізними гілками, на яких росло величезне листя з жовтого скла і яблука з рожевого скла, під рогами достатку із синього скла, які розсипають казкове багатство рослинного світу, — Летісія

вибирала на прилавках найсмачніші фрукти і найніжніші овочі, але вони зморщувались, тільки-но вона доторкалася до них, бо від одного дотику її рук брався пліснявою ще гарячий хліб, і навіть золота обручка в неї на пальці почорніла, — проте Летісія не хотіла нічого й знати, а лаяла перекупок, котрі, мовляв, поховали все краще, а для президентського столу залишили тільки непотріб: "та цими паскудними манго хіба що свиней годувати, злодюги ви такі!.. забирайтесь під три чорти зі своїми гарбузами, байстрючки нещасні! якого не візьмеш, аж торохтить усередині!.. а це, по-вашому, волове м'ясо? та воно ж смердить так, хоч носа затикай, по ньому вже черви лазять! це ж не віл, а здохлий од чуми осел, сучі ви дочки!.." — репетувала вона, аж хрипнучи від прокльонів, поки служниці та ординарці напихали свої кошики усім підряд, що було їстівного, — пронизливий піратський вереск Летісії заглушував навіть гавкання собак, що казилися від люті, бо перед очима в них нахабно теліпалися білясті хвости песців, яких для Летісії привозили живими з острова принца Едуарда, — а її лайка була куди гострішою, ніж уїдливі репліки зухвалих гуакамайо, котрих їхні господині потай навчали кричати те, чого не могли сказати їй у вічі самі: "Летісія — злодійка, повійниця-черниця!" — вигукували папуги, сидючи на залізних гілках, на запиленому листі з різнобарвного скла аж під куполом ринку, де вони були недосяжні для руйнівного вихору цього допотопного піратського танцю, що повторювався удосвіта щосереді протягом усього бурхливого дитинства маленького лжегенерала, чий голос ставав ще ніжніший, а жести — ще витонченіші, коли він намагався прибрати мужнього вигляду, тягнучи за собою по землі шаблю карткового короля, — він незворушно спостерігав за пограбуванням ринку, тримався спокійно, гордовито, з гідністю, як того навчала мати, — щоб люди бачили в ньому вроджене благородство, коли вона змішувала все з багном, скаженіла, наче розлючена сука, лаялася, мов останній п'яниця, а старі негритянки в строкатих тюрбанах терпляче вислуховували всі образи, мовчки спостерігали за тим грабунком, не змигнувши й оком, мовби й не дихаючи, — сиділи незворушні, як ідоли, та знай собі жували тютюнові кульки і листя коки — те заспокійливе зілля допомагало їм зносити наругу, витримувати нашість цієї ненажерної сарани, — і от нарешті Летісія Насарено, розштовхуючи наїжачених псів, тягла свого нікчемного вояку до виходу і, як завжди, гукала вже з дверей: "рахунки можете надсилати урядові!" — а жінки ледь чутно зітхали: "господи, якби генерал тільки знав!.. коли б хоч хто-небудь йому розказав про все!.." — вони свято вірили, ніби він до самісінької смерті сном-духом не відав нічого з того, що знали всі: його єдина й законна дружина Летісія Насарено привласнювала на індуських базарах потворних скляних лебедів, дзеркала в рамах з черепашок, коралові попільнички, заграбастала собі з крамничок сірійців усю тафту, з якої робили траурні стрічки, хапала цілими пригорщами амулети й разки намиста з золотих рибок у мандрівних ювелірів, і ті кричали їй у вічі: "ти справжня лисиця, куди тим летісіям, які в тебе на шиї висять!" — вона гребла все, що їй під руку потрапляло, вдовольняючи свій грубий смак і звичку випрошувати всякі речі, хай навіть непотрібні, — це було єдине, що залишилося в ній від колишньої послушниці, але якщо раніше їй доводилося жебрати в під'їздах віце-

королівського кварталу, де пахло жасмином, то нині вона могла напакувати військові фургони всім, чого душа забажає, — та ще й без ніякої плати, відбувшись лише своїм звичним: "рахунки можете надсилати урядові!" Це було все одно, що сказати: "гроші вам заплатить Господь бог", — адже тоді ніхто не знав напевне, існує чи ні той уряд, та й він давно вже зробився невидимий; ми бачили тільки фортечні мури на пагорбі перед Військовою площею, президентський палац із балконом, звідки раніше лунали легендарні промови, бачили вікна, на яких стояли горщики з квітами і висіли мереживні фіранки, — вночі будинок здавався кораблем, який пливе по небу, — його видно було не лише з будь-якого куточка міста, а й за сім ліг із моря, надто ж після того, як палац почали освітлювати кулястими ліхтарями, а стіни пофарбували в біле — на честь приїзду славетного поета Рубена Даріо; втім, жодна з цих прикмет не могла бути неспростовним доказом того, що він насправді існує в цьому палаці, — навпаки, ми схилилися до думки, що всі ці ознаки життя — лише хитрощі військових, які мали спростувати вперті чутки, ніби він на старість став забобонний і, зрікшись усіх благ та почестей, дарованих владою, наклав на себе тяжку епітимію, дав покаяння обітницю прожити решту своїх днів у суворій покуті, смиряючи душу свою волосяницею, умертвляючи плоть усілякими ланцюгами, — казали, що він нібито їсть лише чорний хліб, п'є звичайну колодязну воду, спить на голій кам'яній підлозі в затворницькій келії монастиря біскаиок, — щоб спокутувати свій страшний гріх, адже він володів жінкою всупереч її волі, по-блюзнірському зачав сина з черницею, яка лише завдяки силі господній ще не доскочила найвищого сану, — однак у його безмежному царстві скорботи все залишалося як завше, бо Летісія Насарено заволоділа ключами від його влади, і їй досить було сказати, ніби це сам президент наказав рахунки подавати урядові, — — одвічна формула, яку, здавалося спочатку, не так уже й важко обминати, а проте з часом вона ставала все страшнішою, — минуло багато літ, поки група найрішучіших кредиторів наважилася прийти до урядового палацу, захопивши з собою валізу неспланих рахунків: "на превеликий подив, нам не сказали "так" або "ні", — хтось із вартових провів нас до скромної приймальної, де нас зустрів морський офіцер, дуже люб'язний і зовсім ще юний; — приємно усміхаючись, він насамперед запропонував нам випити запашної кави — з президентських плантацій, а потім показав нам білі, чудово освітлені кабінети з дротяними сітками на вікнах та вентиляторами під стелею, і все навколо було таке світле й чисте, все свідчило про гуманність, ото ж ми спантеличено питали самі себе: "де ж тут сморід влади, де той дух ліків та парфумів? де її скнарість і жорстокість? погляньте лишень на цих старанних службовців, одягнених у шовкові сорочки, вони керують вітчизною без поспіху, без зайвого галасу!.." — а тим часом офіцер провів нас до невеличкого внутрішнього подвір'я, де Летісія Насарено власноручно підстригла трояндові кущі, щоб очистити ранкове повітря від гидкого духу прокажених, сліпих та паралітиків, яких відіслали вмирати в забуті притулки; він показав нам колишній барак наложниць, заіржавілі швацькі машинки, казармені ліжка, на яких рабині з гарему спали часом і по троє, — ці осквернені келії незабаром мали знести, а на їхньому місці збудувати сімейну каплицю;

він показав нам крізь вікно священний куточок президентського палацу — навіс із живих квітів, золотавих від сонячного проміння, де на зеленій дерев'яній веранді він саме кінчав снідати з Летісією Насарено та сином — єдиними людьми, які мали право сидати з ним за стіл; він показав нам легендарну сейбу, в затінку якої вішали полотняний гамак кольорів державного прапора, де він спочивав по обіді, коли спека була найбільша; він показав нам корівню, сироварню, пасіку; ми вже верталися назад, — тією самою стежкою, кудюю він ходив щоранку дивитися, як доїтимуть корів, — коли це наш провідник зненацька зупинився, вражений якимось відкриттям, і показав пальцем на слід чобота, відбитий у багні: "гляньте, це його слід!" — і ми залякли над тим відбитком здоровенної грубої підошви: велич і сила відчувалися в ньому і, здавалось, там іще зберігся запах звиклого до самотності тигра, — то був слід самої влади, і, споглядаючи його, ми наблизилися тоді до її таємниці більше, ніж той, кого ми вибрали, щоб він побачив президента на власні очі, — бо на той час військове керівництво починало боротьбу проти вискочки, яка захопила в свої руки більшу владу, ніж її мали верховне командування, уряд, він сам, — Летісію Насарено так далеко завела її королівська пиха, що генеральний штаб вирішив ризикнути й пропустити до нього одного з нас, — "тільки одного! хай спробує хоч натякнути генералові, що діється в нього за спиною!.." — "отак мені й довелося побачити його, він був сам у задушливім кабінеті, де на білосніжних стінах висіли гравюри з зображеннями англійських верхових коней, — сидів під вентилятором у зручному кріслі, відхилившись назад, на ньому був білий пом'яттий бавовняний мундир з мідними ґудзиками, без ступеневих знаків, правицю в атласній рукавичці він поклав на письмовий стіл, де не було нічого, крім трьох пар однакових маленьких окулярів у золотій оправі; позад нього стояла шафа з запиленими книжками, які скидалися на бухгалтерські гросбухи в палітурках із людської шкіри, а праворуч було відчинене вікно, затягнуте дротяною сіткою, — звідси виднілося все місто, мов на долоні, і все небо, де не було ні хмаринки, ні пташинки — аж до того берега моря; і мені стало зовсім легко, бо він здавався не таким владним, як перший-ліпший з його наближених, і вигляд у нього був якийсь домашній, не такий, як на фотографіях, — на нього жаль було дивитися, здавалось, що все в ньому — зістаріле та обважніле, що він украй виснажений якоюсь невиліковною хворобою, — він не мав сили навіть сказати "сідайте", а лише скорботно показав мені на крісло рукою в атласній рукавичці; він вислухав мене, ні разу не глянувши на мене, тільки важко, з присвистом дихав, сповнюючи кімнату духом креозоту, а потім став уважно вивчати рахунки, — я пояснював йому справу, вдаючись до шкільних прикладів, бо він не сприймав абстрактних понять, — ото ж я почав з того, що Летісія Насарено заборгувала нам за стільки тафти, що якби той крам розстелити в довжину, то його вистачило б звідси до Санта-Марія-дель-Алтар і назад — себто нам повинні заплатити за сто дев'яносто морських ліг цієї тканини, — і він сказав, ніби сам до себе: "ага"; наприкінці я підсумував — мовляв, увесь борг, звісно, зі знижкою для його превосходительства, рівно в шість разів більший від головного виграшу в лотереї за десять років, — і він знову мовив: "ага", — та нарешті поглянув на мене, — він був без окулярів, і я побачив,

що очі в нього боязкі й співчутливі, і тоді він сказав якимось дивним, схожим на звуки фісгармонії голосом, що наші доводи — переконливі й справедливі: "кожному своє, — сказав він, — рахунки можете надсилати урядові". Таким він був у ту епоху, коли Летісія Насарено взялася переробити його на свій лад, всупереч дикунському вихованню Бендісйон Альварадо: передусім вона відучила його їсти на ходу, з тарілкою в одній руці і ложкою в другій, — тепер вони їли втрьох за пляжним столиком під навісом із квітів, він сидів навпроти сина, а Летісія Насарено — збоку, вона навчала їх, як треба поводитися вихованій людині, а також — як треба правильно їсти, щоб їжа пішла на користь: сидіти слід прямо, виделку тримати в лівій руці, а ніж — у правій, старанно пережовувати кожен шматок — п'ятнадцять разів за однією щогою, п'ятнадцять разів — за другою, рота не розтуляти й голови не нагинати, — вона не зважала на його протести: "це якась казармена муштра!.." — а провадила своєї; вона привчила його читати по обіді офіційну газету, патроном і почесним редактором якої вважався він сам: тицяла йому ту газету в руки, тільки-но він лягав подрімати в гамаку під гігантською сейбою, яка росла посеред їхнього родинного патіо: "глава держави має знати, що діється в світі!" — Летісія надягала йому окуляри в золотій оправі й залишала напризволяще — спотикатися, читаючи статті про самого себе, а сама тим часом навчала сина спорту послушниць — грі в м'яча; він роздивлявся в газеті свої фото — такі давні, що на деяких був і не він, а його двійник, той, котрий помер колись замість нього, — він не міг тепер навіть імені згадати; він бачив на фото себе — головуючого щовівторка на засіданнях кабінету міністрів, хоч не відвідував їх ще від появи комети; він знаходив у газеті історичні вислови, які йому приписували грамотії-міністри, — читав, куняючи, аж поки його зовсім не зморювала задуха хмарного серпневого дня, і він непомітно поринав у трясовину сієсти, бурмочучи собі під ніс: "ну й паскудна ж газета, дідько б її взяв, як тільки люди її читають!" — а проте дещо з того нудного читання таки zostавалося у нього в голові, бо після короткого неглибокого сну він прокидався з якоюсь новою ідеєю, котру йому підказали газетні повідомлення, — він передавав накази своїм міністрам через Летісію Насарено, а ті передавали нею ж таки свої відповіді, намагаючись розпізнати його думки в її думках, — "бо ти стала тією, ким я хотів тебе бачити, — тлумачем моїх найвищих задумів, моїм голосом, моїм розумом і моєю силою", — вона була його найвірнішим і найуважнішим слухом у цьому безперервному гуркоті лавин неприступного світу, який насувався на нього зусібич, — а втім, насправді останніми оракулами, що визначали його долю, були анонімні послання на стінах убиралень для челяді: саме ці послання розкривали таємниці, яких ніхто не наважився б розповісти йому, — "навіть ти, Летісіє!" — він читав їх щоранку, повертаючись із корівника, поки ще ординарці не встигли їх стерти: він навмисне звелів щодня білити стіни у вбиральнях, щоб ніхто не міг стриматися від спокуси вилити на них свою приховану злобу, — тут він дізнавався про всі прикрощі свого верховного командування, про таємні заміри тих, хто піднісся в захистку його влади, тримаючи камінь за пазухою, бо ненавидів його в глибині душі, — він почував себе цілковитим господарем усієї своєї влади, коли йому вдавалося розгадати загадку

людського серця, тільки раз поглянувши у викривальне дзеркало — писання якогось підляка; він знову почав співати, як багато літ тому назад, — рано-вранці, вгадуючи оком крізь серпанок москітної сітки тіло своєї єдиної і законної дружини Летісії Насарено, подібне до туші викинутої на містину самиці кита, виспівував: "прокинься, бо вже світає, ранок у серці моему встає! море на місці, життя триває, — прокинься, Летісіє!" — життя тривало, неймовірне життя єдиної з— поміж усіх жінок, якій вдалося домогтися від нього всього, крім однієї дрібнички: привілею прокидатися щоранку в одній постелі з ним, бо після любощів він ішов до своєї холостяцької спальні, чіпляв біля дверей лампу — на випадок нагальної втечі, — зачинявся на три замки, три засуви і три защіпки, лягав ницьма на підлогу, самотній і вдягнений, — "так само, як щоночі до тебе і як щоночі після тебе", — аж до останньої своєї ночі самотнього утопленика; та на світанку, доглянувши за доїнням корів, він повертався до неї в спальню, де стояв дух нічного звіра, — "щоб знову давати тобі все, чого лиш забажаєш", — дарувати їй нечувані багатства, більші, ніж величезна спадщина його матері Бендісйон Альварадо, більші, ніж усі скарби, про які тільки може мріяти людина на цьому світі, — але й то ще було не все, бо він обдаровував не саму її, а ще й силу-силенну її родичів, які прибували один за одним із якихось богом забутих антильських острівців, — голота та й годі, що не мала нічого, крім прізвища Насарено, цього грубого роду зухвалих чоловіг та жадібних жінок, які прибрали до рук торгівлю тютюном, сіллю, питною водою — давні привілеї, даровані військовим: таким чином він обмежував інші претензії своїх честолюбних воєначальників, а тепер Летісія Насарено потихеньку відбирала ті привілеї, нібито за його наказом, насправді ж — самочинно, йому просто нічого вже не залишалося, як згоджуватися з її розпорядженнями; на догоду їй він скасував застарілий, варварський спосіб страти четвертуванням, коли засудженого розривали на шматки, прив'язавши до коней, — замість цього спробували освоїти електричний стілець, подарований йому командуючим десантними військами для того, щоб і ми могли прилучитися до найцивілізованішого способу страти; він відвідав страхітливую лабораторію в портовій фортеці, де було відібрано найвиснаженіших політичних в'язнів, щоб на них потренуватися, як треба керувати тим тронем смерті, — коли його вмикали, він пожирав усю електроенергію з міської мережі, отож ми завжди знали точний час смертельного експерименту, бо зненацька в портовому борделі гасло світло, і ми, заціпенівши від жаху в пільмі, хвилину мовчали, а потім випивали чарку за упокій душі страченого — та ще й страченого не раз, а кілька разів, адже більшість смертників не помирали відразу — вони зависали на ремнях напівмертві, і тіла їхні димували, наче смажене м'ясо, а з грудей виривався хрипкий стогін нелюдського болю, — аж поки, після кількох невдалих спроб, хтось не витримував і, зглянувшись, пристрелював бідолашну жертву, — "і все це — для того, щоб зробити тобі приємне, Летісіє! заради тебе спорожніли в'язниці, заради тебе я дозволив повернутися в країну своїм ворогам!" — а також урочисто обнародував на Великдень указ про заборону переслідувати вільнодумців за їхні погляди або за вчинки: "це — особиста справа кожного!" — в розпал своєї осені він був щиро переконаний в тому, що навіть найзапекліші його

вороги мають право на спокій, яким у дивовижні січневі ночі втішався він разом з Летісією Насарено — єдиною в цілому світі жінкою, котра сподобилася бачити його без сорочки, в самих тільки спідніх, сподобилася бачити його величезну грижу, позолочену місячним сяйвом на терасі президентського палацу, — вони удвох милувалися загадковими вербами, що їх прислали правителі Вавилонії для його саду дощів, милувалися грою сонячного проміння в струменях зливи, Полярною зіркою, яка заплуталася між листям; вони удвох досліджували всесвіт за шкалою радіоли, крізь глузливий посвист летючих планет слухали уривок радіоп'еси — щоденну передачу з Сантьяго-де-Куба, і, стривожені, нетерпляче ждали продовження: "от лихо! чим же воно все скінчиться? хоч би дожити до завтра!"; перед сном він грався з сином, розповідав йому про зброю: це була єдина з усіх придуманих людьми наук, яку він знав досконало; а ще він завжди повчав сина: "ніколи не віддавай наказу, якщо ти не певен, чи його виконають!" — він примушував хлопчика повторювати це правило безліч разів, щоб той запам'ятав назавжди, що єдина помилка, якої не може дозволити собі наділена владою людина, — це віддати наказ, не впевнившись спершу, що його буде виконано, — то швидше була порада навченого гірким досвідом діда, а не мудрого батька, та хлопчик не забув би її ніколи, хоч би й прожив стільки, як він, бо вперше почув це правило тоді, коли батько вчив його, шестилітнього, стріляти з важкої гармати: як ми гадали, саме від її страхітливого пострілу й почалася моторошна буря — без дощу, але з блискавицями та громом, який нагадував гуркіт вулкана, — жахливий полярний вітер з Комодоро Рівадавіа повивертав усі морські нутроші і заніс геть цирк-шапіто, який стояв на майдані біля колишнього невільничого порту, — ми витягали неводами слонів, утонувих клоунів, жираф, яких вихор позакидав на трапеції, — так вони тепер і плавали разом з трапеціями; шалена буря ледь не потопила навантажений бананами корабель, який через кілька годин кинув якір у нашому порту, — на борту його був молодий поет Фелікс Рубен Гарсія Сарм'єнто, що згодом прославився під ім'ям Рубена Даріо; о четвертій море, на щастя, заспокоїлося, в прозорому знову повітрі роїлася комашня, — і він визирнув у вікно спальні й побачив невеличкий білий пароплав, який, похилившись на правий борт, спокійно плив по заводях вимитого бурєю надвечір'я, — на капітанському містку стояв капітан, особисто керуючи складним маневром швартування, — з пошани до славетного пасажира в куртці з темного сукна та жилеті; він нічого не чув про цього чоловіка, аж поки наступної неділі Летісія Насарено не попросила, як про нечувану милість: "ходімо сьогодні на вечір поезії в Національний театр!" — і він згодився. Протягом трьох годин ми стоячи чекали його в душній залі, спітнілі в парадних костюмах, які нас примушено було вдягти в останню мить перед концертом, — нарешті, зазвучав національний гімн, і ми, аплодуючи, повернулися до урядової ложі, де з'явилася приземкувата послушниця в капелюшку з пишним пір'ям і в хутрах, накинутих поверх сукні з тафти; не відповідаючи на вітання, вона сіла поруч з одягненим у генеральський мундир інфантом, котрий у відповідь на наші оплески згорнув рукавичку так, що вона нагадувала квітку ірису, і помахав нею публіці: мати казала йому, ніби в давні часи так робили принци; нікого більше ми не побачили в

президентській ложі, але були певні, що він там, — невидимий, він своєю присутністю оберігав наші душі від сум'яття поезії, визначав силу нашої любові і навіть час нашої смерті, — з темного кутка ложі, незримий сам, він бачив могутнього мінотавра, чий голос, ніби гуркіт грому на морі, змусив його вознестись над землею і над часом — і, всупереч власній волі, він поплив крізь золоті звуки дзвінких сурм туди, де зводилися тріумфальні арки Марса й Мінерви, тріумфальні арки слави, — "не вашої слави, мій генерале!" — він побачив могутніх героїв, атлетів-прапороносців, чорних мисливських псів, невтомних бойових коней з залізними копитами, піки і списи лицарів з жорсткими плюмажами, він бачив, як ті воїни захопили чудернацьке чуже знамено, — "прославивши цим не вас, мій генерале!" — він бачив лави хоробрих юнаків, котрі кидали виклик сонцям червоного літа і сніговіям крижаної зими, і ночі, і морозові, й ненависті, і смерті, — заради вічної слави безсмертної вітчизни, величнішої та славетнішої, ніж та, яку бачив колись у маренні він, босий солдат, — і він відчув себе вкрай нещасним і таким мізерним у цьому гуркоті схожих на землетрус овацій, і теж приєднався до них із темряви свого кутка, вражений: "матінко моя рідна Бендісьйон Альварадо, оце так тріумф!., хіба можна зрівняти з цим, як ті паскуди зустрічають мене!.." — думав він, жалюгідний і самотній, страждаючи від задухи та москітів, від цих роззолочених колон і вилялого оксамиту почесної ложі, — "і як це той індіанець, чорти б його взяли, примудрився написати таку чудову штуку тією самою рукою, якою підтирається?.." — чудувався він, такий захоплений щойно відкритою красою поезії, що тинявся по всьому палацу, наче той слон у неволі, намагаючись ступати своїми величезними ножищами в такт ударам литавр, які кликали до бою, засинав, зачарований ритмом звучного пристрасного хоралу, який Летісія Насарено декламувала йому в затінку тріумфальних арок велетенської сейби на їхньому патіо; він записував вірші на стінах убиралень, намагався прочитати напам'ять усю поему на теплому олімпі з коров'ячих кізків, на своїй фермі, — коли це раптом задвигтіла земля від динамітного заряду, що передчасно вибухнув у багажнику президентського автомобіля, який стояв у каретному сараї, — "це було щось жахливе, мій генерале!.." — рвонуло так, що ми й через багато місяців ще знаходили по всьому місту знівечені рештки броньованого автомобіля, яким Летісія Насарено з сином мали їхати того дня до ринку, бо якраз була середа, — "отож, замах був учинений саме на неї, мій генерале!" — і він ляснув себе по лобі: "хай йому біс, як же це я раніше не здогадався!" — він дивувався: що сталося з його легендарним чуттям? адже протягом останніх місяців написи на стінах убиралень були спрямовані не проти нього, як завжди, не проти котрогось із цивільних міністрів, а проти нахабних Насарено, які от-от захоплять усі прибуткові місця, що по праву належать верховному командуванню, — а також, проти церковників, котрі одержують від світської влади забагато вигод; він не надавав тому значення: безневинні прокльони на адресу його матері Бендісьйон Альварадо з часом ставали звичними, ніби лайка папуги, пасквілями, які визрівали в теплій безкарності убиралень, і, зрештою, стримувана злість виводила людей на вулиці, — він сам часом пришвидшував цю розв'язку, правда, ситуації тоді були не такі скандальні, —

але він і гадки не мав, що вони можуть отак розлютитися: "подумати тільки, підклали двісті фунтів динаміту на території президентського палацу, бандюги!" — як це могло трапитися, що його так зачарували переможні сурми поезії, аж він, зі своїм тонким нюхом обважнілого тигра, вчасно не вчув знайомого старого запаху, милого серцю запаху небезпеки? він терміново скликав верховне командування, чотирнадцять тремтячих воєначальників, — "і ми після довгих років усталеного ладу, протягом яких нам передавали накази через посередників, побачили за два кроки від себе незбагненого старого, чиє реальне існування було найпростішою з його загадок, — він прийняв нас у конференц-залі, сидючи на троні в мундирі рядового, від нього тхнуло сечею, наче від скунса, а на носі він мав окуляри в золотій оправі, — ми вперше бачили його в окулярах, навіть на останніх портретах він ще був без них; він видався нам набагато старішим та немічнішим, ніж ми того сподівалися, і лише його мляві руки — він чомусь цього разу не вдягнув своїх атласних рукавичок — скидалися на руки якоїсь іншої людини, молодшої та милосерднішої за цього вояку, а решта все в ньому було похмуре й незрозуміле, і коли ми придивилися до нього ближче, то побачили, що в ньому залишився останній дух життя, але то був дух незаперечної і руйнівної влади, і він сам насилу стримував своє властолюбство, наче норовистого, неприрученого коня; він не мовив ні слова, навіть головою не кивнув, коли ми віддавали йому честь як верховному головнокомандуючому та сідали навпроти нього в розставлені напівколом крісла; нарешті він скинув окуляри й почав так пильно вдивлятися в кожного, що нам здалося, ніби він бачить нас усіх наскрізь, бачить найпотаємніші наші думки, безжально вивчає всі наші заміри, — так він видивлявся, аж поки не встановив, точно, наскільки змінився кожен із нас від того напівзабутого дня,, коли він присвоїв нам найвищі звання, навмання тицяючи пальцем", — тепер він упевнився, що організатори замаху — серед цих чотирнадцяти таємних ворогів, але почувався таким самотнім та беззахисним перед ними, що тільки ледь помітно блимнув очима, наче та ігуана, і, звівши голову, закликав їх до єдності: "нині, як ніколи, нам конче потрібна єдність, бо йдеться про благо вітчизни та про честь збройних сил!" — він порадив їм діяти обережно, але рішуче, і поставив почесне завдання: знайти організаторів замаху, котрих мають судити з усією суворістю воєнних законів, — "у мене все, сеньйори", — — скінчив він, певний, що винуватець — хтось із них, якщо взагалі не всі вони винуватці; нещадно ясна правда смертельно поранила його душу: він збагнув зненацька, що віднині життя Летісії Насарено залежить не від божої ласки, а від його власної мудрості, від того, чи зуміє він відвернути цю страшну загрозу, відвернути те неминуче, що рано чи пізно станеться, будь воно прокляте!.. Він змусив Летісію Насарено відмовитися від участі в усіляких громадських заходах, змусив найзажерливіших її родичів поступитися військовим своїми привілеями" тих Насарено, що були метикованіші, він призначив повноважними консулами, а найзапекліших знаходили в рівчаках де-небудь біля базару; вперше за багато літ він, нікого не попередивши, прийшов на засідання кабінету міністрів і знову сів у своє порожнє крісло — з рішучим наміром обмежити втручання церкви в державні справи, "щоб урятувати тебе від твоїх

ворогів, Летісіє!" — і, ясна річ, після цих рішучих заходів якнайглибше прозондував верховне командування: як виявилось, сім воєначальників таки вірні йому, та й головнокомандуючий був його давній приятель, але де було знайти управу на решту? — ті шість нерозгаданих загадок здовжували йому ночі, мучили його невідступним кошмаром, — йому ввижалось, як Летісію Насарено вбивають у нього на очах, дарма що він робив усе, щоб її вберегти: наказав куштувати їжу, яку їй давали, — відколи в хлібі трапилася риб'яча кістка; наказав щодня перевіряти склад повітря в її кімнатах — боявся, щоб не підсипали, бува, отрути в балончик з аерозолем від комах; він лякався, коли вона за обідом здавалася йому блідою або в час любощів зненацька втрачала голос; його жахала думка, що в ту воду, яку п'є Летісія, можуть укинути мікробів жовтої лихоманки, а в краплі, якими вона закапує собі очі, — купоросу; різні хитромудрі способи вбивства спадали йому на думку, отруюючи кожну його мить, — серед ночі він раптово прокидався від кошмару: йому ввижалось, ніби Летісія Насарено стікає кров'ю від якогось індіанського чаклунства, — приголомшений усіма тими небезпеками, реальними й вигаданими, він заборонив їй виходити з дому без супроводу лютої президентської охорони, яка дістала право стріляти в кожного підозрілого, — "та вона виходила, мій генерале!" — він дивився з балкона, як вона сідає з сином у новий броньований автомобіль, і, тамуючи в собі лихе передчуття, благословляв їх на прощання та молився подумки: "матусю моя Бендісьйон Альварадо, захисти їх! зроби так, щоб кулі відскакували від її корсажу, відведи трутизну, — хай зловмисники схаменуться!.." — він не мав ані хвилики спокою, аж поки од Військової площі не чулися сирени ескорту, аж поки він не бачив на власні очі, як Летісія Насарено з хлопчиком ідуть подвір'ям у саяві маяка, — вона поверталася радісно збуджена, а слідом ішли озброєні до зубів охоронці, несучи живих індиків, орхідеї з Енвігадо, низки кольорових ліхтариків для різдвяної ночі, про яку вже нині сповіщали святкові гасла та вогні ілюмінації, — це він звелів зарані прикрасити місто, щоб хоч якось приховати свою тривогу; він стрічав Летісію на сходах: "жива, слава богу!" — вдихав нафталіновий дух її песців, гіркий запах поту, запах її волосся, підстриженого коротко, наче у хворої, допомагав їй віднести здобич у спальню, невідступно відчуваючи дивовижну впевненість: оце зараз він втрачає останні крихти свого клятого щастя — бодай зовсім було не знати його! — відчай зростав у ньому, бо він уже ясно бачив, що все даремно: як би він не силкувався відвести біду, всі зусилля тільки наближали його невблаганно до тієї моторошної середи, коли він прийняв страшне рішення: "досить! к чорту все! хай нарешті станеться те, що має статися, — тільки швидше!.." — щойно він це подумав, як наказ його було блискавично виконано: до кабінету вбігло два ад'ютанти з жахливою звісткою: на ринку Летісію Насарено й хлопчика розірвали на шматочки і з'їли знавіснілі пси, — "вони зжерли їх живцем, мій генерале! але це були не наші звичайні пси, а мисливські собаки з чудернацькими жовтими очима і гладенькою акулячою шкурою! хтось нацькував їх на песців — шістдесят однакових собак, мій генерале!.. ніхто й отямитись не встиг, коли вони повискакували з— під прилавків і накинулися на Летісію Насарено й хлопчика, — стріляти ми не могли, боялися, що й їх

уб'ємо!.." — здавалося, що вони тонуть разом із собаками в пекельній круговерті, — лише на якусь мить з того виру благально здіймалися ефемерні руки, поки тіло щезало шматок за шматком; а навколо стояли люди, і на їхніх обличчях відбивався то жах, то співчуття, то радість; і ось нарешті все скінчилося — долі валявся тільки капелюшок Летісії Насарено, прикрашений фетровими квітками, а заляккі від жаху зеленярки, схожі на ідолів, забризканих теплою кров'ю, бурмотіли: "господи, цього не сталося б, якби генерал не хотів, або хоча б не знав про все!.." — та й по всьому, на вічну ганьбу президентській охороні, яка не зробила жодного пострілу і врятувала самі лише обгризені кістки, розкидані серед закривавлених овочів, — "та ще ми знайшли хлопчикові медалі, його шабельку без китиці, сап'янові черевички Летісії Насарено, які чомусь плавали аж у бухті, за лігу від ринку, намисто з барвистого скла, плетений гаманець, — віддаємо все вам у руки, мій генерале, разом із цими трьома ключами, обручкою з почорнілого золота і п'ятдесятьма сентаво — п'ять монет по десять сентаво, ось ми кладемо їх на письмовий стіл, порахуйте, будь ласка, — а більше нічого, мій генерале, це все, що від них зосталося!.." Йому було б однаково, що від них зосталося, коли б він знав тоді, що мине всього лише кілька не таких тяжких років — і він геть забуде про все, в його пам'яті зітреться останній слід тієї фатальної середи, — та зараз він плакав од люті, криком кричав од люті, і не міг заснути від нестерпного виття собак, яких переловили і тримали на ланцюгу в патіо: "що з ними робити, мій генерале?" — він ніяк не міг вирішити, приголомшено запитував себе, чи, вбивши собак, не вб'ють таким чином удруге й Летісію Насарено та хлопчика в їхніх утробах? він наказав зруйнувати залізне склепіння овочевого ринку і на тому місці закласти сад — із магноліями та перепілками, і спорудити мармуровий хрест — "вищий за маяк, і хай сяйво його буде яскравіше від сяйва маяка" — щоб у пам'яті прийдешніх поколінь, скільки й роду людського, зостався навіки спомин про історичну жінку, котру він сам забув ще до того, як монумент було зруйновано, його підірвали вибухівкою якоїсь ночі, і нікого це не вразило; щодо магнолій, то їх пожерли свині, і з меморіального саду зробилося брудне смердюче болото, — втім, він про це ніколи так і не дізнався, і не тільки тому, що наказав своєму особистому шоферові об'їжджати колишній овочевий ринок десятою дорогою, — "навіть якщо тобі для цього доведеться об'їхати весь світ!", — а й тому, що більше не виїздив у місто, — відтоді, як переселив свої міністерства в будинки з сонцезахисного скла, а сам зостався зі жменькою челяді в занедбаному домі, де й сліду не лишилося від королівських діянь Летісії, — він сам так розпорядився; день при дні тинявся він спорожнілим палацом, не маючи ніякого діла, — хіба що часом віддавав якісь незначні вказівки верховному командуванню або приходив на засідання кабінету міністрів, якщо треба було вирішити якесь заплутане питання, — та ще приймав у себе надокучливого посла Вільсона, котрий сидів з ним до ночі під сейбою, приносив йому балтиморські цукерки та кольорові журнали з фотографіями голих жінок, — клятий посол заповзявся вмовити його, щоб він віддав територіальні води країни за проценти величезного державного боргу; він давав послові вибалакатися, а сам робив вигляд, що чує все — або нічого не чує з того, що йому кажуть: залежно від

того, чи вигідно йому було чути, чи ні, — він боронився від послового красномовства, слухаючи, як дівчатка з сусідньої жіночої школи співають пісню про строкату пташку на зеленій гілці; коли вже сутеніло, він випроводжав посла до сходів, намагаючись пояснити йому, що може віддати все, крім моря: "як це так — зостатися без моря під вікнами? та ви тільки подумайте собі, що я робитиму один у такому здоровенному домі, якщо не бачитиму моря? гляньте, яке воно при заході, чисто тобі палаюча трясовина; і не бачити цього щовечора? а як я житиму без грудневих вітрів, що, завиваючи, вриваються в розбиті вікна, без зелених спалахів маяка, — я, котрий покинув тумани свого плоскогір'я і, палаючи в лихоманці, кинувся у вир війни за федерацію, — не думайте, що я зробив це з патріотичних почуттів, як пишуть у різних там енциклопедіях, або з авантюризму, та й на принципи федералізму мені було начхати, Господь з ними, — ні, любий мій Вільсоне, я хотів побачити море! отож ви краще придумайте щось інше!" — казав він послові на прощання, поплескуючи його по плечу, а потім ішов запалювати лампи в порожніх канцеляріях, — якось увечері він наткнувся на корову, котра блукала коридорами, і погнав її до сходів; бідолашна тварина зачепилася ратицями за дірявий килим і, спіткнувшись, покотилася сходами й скрутила собі в'язи, на превелику радість зголоднілим прокаженим, які мерщій заходилися білувати її, — після смерті Летісії Насарено всі прокажені, сліпі та паралітики повернулись у свої трояндові хащі і знову канючили цілющу сіль з його рук, — він слухав, як вони співають зоряними ночами пісню давніх славетних часів і сам підспівував їм: "Сусанно, прийди, Сусанно!.."; щодня о п'ятій він визирав у віконце комори — зі школи саме виходили дівчатка, він милувався їхніми блакитними фартушками, гольфами, кісками, — "матінко, як ми чимдуж бігли геть від цього привида з сухотними очима, коли він манив нас із-за ґрат своїми скарлюченими пальцями в подертих рукавичках: "дівчинко, дівчинко, ходи-но до мене!" — кликав він нас", — вони втікали, налякані, а, він думав: "матусю моя Бендісьйон Альварадо, ну й дівчата зараз пішли!.." — і сам із себе посміювався; але до нього повернулось звичне самопочуття, коли його особистий лікар, міністр охорони здоров'я, котрого він час від часу запрошував на обід і котрий завжди оглядав при тій нагоді його очі та слухав пульс, одного разу спробував примусити його пити мікстуру проти склерозу, — "щоб залатати дірки, в які, мовляв, витікає моя пам'ять, — ви бачили таке, буду я пити якусь гидоту! та я зроду нічим не хворів, хіба що лихоманкою у війну! к чорту всіх лікарів!" — і відтоді він обідав сам, повернувшись спиною до всього світу, — неабиякий ерудит посол Меріленд казав йому, що саме так обідали марокканські королі, — він тримав ножа в правій руці, а виделку — в лівій, сидів за столом прямо, як навчала його строга наставниця, котру він геть забув; він нишпорив по всьому палацу, розшукуючи свої тайники з медом, а знайшовши, відразу ж забував, де вони є, і знову розпочинав пошуки, раз по раз натрапляючи в різних потайних шпаринах на згорнуті в трубочку записки, які писав колись, щоб нічого не забути тоді, коли вже не зможе нічого згадати, — в одній із них він прочитав: "завтра вівторок", — у другій було таке: "вензель вишито червоний на хустині білій, вензель імені чужого, а не твого, милий", — а третя

вже зовсім його заінтригувала: "люба моя Летісіє Насарено, поглянь, що стало зі мною без тебе!" — прочитав він, украй здивований: ім'я Летісії Насарено часто згадувалося в тих цидулках, і він не міг добрати, хто ж це був такий нещасний, що залишив на папері цілий потік зітхань і скарг, — "але ж це моє письмо!.." — єдиними написами, які в ту пору прикрашали стіни вбиралень, були ті, що він собі на розраду сам писав лівою рукою: "ХАЙ ЖИВЕ ГЕНЕРАЛ!" — "хай таки живе, чорти б вас ухопили!"; він остаточно вилікувався від гніву на себе самого — за те, що був найслабшим з— поміж усіх солдатів сухопутних військ, флоту й авіації, побиваючись за якоюсь там послушницею, від котрої не залишилося нічого, крім імені, записаного олівцем на клаптях паперу, як зрозумів він, коли навіть не доторкнувся до речей, що їх поклали на письмовий стіл ад'ютанти, — дивлячись убік, наказав: "заберіть ці пантофлі, ці ключі, заберіть усе, що може нагадати мені про мертвих", — він звелів віднести все, що від них залишилося, в спальню Летісії, де минули його шалені сієсти, — "позабивайте к чорту там вікна і двері, і щоб ногою туди ніхто не смів ступити, навіть якщо я сам наказуватиму вам!"; протягом багатьох місяців його щоночі тіпало з жаху, коли він чув моторошне виття собак, які сиділи на ланцюгу в патію, і нічого не міг із ними вдіяти, адже будь-яке насильство завдало б болю й небіжчикам; він шукав забуття, тремтячи від люті в своєму гамаку, бо добре знав, хто вбив його кривних, і змушений був терпіти приниження, бачачи вбивць у своєму власному домі, але тоді він не міг із ними поквитатися, йому бракувало для цього сили; він заборонив влаштовувати урочисту панахиду, не приймав візитів співчуття, не оголошував жалоби, — чекав свого часу, погойдуючись у гамаку під сейбою, і, коли останній його приятель з'явився до нього і від імені верховного командування висловив гордість за ту витримку, з якою народ зносить трагедію, адже у всій вітчизні панує спокій і лад, він лише осміхнувся: "не будьте йолопом" друже, який там у дідька спокій і лад! просто цим людям наплювати на моє горе!" — він перечитував газету від початку й до кінця, вишукуючи в ній щось певніше, ніж вигадані урядовим прес-центром інформації, він звелів поставити біля себе радіолу, щоб почути врешті-решт повідомлення, яке передали всі радіостанції, від Веракруса до Ріобамби: що служба національної безпеки натрапила на слід організаторів замаху, — і він пробурчав: "аякже, сучі сини!" — їх упізнали, — "аякже!" — і загнали мінометним вогнем у якийсь приміський бордель, — "от і все, — зітхнув він, — бідолашні люди!.." — а проте лежав собі й далі в гамаку, нічим не зраджуючи своїх віроломних замірів, — тільки молився подумки: "матусю моя Бендісьйон Альварадо, дай мені сили для помсти, не покидай мене, матусю, надихни мене!.." — певний, що мати почула його молитву, він нарешті розрадився у своєму горі, отож був цілком спокійний, коли до нього з'явилися воєначальники з верховного командування, відповідальні за охорону громадського порядку, і доповіли: "мій генерале, троє злочинців убиті під час перестрілки, двох спіймано, зараз вони в казематах бази Святого Ієроніма!" — і він, сидячи в гамаку з глеком фруктового соку, сказав: "ага!" — "і налив кожному з нас по склянці соку своєю твердою рукою вправного стрільця, — він був тоді навдивовижу мудрий та уважний, здогадався навіть, що я хочу курити й дозволив мені те, чого не

дозволяв досі жодному військовому на службі!.." — "під цим деревом усі ми рівні", — сказав він і спокійно вислухав детальну історію вчиненого на ринку злочину: як із Шотландії окремими партіями привезли вісімдесят двох цуценят мисливської породи, з яких двадцять двоє потім здохло, а решта шістдесят були вишколені шотландським дресирувальником, який зі злочинною метою прищепив їм скажену ненависть не лише до песців Летісії Насарено, але й до неї самої та до хлопчика, — "для цього він користувався деякими предметами туалету, спеціально викраденими з президентської пральні, — оцим корсажем Летісії Насарено, цією ось хустинкою, цими панчохами, а також оцією уніформою, — ви впізнаєте ці речі, мій генерале?" — та він тільки сказав: "ага!" — навіть не глянувши на ті речі, і слухав далі розповідь про те, як дресировали собак: їх навчили не гавкати, коли не слід, привчили до людського м'яса, тримали під замком, — не випускали на світ божий протягом кількох років, поки їх дресировали на фермі, яка колись належала китайцям, за сім ліг від столиці, — там були опудала в одязі Летісії Насарено та хлопчика, а ще собакам показували альбоми з газетними вирізками, на яких були фотографії обох жертв, — "ось ці альбоми, погляньте, мій генерале, ми принесли їх вам, щоб ви оцінили, як ретельно робили свою справу ці виродки!.." — але він, не дивлячись, сказав лише: "ага!" — і, нарешті, йому розповіли, що злочинці, ясна річ, діяли не самі по собі, — вони були агентами підривної організації, центр якої знаходиться за кордоном: "емблема змовників — оце гусяче перо на перехрест із кинджалом", — "ага!" — "всі вони переховувались від воєнно-польового суду після злочинів, учинених проти національної безпеки; оці троє — ті, що вбиті, ось їхні фотокартки з поліцейських дос'є, а ці двоє — живі, чекають у в'язниці вашого суду, мій генерале, це брати Маурісіо та Гумаро Понсе де Леон, двадцяти восьми і двадцяти трьох років, перший дезертирував із війська, певних занять не має, постійного місця проживання — теж, а другий — викладач керамічної справи в училищі прикладного мистецтва; побачивши цих двох, собаки так зраділи, що вже цього достатньо, щоб довести вину злочинців, мій генерале!" — він знову сказав тільки "ага!" — проте цього дня відзначив у наказі трьох офіцерів, які завершили розслідування злочину, і нагородив їх медаллю "За військові заслуги перед вітчизною" — на урочистій церемонії нагородження було затверджено склад воєнно-польового суду, який засудив братів Маурісіо та Гумаро Понсе де Леон до розстрілу: "вирок має бути виконаний через сорок вісім годин від моменту його винесення, — хіба що ви їх помилуєте, мій генерале, тут ви хазяїн!" Він лежав у гамаку, замислений і самотній, байдужий до клопотань про помилування, що надходили з усіх кінців світу, — слухав по радіо пустопорожню балаканину в Лізі Націй, слухав, як його лають сусідні країни, слухав поодинокі схвальні голоси, однаково уважно вислухав усіх своїх міністрів, коли ті прийшли до нього, одні — з боязкими закликами до милосердя, інші — з рішучими вимогами якнайсуворішої кари; він відмовився прийняти папського нунція з особистим посланням самого папи, в якому той висловлював своє пастирське занепокоєння долею двох заблуканих овець; він мовчки вислухав повідомлення про те, що вся країна стривожена його мовчанням, почув далекі постріли, відчув, як задвигтіла земля від

вибуху, що ні з того ні з сього стався на військовому кораблі, котрий стояв на якорі в бухті, — "одиннадцять убитих і вісімдесят два поранених, мій генерале! корабель вийшов з ладу!" — "гаразд", — сказав він, спостерігаючи з вікна спальні, як палахкоче нічна заграва над портом, — а в цей час для двох смертників почалася остання їхня ніч, вони чекали виконання вироку на військовій базі Святого Ієроніма, — і в цю пору він пригадав їх такими, якими бачив на фотокартках: з однаковими густими бровами — зразу було видно, що це брати, він уявив, як вони тремтять зараз від жаху, самотні, з номерними табличками на шиї, при постійно ввімкнутому світлі в камері смертників; він думав про них, усвідомлюючи всю свою відповідальність, але жодним порухом не виказував своїх намірів, — і, нарешті, скінчивши повсякденні справи, попрощався з черговим офіцером, який чатував під дверима спальні, щоб негайно сповістити кого слід про його ухвалу, навіть якщо вона буде прийнята до перших півнів, — "на добраніч, капітане", — кинув він, не глянувши на офіцера, повісив лампу біля дверей, замкнувся на три замки, три засуви і три защіпки і долілиць поринув у тривожний сон, крізь легеньку завісу якого чув тоскне виття собак у дворі, сирени санітарних машин, тріскотняву петард і грім музики на якомусь підозрілому святі в непроглядній нічній пітьмі, яка огорнула місто, приголомшене суворим вибоком; він прокинувся опівночі — дзвонили дзвони собору, знову прокинувся о другій — і ледве заснув, як о третій його розбудила мжичка, що шкреблась у вікна, — і тоді він звівся з підлоги, звівся важко й незграбно, наче віл,, котрий спочатку встає на задні ноги, потім — на передні, а вже потім зводить очманілу голову, і з морди в нього тягнеться нитка слини; він наказав черговому офіцерові, щоб найперше забрали звідсіля собак: "вивезіть їх куди завгодно, тільки щоб я не чув більше їхнього виття! хай їх утримують коштом уряду, аж поки вони самі не поздихають від старості", — потім він наказав звільнити солдат з охорони Летісії Насарено та хлопчика і, нарешті, звелів негайно стратити братів Маурісіо та Гумаро Понсе де Леон: "це моє остаточне рішення!" — але не розстрілювати їх, як то ухвалив воєнно-польовий суд, а застосувати скасований раніше спосіб страчування — четвертувати, прив'язавши до коней, а їхні останки виставити напоказ по всіх усядах його безмежного царства скорботи, всім на пострах, — "бідолашні хлопці!.."; а він тим часом тягнув свої величезні ножища пораненого слона і молився, тремтячи від люті: "матусю моя Бендісьйон Альварадо, допоможи мені, не покидай мене, матусю, пошли мені людину, яка помститься за цю безневинно пролиту кров!.." — він вимріяв цього богом посланого чоловіка, бачив його наяву в маренні свого злопам'ятства, шукав у незборимій тривозі, вдивляючись у вічі всім, кого стрічав, вслухаючись у невловні відтінки людських голосів; він прислухався до мови свого серця, зазірав у найдальші куточки своєї пам'яті — і вже втратив останню надію знайти того, кого шукав, коли це раптом той сам з'явився, зачарувавши його з першого погляду: "такого вишуканого й гордовитого чоловіка ще не бачили мої очі, матусю!" — він був одягнений так, як одягалися колись аристократи: фрак Генрі Пула, з гарденією в петельці, брюки Пікавера, сріблястий жилет; і цей чоловік, що звик бути окрасою найвишуканіших салонів Європи, з'являючися скрізь зі своїм величезним, завбільшки з теля, похмурим

доберманом, чиї очі були достоту людськими, — сказав йому: "Хосе Ігнасіо Саенс де ла Барра до ваших послуг, ваше превосходительство!" — то був останній нащадок нашої аристократії, знищеної неблаганним вітром численних війн за федерацію, стертої з лица вітчихни разом зі своїми марними мріями про велич, з великими меланхолійними маеткам, з французьким проносом; то був останній блискучий представник роду, що не мав за душею нічого, крім своїх тридцяти двох років, знання семи мов, чотирьох значків учасника змагань зі стрільби в Довілі, невисокий, стрункий, смаглявий, зачесаний на проділ, з одним дофарбованим лід сивину пасмом у чорній метиський чуприні, з вольовими, різко окресленими устами, з рішучим доглядом всевидющих очей, він ніби грав у крикет своєю черешневою тростиною, позуючи для кольорового фото на тлі ідилічних весняних краєвидів, зображених на гобеленах банкетної зали., — і він, щойно побачивши цього чоловіка, зітхнув полегшено: "це він!" Хосе Ігнасіо Саенс де ла Барра став до нього на службу з єдиною умовою: "ви даєте мені кошти — вісімсот п'ятдесят мільйонів песо, причому я не повинен буду звітувати за них нікому, і ніхто наді мною не матиме влади, за винятком вашого превосходительства, а я, в свою чергу, зобов'язуюся протягом двох років вручити вам голови справжніх убивць Летісії Насарено та хлопчика", — і він згодився: "гаразд", — бо повірив у відданість Хосе Ігнасіо Саенса де ла Барра, повірив у його сили після того, як випробував на всі лади, щоб пізнати лабіринти його душі, границі його волі, всі його вразливі місця, перш ніж віддавати йому в руки ключі від своєї влади; останнім іспитом були нещадні партії в доміно, які Хосе Ігнасіо Саенс де ла Барра виграв одну за одною з нерозважною хоробрістю, адже не мав на те дозволу, — "а таки виграв! такого мужнього чоловіка ще не бачили мої очі, матусю! терпіння його було безмежне, і знав він усе чисто: знав сімдесят два способи заварювання кави, міг визначати стать у молюсків, знав нотну грамоту й азбуку для сліпих, а коли він мовчки дивився мені в вічі, я втрачав самовладання, губився перед цим незворушним обличчям, перед цими руками, які недбало спиралися на рукоять черешневої тростини, і перстень із діамантом чистої води виблискував у нього на підмізинці; мені було не по собі перед цим псом, що лежав біля його ніг, пильним і лютим навіть уві сні, звіром у живій оксамитовій обгортці, і перед цим чоловіком, чиє напахчене лосьйонами тіло було байдуже і до ласки, і до смерті, — такої вродливої і владної людини ще не бачили мої очі! він без страху сказав мені, що я зовсім не схожий на військового, а просто став військовим задля вигоди: "вояки — цілковита протилежність вам, мій генерале! це люди з примітивними амбіціями, вони прагнуть командувати, а не владарювати, і служать комусь, а не чомусь, отож із ними легко справлятися, особливо ж — якщо використовувати одних проти інших", — я тільки й спромігся, що посміхнутися на його мову, бо мені стало ясно, як божий день: навіть я не зумію приховати своїх думок від цієї блискучої людини, якій я віддав більше влади, ніж будь-кому за всі роки мого правління, — звісно, крім мого приятеля генерала Родріго де Агіляра, Господь його помилуй!" — він зробив Хосе Ігнасіо Саенса де ла Барра повновладним господарем таємної імперії всередині своєї власної імперії — то була незрима каральна служба, про яку офіційно нічого не

мовилося — в її існування важко було навіть повірити, бо ніхто не відповідав за її діяльність, вона не мала ні назви, ні певного місцеперебування, а проте була страхітливою реальністю, і переважала своїми жахами решту репресивних служб держави задовго до того, як верховне командування відчуло її незриму всюдисущість, — "навіть ви не могли передбачити силу цієї страшної машини, мій генерале!.." — "я таки й гадки не мав, що опинився в ненаситних щупальцях цього варвара, одягненого, мов принц, попався тієї миті, коли дав свою згоду, переможений його нездоланими чарами", — і от Хосе Ігнасіо Саенс де ла Барра прислав у президентський палац мішок, де були ніби кокосові горіхи, — він звелів покласти мішок куди-небудь, щоб нікому не заважав, — "хоча б у ту шафу, де лежать архівні документи!" — і забув про нього, а через три дні всіх душив жахливий трупний сморід, — він просочувався крізь стіни і вкривав дзеркала мутною смердючою плівкою; ми обнишпорили всю кухню й корівню, шукаючи, звідки це так тхне, викурювали той сморід із канцелярій, а він заповзав до конференц-залу, сповнював солодкуватим духом зогнилої троянди найпотаємніші шпарки, куди не долинав і нічний вітрець, куди раніше не діставало навіть заразне дихання чуми, — смерділо звідти, де б нам і на думку не спало пошукати, — від мішка, наповненого ніби кокосовими горіхами, що його прислав Хосе Ігнасіо Саенс де ла Барра як перший крок виконання угоди, — там було шість відрубаних голів, кожна з відповідною посвідкою про причину смерті: голова сліпого аристократа, вихідця з кам'яного віку дона Непомусено Естрада, дев'яноста чотирьох літ, останнього ветерана великої війни й засновника радикальної партії, померлого, згідно з посвідкою, чотирнадцятого травня внаслідок старечого колапсу; голова доктора Непомусено Естрада де ла Фуенте, сина вищезгаданого Непомусено Естрада, п'ятдесяти семи літ, лікаря-гомеопата, вмерлого, згідно з посвідкою, того ж дня, що й батько, внаслідок коронарного тромбозу; голова Ельєсера Кастора, двадцяти одного року, студента-філолога, померлого, згідно з посвідкою, від численних ран, завданих йому гострим пред— метом під час бійки в таверні; голова Лідісе Сантьяго, тридцяти двох літ, активної підпільниці, вмерлої внаслідок аборту; голова Роке Пінсона, він же Хасінто-невидимка, тридцяти восьми років, фабрикантці кольорових повітряних кульок, вмерлого того ж дня, що й вищеназвана Лідісе Сантьяго, від алкогольного отруєння; голова Наталісіо Руїса, лідера підпільного "руху сімнадцятого жовтня", тридцяти років, який, згідно з посвідкою, застрелився з револьвера через нещасливе кохання, — "всього шість голів, розпишіться в оцій квитанції", — і він розписався, хоч у нього все нутро вивертало від цього смороду, і лише подумав, нажаханий: "матусю моя рідна Бендісьйон Альварадо, та що ж це за bestia!.. хто б міг подумати — і це з його вишуканими манерами й квіткою в петельці!.." — і звелів: "не присилайте мені більше цього в'яленого м'яса, Начо[12], з мене досить вашого слова", — але Саенс де ла Барра заперечив йому: "це чоловіча справа, генерале! а якщо у вас не вистачає духу, щоб глянути правді в вічі, то так і скажіть! тоді нате вам ваше золото — і зоставайтеся собі зі своїми давніми друзями!" — "от тобі й маєш! та він ще й не за таке наказав би розстріляти рідну матір!.." — майнула в нього думка, але він прикусив язика і вголос

промовив: "не гарячкуйте так, Начо, виконуйте свій обов'язок!.." — отож зловісні мішки, повнісінькі схожих на кокосові горіхи відрубаних голів, і далі надходили до палацу, а він з важким серцем наказував, щоб їх віднесли якнайдалі, — і змушував себе скрупульозно прочитувати всі свідоцтва про смерть, а вже потім розписувався: "гаразд", — так він розписався про одержання дев'ятисот вісімнадцяти голів своїх найзапекліших супротивників — і вночі побачив уві сні себе самого в образі однопалого звіра, котрий залишає на вкритій свіжим цементом рівнині сліди, які нагадують квітку наперстянки; щоранку він прокидався з присмаком жовчі в роті і натужно перераховував голови на гнойовищі гірких спогадів, коли наглядав за доїнням корів, такий заглиблений у свої старечі думи, що не міг уже й розібрати, чи то в нього у вухах дзвенить, чи дзижчать комахи в пожухлій траві; "матусю моя Бендісйон Альварадо, — думав він, — де ж це в мене набралось стільки ворогів?., а справжніх винуватців і досі не знайдено!" — і Саенс де ла Барра пояснив йому: "за кожні шість голів наживаємо шістдесят ворогів, за кожні шістдесят — шістсот, а далі — шість тисяч, шість мільйонів", — "та це ж уся країна! ну його к бісу, ми так ніколи не скінчимо!.." — на що Саенс де ла Барра незворушно відказав: "спіть спокійно, генерале! скінчимо, коли вони скінчатся", — варвар, та й годі! Він ані на мить не втрачав упевненості в собі, ніколи не вагався, — здавалось, його сповнювала якоюсь таємною силою постійна присутність настороженого добермана, який був єдиним свідком зустрічей свого хазяїна з президентом, — першого разу він, правда, запротестував, коли Саенс де ла Барра увійшов до його кабінету, ведучи з собою на повідку звіра, чиї м'язи перекочувалися під шкурою, наче живе срібло, — він був увесь клубком нервів, що підкоряється тільки непомітним командам єдиної в цілому світі людини — найхоробрішої і найнещаднішої; "залишіть собаку за дверима", — наказав він, але Саенс де ла Барра заперечив: "ні, генерале, на світі немає такого місця, куди б я міг зайти, а Лорд Кьохель — ні!" — і пес увійшов, він дрімав біля ніг господаря, поки вони вели буденні підрахунки відрубаних голів, але миттю зривався на ноги, важко дихаючи, коли доходило до суперечки, — "його жіночі очі заважали мені думати, я здригався від його людського подиху; він скочив, готовий напасти, від його морди аж пара пішла, і весь він заклекотів, мов той казан, коли я вдарив кулаком по столу", — бо як було не розлютитися: серед інших голів у мішку цього разу лежала й голова одного з найстаріших його ад'ютантів, який до того ж був добрим партнером у доміно, стільки років вони грали разом, — "досить, ну його к чорту! пора покласти цьому край!" — проте Саенс де ла Барра, як завжди, втихомирив його — не доказами, а своєю ласкавою нещадністю дресирувальника диких псів; він картав себе за те, що підкоряється цьому Саенсу де ла Барра, єдиному з усіх смертних, хто сміє поводитися з ним ніби з васалом, — наодинці з собою він повставав проти цього панування, вкотре вирішував скинути з себе це рабське ярмо, яке мало-помалу витісняло всю його владу, — "треба негайно покласти цьому край! зрештою, Бендісйон Альварадо народила мене не для того, щоб на мене погейкували, а для того, щоб я владарював!" — так вирішував він щоночі, але від тих його намірів не лишалося й сліду, коли Саенс де ла Барра заходив до кабінету — і він здавався, засліплений

витонченими манерами, живою гарденією, звучним голосом, ароматними лосійонами, смарагдовими запонками, накрохмаленими манжетами, гарною тростиною, суворою вродою цієї найпотрібнішої і найнестерпнішої людини, — "не гарячкуйте так, Начо, — повторюване він, — виконуйте свій обов'язок!" — і знову одержував мішки з головами, підписував квитанції, навіть не читаючи, поринав без упину в бездонні піски своєї влади, питав себе на кожному кроці, кожного ранку дивлячись із кожного вікна на море: "що це скоїлося в світі? либонь, уже й по одинадцятій, а в цьому домі, як на кладовищі, — ані душі! чи тут є хто живий? — питався він, але нікого, крім нього самого, не було, — де ж це я, що й я сам себе не можу знайти?.. — допитувався він, — куди поділися мої босі ординарці, які розвантажували в коридорах віслюків, нав'ючених городиною та кошиками з курми? де калюжі брудної води, розхлюпаної моїми галасливими жінками, котрі міняли у вазах зів'ялі за ніч квіти на свіжі, мили клітки та вибивали палицями килими на балконах, виспівуючи влад: "Сусанно, прийди, Сусанно, чекаю тебе, кохана"? де мої семимісячні вилупки, які гидили під дверима та малювали своєю сечею одnogорбих верблюдів на стінах конференц-залу? що сталося з моїми урядовцями, котрі лаялися, знаходячи в шухлядах своїх столів курей, які там неслися? де ті повії, що бігали у вбиральню з солдатами? де мої прибудні пси, які гасали по всьому дому, гавкаючи на дипломатів? хто це знову попроганяв моїх паралітиків зі сходів, моїх прокажених — з трояндових кущів, моїх нахабних підлабузників — звідусіль?.." — останніх своїх приятелів із верховного командування він ледве бачив за глухою стіною нових людей, котрі відповідали за його особисту безпеку; рідко випадала йому нагода побувати на засіданні нового кабінету міністрів, призначеного не ним, а кимсь іншим, — це були шість докторів наук у похоронних сюртуках, з накрохмаленими комірцями, вони вгадували всі його думки і вирішували державні справи, навіть не порадившись із ним, — "та що це таке?! кінець кінцем, уряд — це я!" — але Саенс де ла Барра незворушно пояснив йому: "ви не уряд, генерале, ви — влада"; в і н нудився, граючи щовечора в доміно, дарма що супротивниками були чудові гравці: йому не вдавалося програти жодної партії, які б хитромудрі пастки на себе самого він не розставляв; хоч-не-хоч, він мусив миритися з тим, що обіду доводиться ждати цілу годину, — поки перевірять, чи не отруєна його їжа; він не знаходив меду в своїх тайниках, — "чорти б його побрали, хіба це та влада, якої я прагнув?" — запротестував він якимось, але Саенс де ла Барра заперечив йому: "іншої немає, генерале!" — бо тільки така влада була можлива в цьому палаці, в колишньому раю, що за інших часів вирував, наче недільний ярмарок, а нині заціпенів у летаргічному сні, як мертвий, і тепер йому нічого було робити, — хіба що чекати четвертої години дня, щоб послухати по радіо продовження роману про нещасливе кохання — щоденну передачу місцевої радіостанції; він лежав у своєму гамаку, з непочатою склянкою лимонаду в руці, слухав і мучився, не знаючи, вмере чи не вмере героїня роману, — "вона ж така молодесенька!" — і Саенс де ла Барра дізнався для нього: "так, генерале, вона вмере", — "хай вона не вмирає! — наказав він, — якого дідька, хай живе до кінця роману, вийде заміж, народить купу дітей і доживе до старості, як усі люди!" — і Саенс де ла Барра звелів

переробити сценарій, аби потішити його ілюзією, ніби він править, — отож відтепер, за його наказом, ніхто більше не вмирав, герой і героїня, які спочатку не кохали одне одного, благополучно йшли до вінця, персонажі, поховані в попередніх розділах, воскресали, а злих карали завчасно, щоб потішити генерала, — за його наказом увесь світ був щасливий, і йому самому легше було терпіти це безглузде життя, де він давно вже почувався зайвим, бо коли годинник бив восьму і він вирушав оглянути перед сном свої володіння, то виявлялося, що хтось і без нього вже поклав корму коровам та вимкнув світло в казармі президентської охорони; челядь уже спала, на кухнях був лад — підлога помита, столи, на яких рубають м'ясо, вишкрябані й протерті креоліном, — від них пахне духом лікарні, і жодного сліду крові немає; хтось уже позачиняв вікна на шпінгалети і замкнув канцелярії, хоч ключі від них були тільки в нього; лампи в коридорах, від вестибюля до спальні, гасли одна за одною, перш ніж він доторкався до вимикача, — він ішов у темряві, тягнучи свої важкі ноги полоненого монарха повз темні дзеркала; тепер на острозі в нього був оксамитовий чохол, — щоб ніхто не вистежив його за золотими зблисками її зірочки; він бачив у вікнах те ж саме січневе Карибське море, — як і завжди, воно скидалося на квітучу трясовину; він зазирнув до кімнати Бендісйон Альварадо, щоб упевнитися, чи на місці її спадщина — меліса, клітки з давно здохлими пташками, скорбне ложе, на якому мати вітчизни гнила живцем, — "на добраніч, матусю", — пробурмотів він, як завше, — хоч давно вже ніхто не відповідав йому: "на добраніч, синку, спи з богом"; він пішов до спальні, присвічуючи собі лампою, — тією самою, яку тримав на випадок нагальної втечі, — і зненацька його як приском обсипало: наче вуглини, спалахнули в пітьмі очі Лорда Кьохеля, і він відчув чоловічий дух, відчув на собі всю владну силу й презирство того, хто стояв у темряві, — "хто там?" — спитався він, хоч добре знав, хто це: Хосе Ігнасіо Саенс де ла Барра в парадному костюмі прийшов нагадати йому, що сьогодні історична ніч: "дванадцяте серпня, генерале, велика дата! сьогодні ми святкуємо перше сторіччя з дня вашого приходу до влади, отож гості прибули з усього світу, бо тільки раз за найдовше життя можна побувати на такому святі!.." — вітчизна святкувала — вся вітчизна, крім нього самого: як наполегливо не вмовляв його Хосе Ігнасіо Саенс де ла Барра провести цю знаменну ніч серед свого народу, який радів і славив його з усіх сил, він раніше, ніж звичайно, зачинився на три замки, три засуви й три защіпки в казематі-спальні, ліг долілиць на голу кам'яну підлогу, ліг, як був: у полотнянім мундирі без ступеневих знаків, у крагах, із золотою острогою на лівому закаблуці, підклавши під голову правицю замість подушки, — так само лежав він і тоді, коли ми знайшли його, подзьобаного грифами, вкритого морським цвітом та паразитами, — і, крутячись із боку на бік у тривожному сні, чув, ніби крізь туман, далекі вибухи петард на святі без нього, чув бравурну музику, радісне калатання дзвонів, збуджений гомін люду, який потоками намулу плив зусібіч, щоб піднести до неба славу, котра не була його славою, — він бурмотів, більше здивований, аніж засмучений: "матінко моя ріднесенька Бендісйон Альварадо, вже сто років!.. хай йому біс, подумати тільки — сто років! як швидко летить час!.."

Отож він був там, хоч насправді це зовсім не він лежав на святковому столі в банкетній залі, а хтось по-жіночому пишний, наче вмерлий папа римський, весь у квітах, що через них він сам себе не впізнав за своєї першої смерті, — мертвий він був ще страшніший, аніж живий, напхана ватою атласна рукавичка спочивала на грудях, укритих, наче бронєю, фальшивими медалями за вигадані перемоги, які він нібито здобув на шоколадних війнах, придуманих його нахабними підлабузниками; він був у крагах із лакованої шкіри, з єдиною золотою острогою, яку ми знайшли в домі, а його дивовижний парадний мундир був прикрашений десятьма сумними сонцями всесвітнього генерала: це звання йому присвоїли в останню мить, щоб зробити його винним за саму смерть; він лежав, такий доступний і близький у своїй новій, посмертній подобі, що вперше можна було повірити в його реальне існування, хоч насправді ніхто не був так мало схожий на нього, ніхто не був такою його протилежністю, як цей виставлений напоказ труп, який цілу ніч пікся на повільному вогні невеличкого покою, що аж пашів, а тим часом у сусідній урядовій залі ми обговорювали кожне слово останнього бюлетеня — з повідомленням, у яке ніхто не смів повірити, — "мене збудив гуркіт вантажних машин, котрі везли озброєних піхотинців, військові патрулі зайняли вдосвіта будинки установ, сховалися в під'їздах осель, залягли попід арками торгової вулиці, готові стріляти, я на власні очі бачила, як вони встановлювали кулемети на дахах у віце-королівському кварталі, а коли я вранці вийшла на балкон, шукаючи, куди б його поставити букет росяних гвоздик, які я щойно зрізала в патію, то побачила під балконом патруль на чолі з лейтенантом — солдати йшли від будинку до будинку та наказували позачиняти й ті нечисленні крамниці, які відкрилися були зранку на торговій вулиці: "сьогодні національний день! наказано згори!" — я кинула лейтенантові гвоздику і поспитала, що там скоїлося, чого це на вулиці стільки солдатів і чого вони так бряжчать зброєю, — він упіймав квітку на льоту і відказав, сміючись: "бачиш, дівчинко, ми й самі до пуття не знаємо! мабуть, небіжчик воскрес!" — ніхто б не здивувався тому воскресінню — навпаки, ми не вірили в його смерть, а гадали собі, що після стількох літ перепочинку він знову твердо взяв обіруч кермо влади, живіший, ніж будь-коли, і, тягнучи свої величезні ноги примарного монарха, як завжди, ходить президентським палацом, де знову спалахнули кулясті ліхтарі; ми думали, що це він вигнав корів, які важко ступали потрісканими плитами Військової площі, і сліпий, що сидів у затінку напівусохлої пальми, сплутав тупотіння їхніх ратиць із гупанням солдатських чобіт і почав читати вірші про щасливого лицаря, що прибув іздалеку, зборовши смерть, — він декламував на повен голос, простягнувши руку до корів, а ті, звиклі підійматися кам'яними сходами палацу, щоб знайти якусь поживу, вилазили на музичний павільйончик та обгризали пагони бальзаміну, — корови так і zostалися жити серед руїн Національного театру, поміж увінчаних дикими камеліями муз та повислих на лірах мавп, а коли їх мучила спрага, вдиралися в прохолодну сутінь під'їздів віце-королівського кварталу з таким гуркотом, наче там хто бив горщики для квітів, і пхали свої розгарачілі морди у водойми патію, і ніхто з нас не смів проганяти їх, бо всяк упізнавав президентське тавро — в корів на стегнах, у биків

— на шиях: ця худоба була недоторкана, і навіть солдати давали їй дорогу на звивистій торговій вулиці, котра давно вже втратила свою колишню пекельну велич, — залишилося тільки звалище зруйнованих корабельних остовів та поламаних щогл, які догнивали в смердючому болоті на місці давнього базару, — колись, поки в нас ще було море, шхуни причалювали просто до прилавків з овочами; спорожніли колишні крамнички індусів: "мій генерале, індуси виїхали і хоч би тобі спасибі сказали!" — "під три чорти! — гукнув він їм услід по-старечому злостиво, — вимітайтеся підтирати лайно за англійцями!" — вони виїхали всі до одного, а натомість з'явилися мандрівні торговці індіанськими амулетами та ліками від зміїних укусів, з'явилися буйні заїжджі двори з патефонами й ліжками напрокат в особних комірчинах, — солдати розстрожили їх прикладами, як тільки загули дзвони собору, сповіщаючи про початок жалоби, все скінчилося ще до кінця його життя; ми повсякчас зітхали, без надії сподіваючись, що якогось чудового дня таки справдяться вперті чутки, які досі завжди виявлялися передчасними, і він таки вмере від котроїсь із своїх численних королівських болячок, — а проте, коли це нарешті сталося, ми не могли повірити в його смерть, бо вже самі в глибині душі не хотіли її, бо не уявляли собі, як же ми будемо жити без нього, — "що важив мені увесь світ без цього чоловіка, який дав мені, дванадцятилітній, більше щастя, ніж будь-хто потім, а було це давним-давно, ми виходили зі школи о п'ятій, і він стежив крізь віконце корівні за дівчатками в блакитних матросках, з волоссям, заплетеним в одну косу, і думав: "матусю моя Бендісьйон Альварадо, якими ж гарними здаються мені зараз жінки!..." — він кликав нас, ми бачили його мерехтючі очі, руку в порваній рукавичці, — він спокушав нас, помахуючи цукеркою, — таких цукерок прислав йому в подарунок посол Форбс, — усі втікали, перелякані, а я одного разу лишилася і, впевнившись, що ніхто мене не бачить, підійшла ближче й простягла руку до цукерки, а він ухопив мене за зап'ястя, м'яко і спритно, наче тигр, не завдавши мені болю, підняв мене і втягнув через вікно — так обережно, що на моїй шкільній формі не пом'ялася жодна зборочка, і поклав мене на сіно, від якого йшов запах сечі, і силкувався щось сказати мені, але в нього пересохло в горлі, бо він був наляканий більше, ніж я, він весь тремтів, було видно, як у нього під мундиром калатає серце, він зблід, на очі йому набігли сльози — жодний чоловік не побивався потім так за мною; він мовчки доторкнувся до мене, він обмацував мене з такою ніжністю, якої я вже ніколи більше не зустрічала в інших чоловіків, він звільна дихав, і пуп'янки моїх персів розцвітали від його дотиків, він засовував пальці мені під трусики, а потім нюхав пальці й мені давав їх нюхати, "чуєш, це твій запах", — казав він, йому не знадобилися більше цукерки посла Болдріча — відтоді я вже сама лізла у вікно корівні, щоб пережити найщасливіші години мого дозрівання з цим чоловіком, у якого було здорове й сумне серце; він ждав мене на сіні з цілою торбою харчів, бо любив запах мого тіла, і хотів, щоб усе, що він їв і чим годував мене, пахло мною і мало смак моєї плоті: "знаєш, яка ти смачна, — казав він, — у тебе присмак порту", — йому кортіло з'їсти мої нирки, зварені в моєму власному соку, з сіллю мого поту, він розбирав моє тіло з ніг до голови, він присмачував його сіллю, пекучим перцем та лавровим листом і варив мене на повільному вогні горючих мальв у

летючі надвечір'я нашого примарного кохання, яке не мало майбутнього, — він поїдав мене всю з жадобою та щедрістю старого чоловіка — нічого подібного не зазнала я з жодним із тих покvapливих і жалюгідних скнар, котрі марно намагалися догодити мені, коли я доживала свій вік без нього; він розповідав мені про себе, коли ми набувалися досхочу, — відпихаючи морди корів, що пробували нас лизати, він казав, що й сам не знає, хто він такий, що йому остобісіло кляте "мій генерале", і в голосі його не було гіркоти, він ніби розмовляв наодинці з собою, пливучи в невпинному дзижчанні своєї внутрішньої тиші, яку можна було прорвати лише криком; не було чуйнішого, ані розумнішого за нього, не було в цілому світі кращого чоловіка, він зробився єдиним сенсом мого життя; коли мені сповнилося чотирнадцять літ, двоє вищих офіцерів прийшли в наш дім із валізою, повною золотих дублонів, і посадили опівночі мене й моїх батьків на іноземний пароплав та наказали не повертатися в країну протягом довгих років, і там, на чужині, приголомшила мене звістка про його смерть, — він помер, так і не дізнавшись, що я все життя вмирала за ним, що спала з першим-ліпшим, даремно шукаючи кращого за нього, — я повернулася зістаріла, зсушена журую, з купою дітей, котрих привела від різних батьків, марячи, ніби це діти від нього", — а він забув її навіки вже наступного дня, коли вона не прийшла до корівні, — її щодня заміняла йому якась інша, бо в ту пору він уже не спроможний був відрізнити їх одну від одної, коли вони гуртом пробігали повз нього, одягнені в однакову шкільну форму, показували язика й кричали: "старий пень!" — а він заманював їх цукерками посла Ремплмейєра, ніколи не допитуючись, чи це та сама, що була з ним учора, чи інша, бо вони всі були для нього на одне лице, він думав про них, як про одну істоту, коли дрімав у гамаку та слухав одноманітні доводи посла Стреймберга, котрий подарував йому слуховий апарат з електричним підсилювачем, щоб він, як вірний пес, повсякчас міг чути наполегливу вимогу віддати територіальні води порядком виплати величезного зовнішнього боргу, — але він, як завжди, відказував: "про це не може бути й мови, любий Стівенсоне! все, крім моря!" — і вимикав електричний підсилювач, щоб не чути більше цього металічного голосу, який товк йому одне й те ж, хоч його власні експерти давно пояснили йому все це без зайвих мудрувань: "ми зовсім голі, мій генерале, в нас нічого не залилося! ці позички виссали з нас усю кров — спочатку ми позичали, щоб погасити зовнішній борг часів війни за незалежність, потім позичали, щоб підняти занепаде господарство, — а чим було платити, мій генерале? отож ми віддали монополію на хіну й тютюн — англійцям, на каучук і какао — голландцям, концесію на будівництво залізниці в пустелі та на користування річковим пароплавством — німцям, і все, що тільки можна, — грінго!" — ці угоди, звісно, були таємні, він і гадки про них не мав аж до скандального падіння й привселюдної страти Хосе Ігнасіо Саенса де ла Барра, хай горить він ясним вогнем у пеклі, аж на споді, — "в нас нічого не залилося, мій генерале!" — але ж він чув це від кожного свого міністра фінансів ще з тих тяжких часів, коли оголосив про відстрочення платежів гамбурзьким банкірам, — німецька ескадра заблокувала тоді порт, а англійський панцерник зробив попереджувальний постріл і пробив снарядом вежу собору, — але він гукнув: "срати я

хотів на англійського короля! геть кайзера! вмиремо, а не здамося!..." — і в останню мить був урятований таким затятим, як і сам, гравцем у доміно, своїм партнером, послом Чарльзом У. Трейкслером, уряд якого зголосився бути гарантом наших європейських зобов'язань, одержавши натомість право на довічну експлуатацію наших надр, — "як ми з того часу живемо — самі бачите! ми винні навіть за ті спідні, що на нас, мій генерале!" — проте він о п'ятій випроводжав одвічного посла до сходів і на прощання казав йому, поплескуючи по плечу: "нізащо в світі, любий Бейкстере, я швидше вмиру, аніж залишуся без моря!" — його охоплював відчай у цьому домі, схожому на кладовисько, — він никав палацом, нікого не зустрічаючи, так, ніби плив під водою, — "а все цей пройдисвіт Хосе Ігнасіо Саенс де ла Барра, я так помилився щодо нього!" — бо той повідрубував голови всім, тільки не тим, кому слід було відрубати, не вбивцям Летісії Насарено й хлопчика; пташки в клітках ніяк не хотіли співати, дарма що він напував їх чудодійними ліками, дівчатка в сусідній школі теж не заводили більше на перервах своєї пісні про строкату пташку на зеленій гілці, — отож усе його життя віднині було в нетерплячому очікуванні тої миті, "коли ти будеш зі мною в корівні, моє дівчатко, і я пеститиму твої груденята, схожі на недозрілі пальмові плоди"; він обідав сам під накриттям із живих квітів, а потім плив у мареві спеки, відганяючи сон, щоб не згубити нитки телефільму, в якому все робилося за його наказом і всупереч життю, отож усі були щасливі, — але сам добродичинець, який завжди дізнавався про все на світі, цього разу й не здогадувався, що іще з часів Хосе Ігнасіо Саенса де ла Барра було встановлено спеціальний радіопередавач, який транслював романи для його радіоли, а потім ми створили для нього закритий телевізійний канал, по якому лише він міг дивитися фільми, перелицьовані на його смак, фільми, де вмирали тільки негідники, де кохання перемагало смерть, а життя було легким, ніби подих вітерця, ми дурили його, і він був з того такий щасливий, як у свої старечі вечори з дівчатками в шкільній формі, — він би тішився з ними до самої смерті, якби, на своє лихо, одного разу не спитав у котроїсь: "а чого тебе навчають у школі?" — "і я відповіла правду: "нічого мене не навчають, сеньйоре, бо я портова повія", — а він сказав: "ану повтори!" — подумав, що це, мабуть, йому вчулося, і я повторила по складах, що я не ходжу до школи, бо я портова повія, в санітарній службі мене вимили креоліном, видраїли мочалкою, звеліли вдягти на себе оцю матроску і ці панчохи, які носять порядні дівчатка, і наказали, щоб я щодня о п'ятій проходила цією вулицею — в гурті з іншими повіями мого віку, яких теж завербувала й вимила санітарна служба, ви їх бачили, вони теж у такій самій шкільній формі та хлопчачих черевиках, з такими самими косами із кінського волосу, що пристібуються шпильками, ось такими, гляньте-но; нам сказали, щоб ми не боялися нещасного дурного старигана, який давно вже ні на що не здатний, — він, мовляв, усього-на-всього помацає пальцем, як лікар, та ще хіба циці посмокче абощо — одне слово, те, що ви й робите, коли я приходжу, а нам треба було тільки заплющувати очі, наче то бозна-яка насолода, та шепотіти: "любий!.. любий мій!.." — те, що вам так до вподоби; нам загадали зробити репетицію і повторити все спочатку кілька разів, і аж потім заплатили, — ну, по-моєму, це занадто велика морока, — і все це за якихось

чотири смердючих песо, що їх нам видають на руки після вирахування санітарного податку та комісійних для сержанта, це ж свинство — стільки харчів, бач, пропадає, а їсти однаково нічого, — отак йому й випалила", — а похмурий старий вислухав усе те, не змигнувши й оком, і тільки думав собі: "матусю моя Бендісьйон Альварадо, за що ти мене так тяжко караєш!.." — проте жодним порухом не виказав свого відчаю, а почав потай розплутувати цю справу, аж поки не докопався до правди: виявляється, жіночу школу, яка сусідила з президентським палацом, таки й насправді закрили багато років тому, і міністр освіти, з благословення архієпископа та за згодою батьків, асигнував кошти на побудову нової триповерхової школи — її збудували на березі моря, якнайдалі від президентського палацу, щоб уберегти дівчаток із знатних родин від зазіхань похмурого спокусника, чиє тіло, схоже на рибу сабало, яка лежить догори черева на банкетному столі, зробилося нині невпізнаним у мертвотно-блідому світлі, що струменіло над пустельною рівниною, всіяною місячними кратерами, — то було наше перше світання без нього, бо він лежав у білосніжному квітті" звільнений нарешті від своєї абсолютної влади, — після нескінченних літ їхнього взаємного полону, коли неможливо було добрати, хто чия жертва в цій усипальні для живих президентів, яку зсередини і ззовні пофарбували в білий цвинтарний колір, — "і ніхто мене й не питав!" — його ніхто не впізнавав, і всі знай покрикували: "не огинайтесь тут, сеньйоре, стіни закаляєте, йдіть звідси!" — і він ішов звідти, — "не спускайтесь сюди, сеньйоре, на вас може впасти риштування!" — і він не спускався туди, очамрілий від гуркоту, а сердиті муляри горлали на нього: "забирайся геть, старий дурню, а то ще напаскудиш у розчин!" — і він слухняно забирався геть, наче який-небудь рядовий, — так тяглося всі ті важкі місяці, поки скінчили реконструкцію, яку затіяли, навіть не поспитавши в нього дозволу, заради того, щоб відчинити нові вікна морським вітрам; він був самотній, як ніколи, під суворим наглядом своїх охоронців, котрі, здавалось, не охороняють його, а стежать за ним, — вони залюбки вминали половину його їжі, нібито щоб дізнатися, чи вона не отруєна, вони міняли його тайники з медом, вони, як на бойового півня, натягали чохол на його золоту острогу, щоб не дзвеніла, — "на якого дідька всі ті хитрощі, оце б попосміявся з них мій друзяка Сатурно Сантос!" — він жив тепер, віддавшись на ласку тих одинадцяти головорізів у піджаках та краватках, день при дні вони товклися довкола нього, снували туди-сюди, чисто тобі японські штукарі, вони носилися по всіх усюдах зі своїм апаратом, котрий одразу починав блимати зеленим і червоним, якщо в когось поблизу, на відстані п'ятдесяти метрів, була зброя, — "а коли довелося виїхати в місто, ми мчали вулицями так, наче за нами хто гнався, наші сім однакових автомобілів наввипередки обганяли один одного та безперестану мінялися місцями — я не знав і сам, у котрому з них їду!.." — це було безглуздо, все одно, що стріляти в грифів, бо коли він відхилив фіранку, щоб уперше після довголітнього затворництва глянути на світ божий, то побачив, що ніхто не звертає ніякої уваги на таємничий виїзд похоронних лімузинів президентського кортежу; він побачив будинки міністерств, що скидалися на скелі з сонцезахисного скла, — вони здійнялися вище від куполів собору і затулили собою строкаті негритянські халупи на

пагорбах біля порту; він побачив військовий патруль, — солдати стирали зі стіни щойно написане гасло, і він поцікавився, що там було написано, — "СЛАВА ТВОРЦЕВІ НОВОЇ ВІТЧИЗНИ!" — відповіли йому, — ясна річ, це була брехня, бо хто б у дідька стирав таке; він побачив там, де раніше було болото, новий бульвар, такий широкий, як шість колишніх бульварів, — обабіч аж до самого моря росли кокосові пальми та квіти; він побачив передмістя — безліч новеньких вілл із римськими портиками та готелів із тропічними садами там, де раніше був смітник; він побачив автомобілі, які повзли, мов ті черепахи, звивистим лабіринтом міських автострад, побачив очманілі від полудневої спеки юрби, що, наче худоба, сунули тротуаром по сонячному боці вулиці, а на протилежному боці, де не було сонця, прогулювалися знічев'я збирачі податків за право ходити затінком, — і ніхто вже не тремтів, як колись, уздрівши знамення влади, схованої в прохолодній домовині президентського лімузина, ніхто не впізнавав розчарованих очей, скорботних уст, німчої руки, яка махала бозна-кому крізь галасливі вигуки торговців газетами й амулетами, морозивом і тризначними лотерейними квитками, — буденний гвалт вулиці, якій і діла не було до особистої трагедії самотнього вояки, котрий думав собі, тоскно зітхаючи: "матінко моя Бендісйон Альварадо, що сталося з моїм містом!.. де той жалюгідний провулок, у якому мешкали незаміжні жінки, — ті, що надвечір, поки їхній одяг сохнув на балконах, роздягнені виходили купити риби та добряче полаятися з зеленярками? де індуси, які спорожнялися перед своїми крамничками? де їхні бліді жінки, котрі співали журних пісень, щоб змилостивити смерть? де дівчина, перетворена на скорпіона за те, що не слухалася батьків? де шинки найманців, де струмки їхньої смердючої сечі? де зграя пеліканів за рогом вулиці? і раптом — ах, порт! де ж це порт, він же мав бути якраз отут? де шхуни контрабандистів? де старий панцерник морських піхотинців? де звичний дух лайна? що скоїлося з цим світом, матусю?.." — ніхто не впізнавав його руки, руки забутого коханця, яка бозна-кому махала з віконця першого вагона, що мчав через поля духмяних трав на місці колишніх малярійних боліт, де раніше вирощували рис, де пронизливо кричали колись птахи, мчав повз неймовірні блакитні луки, лякаючи стада корів із президентським тавром, — а він, сидячи в вагоні, оббитому церковним оксамитом, — "придатному хіба що для заупокійної служби по моїй гіркій долі!.." — питав себе: "чорти б вас усіх побрали, де мій старенький поїзд на чотирьох лапах? де тутешні пущі? де анаконди, які звисали з дерев, де хаші отруйного бальзаміну? де вереск моїх мавп? де мої райські пташки? де вся вітчизна з її драконом, матусю? де колишні станції, на яких мовчазні індіанки в англійських капелюшках продавали фігурні льодяники, продавали білу картоплю та смажених курей під арками, на яких були гасла, сплетені з квітів: "ВІЧНА СЛАВА РЯТІВНИКОВІ!"; ніхто не знав, де він зараз, а коли сам він протестував, — мовляв, отаке життя втікача гірше від смерті, — то його щоразу запевняли: "ні, мій генерале, це Порядок Заради Миру!" — і він здавався, знову засліплений чарами цього клятого Хосе Ігнасіо Саенса де ла Барра, котрий так лютив його в безсонні ночі, котрого він стільки разі" принижував та обпльовував подумки, — але забував йому все тієї миті, коли цей чарівний пройдисвіт

заходив уранці до його кабінету, ведучи на повіді свого пса з людськими очима й людським найменням — Лорд Кьохель: вони були нерозлучні з тим собакою, Саенс де ла Барра брав його з собою навіть у вбиральню, — отож він знову згоджувався з усім так покійно, що аж сам собі робився бридкий: "не турбуйтеся, Начо, виконуйте свій обов'язок!" — і Хосе Ігнасіо Саенс де ла Барра, знову всесильний, повертався до своєї катівні, яку він влаштував за якихось п'ятсот метрів од президентського палацу, в кам'яниці ще колоніальних часів, де колись була голландська божевільня, — "здоровезний будинок, такий, як ваш, мій генерале!" — цей дім ховався в мигдалевому гаю, і на лужку довкола нього росли лісові фіалки, перший поверх займали служби, які здійснювали розпізнання злочинців та реєстрували їхнє суспільне становище, а на решті поверхів стояли такі хитромудрі та варварські машини для тортур, що і в голові не вкладалося, отож він і чути про них не хотів, а Саенса де ла Барра попередив: "виконуйте й далі свій обов'язок на благо вітчизни, але зятимте собі раз і назавжди: я нічого не знаю, нічого не бачив і ніколи у вас не бував!" — і Саенс де ла Барра дав йому слово честі, якого дотримав, а також виконав його наказ, щоб дітей, котрим не сповнилося п'яти років, не катували, пропускаючи електричний струм крізь статеві органи, — хоч це миттю розв'язувало язики батькам, — він боявся, що через це паскудство знову, чого доброго, наживе собі безсоння, як то було вже за часів історії з лотереєю, — а втім, він аж ніяк не міг забути про існування цієї фабрики страхіть, бо вона була зовсім близько від його спальні, і ТИХИМИ місячними ночами його будила пекельна музика — гуркіт поїздів і грому з платівок Брукнера: та гроза звичайно бушувала цілу ніч змітаючи все на своєму шляху, під ранок залишаючи на гіллі мигдалю тільки лахміття від шлюбного вбрання мертвих наречених, які потрапили до старого притулку голландських маніяків, — зате на вулиці ніхто не чув, як кричать від жаху та болю конаючі; "головне, що на цьому не наживешся, мій генерале!" — Хосе Ігнасіо Саенс де ла Барра одержував платню, якої вистачало, щоб купувати королівську одіж — сорочки з натурального шовку, з вензелем на грудях, черевики із щонайкращої шкіри, гарденії для своїх лацканів, французькі лосьйони з Тисненими фамільними гербами на етикетках, — "але в нього немає коханки, Хоч не можна сказати, що він якийсь збоченець! у нього навіть друга немає, ані власного дому, — нічого, мій генерале!" — він жив, як святий, вій був рабом своєї фабрики тортур, працював аж поки не падав з утоми на диван у своєму кабінеті, — там він і спав, коли завгодно, тільки не вночі, і години зо три, не більше, спав без вартового біля дверей, без ніякої зброї під рукою, — охороняв його Лорд Кьохель, котрий, як розказували, здох би, якби йому не дали єдиної його їжі: гарячих іще тельбухів щойно страчених людей; пес відразу будив господаря, клекочучи, мов той казан, як тільки його людські очі помічали крізь стіни, що хтось наближається до кабінету, — "хто б то не був, мій генерале! ця людина не довіряє навіть своїй подобі в дзеркалі!.." — Саенс де ла Барра справді нікому не довіряв і приймав усі рішення особисто, ні з ким не радячись, покладаючись лише на інформацію своїх агентів: що б там не сталося в країні, в якому б куточку планети не зітхнув вигнанець, — про це негайно дізнавався Хосе Ігнасіо Саенс де ла Барра завдяки

ниткам невидимої павутини доносів і підкупів, якою він обплутав усю земну кулю, — "на це він і витрачав грошики, мій генерале!" — отже, неправду казали, що кати одержують платню чи не більшу, ніж міністри, — навпаки, вони пропонують свої послуги задарма, щоб довести, що вони здатні рідну матір розірвати на Шматки і кинути ті шматки свиням, і навіть не здригнуться при цьому, — замість рекомендаційних листів і посвідок про добру поведінку вони пропонують докази вчинених ними злочинів, аби їм дали роботу під керівництвом французьких катів-раціоналістів, таких методичних у своїй жорстокості, не здатних до співчуття; завдяки агентам Саенса де ла Барра став можливий Порядок Заради Прогресу: це вони викорінювали змови задовго до того, як ті починали визрівати в головах людей, це вони — неуважні відвідувачі, які п'ють прохолодні напої під лопатями вентиляторів у кафе, читають газети в китайських ресторанчиках, дрімають по кінотеатрах, поступаються місцем вагітним жінкам в автобусах, вчаться на електромонтерів та лудильників після того, як півжиття були нічними грабіжниками, вони, випадкові залицяльники покоївок, повії на океанських лайнерах і в міжнародних барах, співробітники американських туристських бюро, що організовують екскурсії в карибський рай, особистий секретар міністра закордонних справ Бельгії, довічна чергова в темному коридорі четвертого поверху Міжнародного готелю в Москві, і ще безліч нікому не відомих людей у найдаальших закутках планети, — "але ви можете спати спокійно, мій генерале, бо справжні патріоти кажуть, що ви нічого не знаєте, що все це робиться без вашої згоди, що коли б ви про це дізналися, то з Саенса де ла Барра давно б уже росли стокrotnie на цвинтарі зрадників у портовій фортеці! щоразу, коли стає відомо про якесь нове бузувірство, вони зітхають у глибині душі: "якби ж тільки генерал знав!.. якби можна було побачити його і все йому розказати!.." — і він наказав тому, хто розповів йому про це, раз і назавжди зятимити собі, "що я нічого не знаю, нічого не бачив і ні з ким про це не говорив!" — так він здобував собі спокій, однак мішки з відрубаними головами надходили й далі, і їх було так багато, що він просто віри не йняв: як це Хосе Ігнасіо Саенс де ла Барра міг вимазатися кров'ю з ніг до голови — і не мати з того ніякого зиску? — "хоч люди й дурні, та не до краю ж!" — він чудувався, що минає рік за роком, а командуючі трьома родами військ не нарікають на своє принизливе становище, не вимагають підвищення платні, сидять собі нишком, — отож він вирішив ретельно прозондувати ґрунт серед військових, щоб виявити причину їхньої дивної покірності: чого це вони й не пробують бунтувати? чого вони терпляче зносять владу цивільного? він питався найзаздрісніших із них: "а чи не пора вже втяти гребеня цьому кровожерному вискочневі, який топче під ноги честь збройних сил?" — та у відповідь почув: "ну що ви, мій генерале, нащо брати так близько до серця!" — і з тих пір він уже зовсім не відав, хто тут чим дихає, хто з ким і проти кого в цій клятій пастці Порядку Заради Прогресу, "де — я вже чую — починає смердіти падлом, як од тих бідолашних дітей за часів лотереї, що про них я волів би не згадувати!.." — але Хосе Ігнасіо Саенс де ла Барра швидко втихомирював його своєю м'якою владністю дресирувальника диких псів: "спіть спокійно, генерале, — світ належить вам!" — Саенс де ла Барра

змусив його повірити, ніби все дуже просто і ясно, і він знову залишився в темноті цього нічного дому, він блукав з одного кінця в інший і криком кричав: "хай йому чорт, хто ж я такий є в решті-решт? це я чи не я? — мене наче вивертають навиворіт ці дзеркала! де я опинився, що вже по одинадцятій, а навколо — ні душі, курки й тієї не стрінеш у цій проклятушій пустелі! хіба ж так було раніше? згадайте, який тут стояв гармидер, коли прокажені й паралітики билися з собаками за поживу, коли на сходах легко було послизнутися від коров'ячих кізків, коли патріоти не давали мені проходу: "посипте мене цілющою сіллю, мій генерале!.. окропіть моє хлоп'я, може, в нього минеться пронос!.." — бо вони казали, ніби моя воля кріпиться сильніше, ніж зелений банан, — "накладіть мені свою руку сюди, а то мене наче землетрусом трясє!.. подивіться на море, мій генерале, щоб відвести ураган! зведіть свій погляд на небо — хай відступить затемнення! гляньте на землю — тільки вас злякається чума!" — бо вони казали, що я — добродієць, перед яким схиляється в пошані сама природа, який наводить лад у всій світобудові і втирає носа навіть божественному провидінню, і я давав їм те, чого вони просили, і купував у них те, що вони продавали", — не тому, що був занадто добрий, як гадала його мати Бендісйон Альварас, а через те, що треба було мати залізне серце, щоб відмовити тим, хто так вихваляв його чесноти; а тепер у нього ніхто нічого не просив, не було живої душі, яка б просто сказала йому: "доброго ранку, мій генерале, як вам спалося?" — навіть такої розради в нього не залишилося, як нічні вибухи: колись вони будили його, обсіпаючи градом розбитих шибок, і перекошували одвірки, і сіяли паніку серед війська, — але він принаймні відчував тоді, що й досі живий, — "і не було цієї чортової тиші, яка дзвенить у мене в голові й не дає мені заснути! а нині я всього-на-всього розмальована лялька, що висить на стіні цього дому страхіть!" — він не міг віддати жодного наказу, бо все вже було наперед виконане: про втілення найпогаємніших своїх бажань він дізнавався з офіційної газети, яку за звичкою читав у гамаку по обіді, перечитував од початку й до кінця, — набрані крупним шрифтом заголовки сповіщали про кожен порух його душі, про кожен його намір, він бачив на фото міст, який давно вже збирався збудувати, але все забував розпорядитися про це, бачив школу підмітальниць, бачив себе самого поруч із молочною коровою та хлібним деревом — ясна річ, його портрет був узятий з іншої фотоплівки, яка зафіксувала інші знаменні події часів його величчя, — і все ж він не знав спокою, він тягнув свої величезні ноги старого слона, шукаючи те, чого ніколи не губив, без діла тиняючись своєю оселею самотності, бо хтось уже наклав траурним ганчір'ям клітки з птахами, хтось уже подивився на море з кожного вікна і перелічив корів, — усе було на місці, скрізь був лад, і він ішов з лампою до спальні, коли це раптом почув власний голос, який долинав із казарми президентської охорони, — він зазирнув туди й побачив групу офіцерів, котрі куняли перед телевізором у накурений кімнаті, а на екрані телевізора уявив себе самого, тільки худорлявішого та підтягнутого, — "але це був я, матусю!.." — він сидів на тлі державного герба в кабінеті, де йому судилося колись умерти, на столі перед ним лежали три пари окулярів у золотій оправі, і він аналізував фінансове становище країни, вживаючи такі мудровані

вчені слова, яких би він і повторити не наважився, хай йому чорт! — це видовище налякало його більше, аніж колись споглядання власного мертвого тіла серед квітів, — "бо я бачив себе живого, чув свій власний голос, — це був і справді я, матусю!.. я, котрий завжди соромився вийти на балкон з промовою, бо не міг виступати на людях!.." — а проте це був він, справжнісінький, смертний, — і він закликав біля вікна, збентежено думаючи: "матусю моя Бендісьйон Альварадо, як це можна зробити таке диво Господнє?.." — цього разу він таки не стримався, але Хосе Ігнасіо Саенс де ла Барра зустрів вибух його гніву незворушно: "не беріть так близько до серця, генерале, — сказав він солодкомовно, — нам довелося вдатися до цього незаконного засобу, щоб уберегти від катастрофи корабель Порядку Заради Прогресу, — сам бог нас надихнув, генерале, — бо завдяки цьому нам пощастило розвіяти сумніви, які поширилися були серед народу: люди сумнівалися, чи існує влада в плоті й крові, а нині вони можуть пересвідчуватися в цьому щомісяця, кожної останньої середи, коли ви робите заспокійливу доповідь про свою державну діяльність, і вони мають змогу слухати вас по радіо й бачити в телепрограмах, — я беру на себе всю відповідальність, генерале, це я поставив тут вазу з шістьма мікрофонами у вигляді соняхів, — таким чином записувалися всі ваші думки вголос та ваші від— повіді на мої запитання, які я ставив під час наших із вами зустрічей щоп'ятниці, ви й гадки не мали, що ваші простодушні відповіді — це фрагменти вашого щомісячного звернення до народу, зате ми не використали жодного образу, який не належав би вам, жодного слова, якого ви б не промовили, — з цими словами Хосе Ігнасіо Саенс де ла Барра поклав перед ним на стіл кінострічки, платівки й документ, у якому він про все це написав, — я ставлю свій підпис у вашій присутності, генерале, щоб ви могли розпорядитися моєю долею, як вам буде завгодно", — він здивовано поглянув на Хосе Ігнасіо Саенса де ла Барра, не вірячи своїм очам, бо зненацька усвідомив, що той уперше з'явився до нього без свого пса, без зброї, блідий, ніби мрець, — і тоді він зітхнув: "ну гаразд, Начо, виконуйте свій обов'язок..." — у нього був вигляд безмежно втомленої людини, він знеможено відхилився на бильце свого крісла, втупившись пильним зором у гнівні очі героїв у золочених рамах, — він здавався ще старішим, ще похмурішим і сумнішим, аніж завжди, але на його лиці годі було прочитати хоч один із його непередбачених замірів — так само, як і тоді, коли Саенс де ла Барра через два тижні знову зайшов до нього в кабінет, — увійшов, не спитавши дозволу, силоміць тягнучи за собою свого пса, — він приніс термінове повідомлення: "от-от вибухне збройний заколот!.. зарадити можете лише ви, генерале!.." — і він нарешті побачив ту непомітну щілину, якої даремно дошукувався стільки років у глухому мурі чарів, за яким ховалася ця людина: "матусю моя Бендісьйон Альварадо, дай мені сили помститися! — подумав він собі, — ви тільки гляньте, цей жалюгідний мерзотник наклав у штани від страху!" — проте він жодним жестом не виказав своїх намірів, а по— батьківському ласкаво мовив до Саенса де ла Барра: "не хвилюйтесь, Начо, в нас є ще багато часу, і ніхто нам не заважатиме, отож треба гарненько обмізкувати, де ж, у дідька, правда? де вона в цій трясовині суперечливих правд, які здаються менш достовірними, ніж сама брехня?.." — Саенс де

ла Барра позирнув на свій кишеньковий годинник: "зараз близько сьомої, генерале!.. командуючі трьома родами військ у себе вдома закінчують вечеряти разом із жінками й дітьми, бо навіть їхні домочадці не повинні нічого запідозрити; вони вийдуть з дому в цивільному, без охорони, вийдуть чорним ходом, на них чекатиме службовий автомобіль, викликаний по телефону, щоб збити з пантелику наших людей, котрі за ними стежать, — звісно, наші люди будуть там, генерале, це їхні водії!.." — "ага! — посміхнувся він, — не треба так хвилюватися, Начо, поясніть мені краще, як це в нас із вами й досі шкура ціла, коли ворогів ми мали більше, ніж солдатів, якщо порахувати всі ті голови, що ви повідрубували?.." — проте Саенс де ла Барра знемагав, прислухаючись до цокання годинника: "залишилося менше трьох годин, генерале!.. командуючий сухопутними військами їде зараз до Графської казарми, командуючий військово-морськими силами — до портової фортеці, командуючий військово-повітряними силами — до бази Святого Ієроніма!.. їх усіх ще можна заарештувати, бо за кожним назирці їде автомобіль національної безпеки, замаскований під овочевий фургон!.." — але він не тривожився, бо відчував: що більше хвилюється Саенс де ла Барра, то легше стає дихати йому самому, — він на очах звільнявся від кари бути рабом цієї людини, кари тяжчої та жорстокішої, ніж його власна жадоба влади, — "заспокойтесь, Начо, — казав він, — поясніть мені краще, чого це ви не придбали собі вілли завбільшки з пароплав? чого ви працюєте, як віл, раз гроші вас не цікавлять? чого ви живете, мов якийсь новобранець, коли і в найстриманіших жінок аж жижки трясуться, так кожній хочеться до вас у постіль? а ви чогось більше схожі на ченця, ніж будь-який чернець! куди ж це годиться, Начо?.." — та Саенс де ла Барра задихався, обливаючись холодним потом у цьому кабінеті-крематорії, і тут уже не допомагав незмінний вираз власної гідності на обличчі: "одинадцять!.. все пропало — вже занадто пізно!.. — сказав він, — зараз телеграф передає умовний сигнал до збройного виступу в усі гарнізони країни!.." — повсталі воєначальники вже чіпляли нагороди на свої парадні мундири, готуючись фотографуватися для офіційних портретів нової правлячої хунти, а тим часом ад'ютанти від їхнього імені віддавали останні накази в цій війні без супротивника, — всі бойові дії полягали в тому, що армія встановила контроль над вузлами зв'язку та найголовнішими державними установами, але він і оком не змигнув, коли Лорд Кьохель, передчуваючи біду, встав із підлоги, і з морди в нього звисла нитка слини, схожа на безконечну сльозу, — "не лякайтесь, Начо, — сказав він, — поясніть мені краще, чого це ви так боїтеся смерті?" — і Хосе Ігнасіо Саенс де ла Барра зірвав із себе геть змоклий від поту целулоїдний комірець, а його лице опереткового баритона змертво: "це природно, — відказав він, — страх перед смертю — це жарини щастя, а вам воно невідоме, генерале!.. — і встав, за звичкою рахуючи удари дзвонів собору, — дванадцять, у вас не залишилося нікого на світі, генерале, — я був останній!.." — але він і не поворухнувся в кріслі, аж поки не почув натужного гулу танків на Військовій площі, і тоді він усміхнувся: "ви помиляєтесь, Начо! у мене лишається ще народ!" — той самий нещасний народ, який ще вдосвіта вийшов на вулиці, підбурений непередбаченим ходом цього незбагненного старого: по державному радіо й телебаченню він

схвильовано звернувся до всіх без винятку патріотів країни і оголосив, що цієї історичної ночі командуючі трьома родами військ — під його особистим проводом, натхнені незмінними ідеалами режиму, виявляючи, як завжди, волю суверенного народу, — ' навіки покінчили з системою терору, створеною кровожерним цивільним, якого спіткала стихійна помста мас: забитого Хосе Ігнасіо Саенса де ла Барра повішено за ноги на ліхтарі посеред Військової площі, ще й заткнуто йому в рот його власні геніталії замість кляпу, — "як ви й передбачали, мій генерале, коли наказували нам блокувати вулиці, де розташовані іноземні посольства, аби він не скористався правом політичного притулку, — народ закидав його камінням, мій генерале, та спочатку ми мусили здірявити кулями хижого пса, який вигриз тельбухи в чотирьох цивільних і покусав семеро наших вояків, коли люди пішли штурмом на катівню, — вони жбурляли з вікон новісінькі, ще з фабричними етикетками, парчеві жилети — понад дві сотні, мій генерале!.. викидали невзувані італійські черевики — три тисячі, мій генерале! ось на що він тринькав державні грошки!.." — а ще — безліч коробок з— під гарденій, адже він повсякчас ходив зі свіжою гарденією в петельці, і всі платівки Брукнера з усіма його власноручними диявольськими партитурами; а потім люди випустили в'язнів з усіх підземель і підпалили камери для тортур у колишній голландській божевільні, вигукуючи: "слава генералові! слава героєві! нарешті він докопався до правди!" — "бо всі кажуть, що ви нічого не знали, мій генерале, що вас обдурювали, зловживаючи вашою добротою!.." — а тим часом люди ловили, наче тих пацюків, катів із служби національної безпеки, бо він наказав війську не втручатися, щоб народ таким чином звільнився від своєї за давнілої люті й страхів, — і він промовив: "гаразд!" — його розчулили веселі дзвони, музика свободи, вдячні вигуки натовпу, який зібрався на Військовій площі з величезними гаслами: "БОЖЕ, БЕРЕЖИ НАЙВЕЛИЧНІШОГО, ЯКИЙ ВИВІВ НАС ІЗ ПІТЬМИ ТЕРОРУ!" — це був ефемерний відгомін давніх часів його слави, — і він, як то бувало колись, зібрав у патію тих офіцерів з військової академії, котрі допомогли йому скинути кайдани невільника на галері влади, і, навздогад тицяючи пальцем, сформував із них останнє верховне командування свого німечного режиму: вони замінили убивць Летісії Насарено й хлопчика — злочинців було схоплено в нічній білизні неподалік від іноземних посольств, де вони намагалися знайти притулок, — але він насилу впізнавав їх, він забув навіть їхні імена і, хоч як шукав у своїй душі камінь гніву, що його збирався носити до самої смерті, — знайшов там лише попелець ураженого самолюбства, яке вже нічого від нього не вимагало: "хай вимітаються під три чорти!" — звелів він, і їх посадили на перший— ліпший пароплав і випровадили туди, де про них і не згадає ніхто, — "нікчемні мерзотники!" — він головував на першому засіданні нового уряду, ясно усвідомлюючи, що ці добірні екземпляри нового покоління нового віку — такі ж самісінькі, як і завжди, цивільні міністри в запилених сюртуках і з кволим нутром, — тільки й того, що ці марнославаїші, безглуздіші й запобігливіші, ніж усі попередні, а користі з них ніякої, — і це тоді, коли зовнішній борг перевищує все, що лише можна продати в цьому захирілому царстві скорботи, — "нічого не вдієш, мій генерале!.." — останній поїзд із

залізниці на плоскогір'ї зірвався в прірву, впав у хащі орхідей, і тепер на його оксамитових сидіннях спали леопарди; кістяки пароплавів засмоктало грузьке дно рисових боліт, і листи зогнили в поштових мішках, а в президентській каюті, поміж обвитих похмурими ліліями дзеркал, пари морських корів даремно намагалися зачати сирен, — і тільки йому не було до того ніякого діла: звісно, він щиросердно вірив у Порядок Заради Прогресу, та й як було не повірити, якщо в ті часи всі його зв'язки з дійсністю зводилися до читання урядової газети, — "яку видавали тільки для вас, мій генерале, її тираж — один примірник, там друкувалися повідомлення, котрі вам подобалося читати, фотознімки, котрі вам хотілося побачити, рекламні оголошення, над якими ви могли помріяти про інший світ, не схожий на ваші одноманітні сієсти!.." — "аж поки я не пересвідчився на власні очі, які нічому не ймуть віри, що за скляним громадям міністерських будинків на пагорбах біля порту й досі туляться строкаті негритянські халупи, що за посадженими вздовж бульварів пальмами та за римськими віллами з однаковими портиками, як і раніше, ховаються жалюгідні квартали, зруйновані одним із наших численних ураганів, а пахучі трави обабіч залізниці посіяні для того, щоб світ здавався мені таким розмаїтим, як ті фарби, що ними люба моя матуся Бендісьйон Альварадо розмальовувала своїх підробних іволг!.." — і дурили його зовсім не для того, щоб потішити, якце робив в останні роки славетних часів генерал Родріго де Агіляр, і не для того, щоб він не мав зайвого клопоту, як це робила, не так із кохання, як із жалю, Летісія Насарено, — ні, обдурювали, щоб тримати цього старого маразматика в полоні його ж таки власної влади, — хай лежить собі в гамаку під сейбою свого патіо і доживає віку серед ілюзій, бо навіть хор школярок, що співав пісню про строкату пташку на зеленій гілці, був у ту пору ошуканством, — от тобі й маєш!.. а втім, він не дуже засмутився з тої брехні і спробував помиритися з дійсністю, видавши декрет про відновлення — на благо вітчизни — державної монополії на хіну та деякі інші ліки, проте дійсність ізнову здивувала його, нагадавши, що світ змінюється і життя не стоїть на місці, всупереч його владі: "немає більше хіни, мій генерале, нема какао, нема індиго — анічогісінько немає!" — крім його незліченних марнованих статків, із яких країні не було ніякої користі, — але він не розгубився від такої лихої новини, а послав записку — виклик старому послові Роксбері: може, хоч той за партією доміно знайде якийсь рецепт порятунку, — та посол відповів йому цілком у його стилі: "викиньте це з голови, ваше превосходительство, бо вашій країні — гріш ціна, хіба що море тут чогось варте, воно таке прозоре, так ним кортить поласувати — підкласти вогню й зварити в цьому кратері юшку з усіх молюсків, які лише водяться на світі! отож обмізкуйте гарненько, ваше превосходительство! за море ми вам подаруємо весь ваш борг, якого не виплатити й ста поколінням ваших національних героїв, таких само кмітливих, як ваше превосходительство!.." — та він і цього разу обернув усе на жарт, і тільки думав собі, випроводжаючи посла до сходів: "матусю моя Бендісьйон Альварадо, подивися лишень, які дикуни ці грінго! їм одне в голові — зжерти ціле море!.." — і він розпрощався з послом, як завше, поплескавши того по плечу, і знову zostався наодинці з собою, zostався страждати, самотньо блукаючи серед химерних туманів у пустелі

влади, бо юрби покинули Військову площу й забрали з собою стандартні плакати, сховали видані їм гасла, щоб приберегти все те добро до іншого разу, для таких самих майбутніх свят, — люди розійшлися, як тільки скінчилася їжа й питво, що їх роздавали солдати в перервах між оваціями — для заохоти; в палаці також стало порожньо й сумно, дарма що він звелів не зачиняти брами, щоб сюди міг увійти кожен, хто забажає, як то було раніше, коли це був дім для всіх, а не притулок мерців, — а тепер з ним були тільки прокажені, сліпі й паралітики, які роками дожидалися під стінами палацу, — там їх і досі бачив Деметріо Альдоус: вони пеклися на сонці біля брам Єрусалимських, — розбиті, але не переможені, вони повсякчас були певні, що рано чи пізно ввійдуть сюди знову, щоб канючити цілющу сіль із його рук, адже йому судилося пережити всі удари долі, не здатися найжорстокішим пристрастям, уникнути найхитріших пасток забуття, бо він був вічний, — отож так воно й сталося, повертаючись якимсь уранці з корівні, він знову побачив їх: вони склали з цеглин посеред патіо такі-сякі плити й варили на них у бляшанках з-під консервів страву з усіляких покидьків, лежали, схрестивши руки, в запашному затінку троянд на циновках, просяклих гноєм із їхніх виразок, — він загадав, щоб їм поставили справжню плиту, купив їм нові циновки і звелів спорудити в глибині патіо накриття з пальмового листя, аби вони не лізли в дім, але не минало й чотирьох днів, щоб він не наткнувся на одного-двох прокажених, що спали на персидських килимах у банкетній залі, щоб не побачив сліпого, котрий блукав покоями, чи паралітика, що розбився десь на сходах, — тоді він наказав зачиняти двері: "хай не тиняються тут і не смердять карболкою, і не вимазують стін своїми виразками!" — та дарма, бо тільки-но їх проганяли з одного місця — вони миттю вигулькували в іншому, вперті й нездоланні в своїй давній вірі, нібито їм подарує зцілення немічний старий, від котрого давно вже ніхто нічого не ждав, — він блукав, наче сновида, туманною трясовиною своєї пам'яті, ховаючи свої записані на клаптах паперу спогади в щілини у стінах, годинами лежав без сну в гамаку і думав: "як би мені відкритися від цього нового посла Фішера, чорти б його вхопили?" — бо новий посол запропонував йому оголосити, що в країні спалахнула епідемія жовтої лихоманки, — — щоб виправдати висадку морських піхотинців, відповідно до угоди про взаємодопомогу, і хай вони залишаться тут на стільки років, скільки буде потрібно, аби вдихнути нові сили в конаючу вітчизну; але він відрубав, не вагаючись: "нізачо в світі!" — бо добре знав, чим це пахне: колись давно, ще на початку свого режиму, він раз уже вдався був до такого заходу, щоб за законами воєнного часу зосередити всю владу в своїх руках, оскільки в країні от-от мали початися заворушення, — тоді він видав указ про епідемію чуми, і над маяком було піднято жовтий стяг, порт — закрито, вихідні дні — скасовано, оплакувати мертвих та грати на похоронах жалобні мелодії — заборонено; війська повинні були стежити за виконанням цього указу і дістали право знешкоджувати заразних хворих на свій розсуд, отож солдати з санітарними пов'язками привселюдно страчували всіх, кого хотіли, незалежно від суспільного становища людини, ставили мітку — червоне коло — на дверях будинків, де жили запідозрені в нелояльності до режиму, і, мов тій худобі,

таврували лоби кримінальним злочинцям, лесбіянкам та мужоложцям, а тим часом санітарна місія, терміново прикликана послом Мітчелом, рятувала від зараження чумою мешканців президентського палацу: члени місії підбирали з долівки фекалії недоношених вилупків і розглядали їх крізь збільшувальне скло, кидали в питну воду таблетки для дезинфекції, годували червою тварин у своїх наукових лабораторіях, а він аж за живота брався від сміху та казав їм через перекладача: "не будьте дурнями, містери, тут немає ніякої чуми, крім вас!" — але вони заперечували: мовляв, чума є, бо їм наказано згори, щоб вона була, — і готували якусь схожу на мед речовину, вона була густа й зелена, і мала нібито запобіжні властивості, — нею намазували з голови до ніг усіх відвідувачів палацу, і простих, і вельможних, їх просили триматися на відстані в час аудієнцій, отож вони стояли біля порога, а він сидів у глибині зали, куди долинали тільки голоси відвідувачів, але не їхній подих, і криком перемовлявся зі своїми голими урядовцями, які жестикулювали однією рукою: "ваше превосходительство!" — а другою силкувалися хоч як-небудь затулити свого огидно виквацяного голуба, — і все це робилося для того, щоб уберегти від зарази його, котрий, страждаючи від безсоння, сам ту заразу вигадав, придумав найбанальніші подробиці того уявного лиха, поширив чутки про кінець світу, думаючи собі: "що люди менше тямлять, то більше бояться!" — він і оком не змигнув, коли переляканий, блідий, ніби мрець, ад'ютант доповів йому: "мій генерале, смертність від чуми серед цивільного населення просто страхітлива!.." — отож крізь тьмяне скло президентської карети він побачив на безлюдних вулицях зупинений за його наказом час, побачив безсило обвислі жовті прапори, побачив наглухо зачинені двері — навіть у тих будинках, на яких не було мітки — червоного кола; побачив на балконах пересичених грифів, побачив мертвих, мертвих, мертвих, — повсюди їх було стільки, що годі й порахувати, вони лежали скрізь — у калюжах, на сонячних терасах, серед овочів на ринку, — "справдешні мерці, мій генерале! один бог знає, скільки їх!.." — їх було набагато більше, ніж він волів би бачити в стані своїх ворогів, наче ті здохлі пси, лежали вони в ящиках для сміття, — і крізь дух тліну, крізь знайомий сморід вулиць він почув коростявий запах чуми, але зостався незворушний, не здався ні на чийі благання, аж поки знову не відчув себе цілковитим господарем усієї своєї влади; і тільки коли вже здавалося, що немає на світі сили, ні людської, ні божої, котра спромоглася б зупинити смерть, ми побачили на вулицях якийсь невідомий ридван, і спершу навіть не відчували крижаного подиху влади, її величі, — але всередині оббитої оксамитом похмурої карети ми побачили смертельні очі, тремтячі губи, руку в весільній рукавичці, — та рука жбурляла жмені солі в портали будинків; ми побачили пофарбований у кольори державного прапора поїзд, який продирався крізь хащі гарденій, полохаючи леопардів, дряпався на захмарні верховини високогірних провінцій, і крізь фіранки одного-єдиного вагона, що його тягнув за собою паровоз, ми побачили тьмяні очі на засмученому обличчі, руку незграбної панночки, — та рука сіяла сіль у скорботній пустелі свого дитинства; ми побачили пароплав із дерев'яним колесом та химерними піанолами, що грали мазурку за мазуркою, — він плив, натикаючись на рифи, піщані коси й затори з повалених стовбурів — сліди, залишені

драконом повені, який навесні гуляв пралісом, — ми побачили очі, що сутеніли у вікні президентської каюти, побачили бліді губи, чиюсь руку, яка розсипала сіль на очманілі від спеки села, — і ті, хто їв ту сіль або лизав землю, на яку вона падала, миттю одужували і надовго робилися невразливими для лихих прикмет і примх долі, отож він не здивувався, коли в останні роки його осені йому знову запропонували окупацію країни, обґрунтовану тією самою брехнею про політичну епідемію жовтої лихоманки, — його нікчемні міністри лементували: "хай повернуться морські піхотинці, генерале, хай вони повернуться зі своїми пристроями для обкурювання заразних хворих, зі своїми білими госпіталями, зі своїми блакитними газонами, з водограями, які дають здоров'я на цілі віки, — і нехай собі беруть, що хочуть!" — але він грюкав кулаком по столу і казав: "ні!" — доки брутальний посол Мак-Квін не заявив: "досить цих балачок, ваше превосходительство! режим тримається не надіями, не пристосовництвом і навіть не терором, а тільки інерцією давнього й безповоротного розчарування, — вийдіть на вулицю і гляньте правді в вічі, ваше превосходительство, ви на останньому повороті: або прийдуть морські піхотинці, або ми забираємо море, іншого виходу немає, ваше превосходительство!" — "і виходу таки не було, матусю, отож вони забрали квітневе Карибське море!.." — військові інженери посла Івінга розібрали море на частини й пронумерували кожную, щоб потім зібрати його вдалині від наших ураганів, серед багряних світань Арізони, — "вони забрали його з усім, мій генерале, — з віддзеркаленнями наших міст, з нашими боязкими утоплениками, з нашими шаленими драконами!.." — яких тільки засобів він не пробував, покликавши собі на допомогу всю свою тисячолітню хитрість, щоб стався вибух національного протесту проти цього хижого розбою, — все було намарне: "мій генерале, вони не захотіли вийти на вулиці, не допомогли ні вмовляння, ні погрози!.." — ми подумали собі, що це всього-на-сього якийсь новий його маневр, котрим він хоче вгамувати свою безмірну жадобу вічності, хай уже хоч що-небудь станеться, думали ми, нехай вони вивозять те море, чорт із ним, хай забирають навіть усю вітчизну з її драконом!.. ми ніби й не чули улесливої мови військових, котрі приходили в цивільному до нас додому і закликали нас іменем вітчизни вийти на вулиці й гукати: "геть грінго!" — щоб припинити грабунок, — і тут же вони спонукали нас грабувати й підпалювати магазини та вілли іноземців; нам давали гроші, щоб ми вийшли протестувати під охороною армії, солідарної з народними виступами проти агресії, — але ніхто не вийшов, мій генерале, бо ніхто не забув, як військові й раніше давали слово честі, а потім розстрілювали людей під тим приводом, що в натовпі буцімто були провокатори, які почали стріляти у військових, — "отож цього разу й сам народ не з нами, мій генерале!" — і йому довелося взяти на себе весь тягар цієї кари, йому довелося самому поставити свій підпис: "Матусю моя Бендісйон Альварадо, вже хто-хто, а ти добре знаєш, що краще зостатися без моря, аніж допустити сюди морських піхотинців! згадай, як вони придумували накази і примушували мене підписувати їх, вони розтлівали артистів, вони привезли нам біблію та сифіліс, вони втовкмачили людям, що життя легке, що все продається й купується, були б тільки гроші, що від негрів смердить; вони переконували наших солдатів, що

вітчизна там, де більше платять, що воїнська честь — це байка, вигадана урядом, аби армія воювала безплатно, — отож, щоб усе це не повторилось, я надав їм право користуватися нашими морськими територіальними водами так, як вони вважатимуть за потрібне в інтересах людства й миру між народами!.." — в угоді йшлося не лише про реальні води, які виднілися в вікні його спальні — аж до обрію, "а про все, що називається морем у повному значенні цього слова, тобто і про флору та фауну вищезгаданих вод, про режим вітрів і зміни атмосферного тиску", — "геть про все! але я ніколи й подумати не міг, що вони здатні зробити те, що зробили!.." — вони вивезли наше добре старе море, вичерпали гігантськими насосами пронумеровані шлюзи, — в розтерзаному кратері морського дна ми побачили зненацька руїни древнього міста Санта-Марія-дель-Дарієн, поглинутого колись потопом, ми побачили флагманський корабель найвеличнішого адмірала всіх океанів, — "чистісінько такий, яким я бачив його зі свого вікна, матусю!" — своїми земснарядами вони вирвали з коренем оброслий черепашками корабель — він не встиг навіть розпорядитися, щоб цій історичній корабельній аварії віддали належну шану; вони вивезли все, що колись було сенсом його війн і рушієм його влади, і залишили нам лише пустелю, вкриту шорстким місячним пилом, — з важким серцем дивився він на неї, йдучи повз вікна і думаючи щоразу: "матусю моя Бендісьйон Альварадо, освіти мені путь саявом своєї мудрості!" — ночами він прокидався від жаху, бо йому ввижалося, ніби всі мерці вітчизни зводяться з могил, щоб він відповів перед ними за продане море, — вони шкреблися в стіни, до нього долинали їхні замогильні голоси, він відчував їхні страхітливі потойбічні зори, коли вони крізь усі замкові щілини дивилися йому вслід, і він насилу тягнув свої величезні лапи ящера, котрий конає в останніх рятівних болотах, у темряві своєї оселі, він блукав, як неприкаяний, а навколо нього свистіли запізнілі пасати й фальшиві містралі машини вітру, подарованої йому послом Еберхартом, аби він не побивався так гірко за проданим морем; аж ген на узгір'ї, яке здіймалося над скелями, він бачив самотній вогник притулку для скинутих диктаторів: "ач, сволота, сплять собі, як бугаї, а ти тут мучся!.." — він згадував хропіння своєї матері Бендісьйон Альварадо в приміському особняку, її спокійний сон в кімнаті, осяяній серед ночі безсонною материнкою, — "добре було їй, — зітхав він, — щасливій заснулій матері, котра ніколи не боялася чуми, котрої не страхало кохання і не злякала сама смерть!.." — він був такий очманілий від ляку, що навіть спалахи полишеного без моря маяка нагадували йому про мертвих: нажаханий, він утікав від фантастичного зоряного світляка, що, обертаючись, розсіював у просторі світляний пил, який був колись плоттю мертвих, — "погасить його!" — заволав він, і маяк мерщій погасили; він наказав законопатити дім ізсередини та ззовні, щоб ні в одну шпарку не просочився нічний повів смерті, і зостався мучитися в пільмі, задихаючись від затхлої спеки та безвітря, насилу впізнаючи себе в темних дзеркалах, — він ходив і ходив, бо йому незмога було подолати страх, — і зненацька почув тупотіння копит по сухому морському кратеру: то сховався місяць зі своїми споконвічними снігами, він був страшний, цей місяць: "погасить його! — заволав він, — погасить зірки! к чорту! ім'ям господнім!" — проте ніхто не слухав

його лементу, окрім паралітиків, які попрокидалися в колишніх канцеляріях, та сліпих на сходах, та прокажених у перлистому нічному тумані: вони вилазили з— під росяних кущів, на яких розпускалися перші троянди, — щоб випросити в нього з рук цілющу сіль, — "і тоді це сталося, — слухайте, ви, маловіри! — проходячи, він погладив кожного з нас по голові, і доторкнувся до наших виразок своєю ніжною мудрою рукою, рукою самої істини, — і тої ж миті до нас повернулося тілесне здоров'я і душевний спокій, де й узялися сили та жадоба життя, і ми побачили колишніх сліпців, котрих засліпило вже сьайво троянд, побачили паралітиків, що бігли сходами, — а погляньте лишень на цю ніжну, наче в немовляти, шкіру, якою затягнулися мої давні рани, — цю шкіру, що пахне розквітлим ліллями, я показую на ярмарках по всьому світу, хай усі визнають про диво, і хай це буде наука недовірливим і пересторога розпусникам!" — так вони гукали в містах і селах, на танцях і під час процесій, з усіх сил намагаючись навіяти людям страх перед цим чудом, але ніхто не йняв тому віри, ми були певні, що це його придворні, яких розсилали по всій країні із зграями ошуканців, аби змусити нас повірити, буцімто він зцілив прокажених, повернув світло сліпим і моторність — паралітикам; ми гадали, що це — остання спроба режиму привернути увагу до цього дивного президента, якого на той час охороняв лише патруль із новобранців, дарма що члени уряду в одну душу наполягали: "ні, мій генерале, вам необхідна більша охорона — ну, хоча б стрілецька рота!" — проте він затявся: "кому це в голові — вбивати мене! от хіба що вам би цього хотілося, нікчеми ви, а не міністри, та ще моїм ледацюгам-командирам, — але ви якраз і не вб'єте мене, духу не вистачить: самі добре знаєте, що потім вам доведеться вбивати одне одного!" — отож він залишив при собі тільки охорону з новобранців у цьому занепадому домі, де корови вільно гуляли собі від вестибюля до конференц-залу, — "вони пожерли гобелени з квітучими луками, мій генерале, геть пожерли архіви!" — але він того не чув, — якогось жовтневого вечора, коли надворі лило, як з відра, він уперше побачив корову, що підіймалася сходами, і замахнувся на неї: "ану гей звідси!" — і раптом згадав, що "корова" пишеться через "о"; потім він бачив, як вона об'їдає абажури, а трохи згодом, коли вже збагнув, що не варт завдавати собі такої мороки — бігти аж до сходів, щоб прогнати якусь там корову, в банкетному залі надібав уже двох: на спинах у них сиділи кури й видзьобували кліщів, — отож ми ночами бачили в палаці світло, схоже на корабельні вогні, й чули за фортечними мурами тупотіння ратиць якоїсь великої худобини, — то він із лампою в руці блукав покоями, відвойовуючи в корів місце для сну, — а тим часом його офіційне життя тривало й без нього: щодня в урядових газетах ми бачили фальшиві знімки урочистих прийомів, на які він нібито з'являвся, — в різних мундирах, залежно від обставин; ми слухали по радіо його урочисті промови, котрі повторювалися рік у рік на всі національні свята, — він був незмінно присутній у нашому житті, чи то ми виходили з дому, чи входили до церкви, їли чи спали, — він належав усім, хоч ледве тримався на ногах, тиняючись ветхим своїм палацом у своїх грубих чоботях невтомного подорожнього; на той час уся його прислуга складалася з трьох чи чотирьох ординарців, які годували його, поповнювали запаси меду в тайниках та ще проганяли

корів, бо ті наробили шкоди в штабі порцелянових маршалів, у забороненій кімнаті, де йому судилося вмерти, — щось таке пророкували йому колись ворожки, але що саме — він уже не пам'ятав; час від часу він віддавав якісь випадкові накази, і нарешті вішав лампу біля дверей, чувся брязкіт трьох замків, трьох засувів і трьох защіпок — він зачинявся у спальні, де нічим було дихати з того часу, як не стало моря, — і тоді челядь розходилася до своїх кімнат на нижньому поверсі, гадаючи, що він тепер спатиме до ранку, аж поки не передивиться усі свої сні самітного утопленика, — але він зненацька підхоплювався і стеріг своє безсоння: тягнучи свої величезні, наче в приви́ду, ноги, він блукав потемки палацом, де в тиші ледь чутно ремигали корови та сонно дихали кури на віце-королівських вішалках; він чув місячні вітри, які свистіли в темряві, відчував течію часу в темряві, бачив свою матір Бендісьйон Альварадо в темряві: матуся замітала тим самим віником із зелених гілок, яким вона колись вимела звідси обгорілі листки — життєписи славетних мужів Корнелія Непота[13] мовою оригіналу, незабутню риторику Лівія Андроніка[14] та Цецілія Стадія[15], — все це стало сміттям тієї кривавої ночі, коли він уперше ввійшов до цього дому без господаря, до оселі влади, поки десь там на вулицях ще захищали останні барикади оті самогубці — прибічники уславленого латиніста генерала Лаутаро Муньйоса, царство йому небесне; в загравах пожеж пройшли вони удвох подвір'ям, переступаючи через трупи охоронців освіченого президента, — він, що аж зубами цокотів од лихоманки, та його матуся Бендісьйон Альварадо, озброєна тільки віником із зелених гілок, — вони піднялися сходами, нати́каючись у темряві на мертвих коней із чудової президентської стайні, що й досі стікали кров'ю від головного вестибюля до конференц-залу, важко було дихати від гіркого порохового диму та духу кінської крові, — "ми побачили в коридорах сліди босих ніг, вимазаних кінською кров'ю, побачили на стінах відбитки рук, вимазаних кінською кров'ю, побачили криваве озеро в конференц-залі, де стікало кров'ю тіло красуні-флорентійки у вечірньому вбранні і з шаблею в серці, — це була президентова дружина; а поруч лежала схожа на іграшкову балерину дівчинка, її чоло було пробите револьверною кулею, — це була дев'ятилітня президентова донька; неподалік лежав труп самого цезаря-гарібальдійця, президента Лаутаро Муньйоса, найспритнішого і найрозумнішого з— поміж чотирнадцяти генералів-федералістів, які змінювали один одного біля керма вітчизни протягом одинадцяти літ кривавої боротьби за владу, — він був єдиний, хто посмів сказати англійському консулові "ні" своєю рідною мовою, і ось тепер, покараний за свою хоробрість, він безпорадно лежав на долівці, босий, з розколотим кулею черепом, бо мусив вистрелити собі в рота, повбивавши спочатку свою дружину, доньку та сорок двох андалузьких скакунів, щоб не дісталися карателям із британської ескадри, — "отоді-то й сказав мені командуючий Кітчнер, показуючи на труп: "дивись-но, генерале, це жде кожного, хто здійснює руку на свого батька! пам'ятай про це, коли сам дійдеш влади!" — так і сказав, хоч він уже здобув тоді владу, — після стількох ночей безсонного очікування, гамованої люті та принижень він таки здобув її: його було проголошено верховним головнокомандуючим трьох родів військ і президентом республіки — доки в країні не буде відновлено

порядок та економічну стабільність: так одноголосно вирішили останні вожді війн за федерацію, за згодою сенату й палати депутатів і при підтримці британської ескадри, — "скільки я намучився за всі ті важкі ночі, коли грав у доміно з консулом Макдонеллом! от тільки спершу ні я, ні інші не вірили в це", — та й справді, як було повірити в гармидері тієї моторошної ночі, якщо навіть Бендісьйон Альварадо аж до самої смерті ще не могла повірити в його успіх, згадуючи сина, котрий не знав, із чого починати своє правління серед того неймовірного безладу, — вони не знайшли ні травини для відвару проти лихоманки в цьому величезному домі без меблів, де не залишилося нічого цінного, крім загиблених мухами портретів віце-королів та архієпископів могутньої колись Іспанії: решту потихеньку розтягли попередні президенти, — на стінах уже давним-давно не було килимів із зображеннями героїчних подій, спальні більше скидалися на казарми, скрізь виднілися сліди історичних побоїщ, гасла, що їх писали закривавленими пальцями ілюзорні президенти на одну ніч, — і ніде не було бодай циновки, щоб лягти й добре спітніти в лихоманці, отож його мати Бендісьйон Альварадо зірвала з вікна штору й закутала в неї сина — він лежав у кутку біля сходів, а вона тим часом замітала віником із зелених гілок щойно пограбовані англійцями президентські покої, замела весь поверх, відбиваючись віником від нападників, які намагалися зґвалтувати її за кожними дверима, — аж перед світом вона присіла спочити біля знесиленого лихоманкою сина, що обливався потом, загорнутий у плюшеву штору, на останній приступці головного входу спустошеного палацу, і почала його втішати, силкуючись погасити гарячку своїми нехитрими міркуваннями: "синку, ти не лякайся, що тут усе догори дном, — треба тільки купити кілька найдешевших табуреток та розмалювати їх квітами й звірятами, я сама розмалюю, — казала вона, — та ще треба купити кілька гамаків — для гостей, без гамаків ніяк не обійдешся, бо до такого дому, як цей, завжди може наїхати багато гостей, коли й не ждатимеш, — казала вона, — а ще треба купити стола, щоб було де їсти, залізні ложки й виделки, олов'яні миски, більше для нашого солдатського життя нічого й не треба, от іще хіба путній глечик на воду, та грубка потрібна, та й усе, — врешті-решт, платитиме ж за все те уряд", — утішала вона його, але він не слухав її, пригнічений, бо перші проблиски ранку осяяли йому приховану досі правду: таж він усього-на-всього жалюгідний старий, якого трусить лихоманка, — він сидів на сходах і думав гірко: "матусю моя Бендісьйон Альварадо, ну його все к чорту, невже влада і є оцей дім, схожий на корабель, що йде на дно, і цей запах горілого людського м'яса, яким тхне від коней, і цей скорботний світанок дванадцятого серпня, такий самісінький, як і щодень? в яку халепу ми вскочили, матусю!.." — він почував якийсь тваринний жах перед новим століттям п'їтьми, що сходило над світом без його дозволу; співали півні десь над морем, співали англійці, підбираючи в патіо мерців, а його мати Бендісьйон Альварадо скінчила свої радісні розрахунки: "я не боюся ні витрат, ні клопотів, синку, єдине, що мене лякає, — у цьому домі доведеться прати безліч простирадел", — і тоді він зібрався з силами у своєму розчаруванні і навіть утішив її: "нічого, матусю, спи спокійно, в цій країні жоден президент не втримається довго, — не мине й півмісяця, як мене скинуть, ось

побачиш!" — він і сам вірив у це — не лише тоді, а й щомиті протягом усього свого довжелезного життя, життя непохитного деспота, і вірив дедалі сильніше, бо раз у раз переконувався, що за всі довгі роки його владарювання не було й двох однакових днів, і вбачав якісь таємні підступи в тому, що прем'єр-міністр несподівано дозволив собі сказати правду у звичній своїй доповіді, яку робив щосереди, — він ледь-ледь усміхався: "не кажіть мені правди, ліценціате, а то я вам, чого доброго, повірю!.." — і однією фразою зводив нанівець усю хитромудру стратегію уряду, розраховану на те, щоб він поставив свій підпис без розпитувань, — "ніколи він не здавався мені таким розсудливим, як тоді, коли все певнішими ставали чутки, ніби він на офіційних прийомах мочиться в штани, сам того не помічаючи", — "як на мене, він робився дедалі суворіший, що більше його змагала стареча неміч, коли він ходив уже в пантофлях, наче тяжкохворий, і в окулярах із однією дужкою, а замість другої була прив'язана нитка", — "його вдача ставала все крутішою, а чуття — несхибнішим, отож він відхиляв усе недоречне і не читаючи підписував усе, що слід було", — "хай йому чорт, зрештою, ніхто на мене не зважає, — усміхався він, — уявіть собі, я наказав зробити у вестибюлі великий дерев'яний засув, щоб корови не сновигали палацом, — і ось, будь ласка: вони знову тут! ану гей звідси!" — корова просунула голову у вікно його кабінету і жувала паперові квітки з вітваря вітчизни, а він тільки усміхався: "от бачите, ліценціате, я ж вам казав, — усе лихо цієї країни в тому, що ніхто на мене не зважає", — "його думки були навдивовижу ясні, як на його вік", — щоправда, посол Кіплінг у своїх заборонених згодом мемуарах розповідав, що в ту пору застав його вкрай безпорадним та постаречому недоумкуватим, на шкірі в нього виступала якась солоня рідина, його всього роздуло, наче утопленика, і сам він був млявий, ніби утопленик, якого несе за водою, — "він розстебнув сорочку, щоб показати мені своє пружне й лискуче тіло, тіло утопленика на суші, обліпленого морськими паразитами: вони геть укрили його спину, мов те днище судна, під пахвами в нього завелися поліпи й дрібнесенькі молюски, але він був певен, що це — перші ознаки стихійного повернення моря, "яке ви забрали, любий Джонсоне, бо моря — немов коти, вони завжди повертаються!.." — казав він, переконаний, що колонії молюсків у нього в паху — таємничі провісники того ранку, коли він відчинить вікно своєї спальні і знову побачить три каравели адмірала всіх океанів, котрого вже стомився шукати по всьому світу, щоб пересвідчитися, чи правду кажуть, ніби в того такі ж гладенькі, без ліній, долоні, як у нього самого, як у багатьох великих людей, знаних історії, — він наказав привести його, хоч би й силоміць, бо інші мореплавці розповідали, що бачили його на власні очі, картографуючи незліченні островці сусідніх морів та нарікаючи їх найменнями королів і святих — замість колишніх імен завойовників, він шукав у тубільців єдине, що його цікавило насправді, — якийсь надійний засіб проти полісіння; ми вже втратили будь-яку надію знайти того чоловіка, коли це раптом сам президент побачив його з віконця лімузіна: перевдягнений у темну рясу ченця-францисканця, він торохтів тріскачкою, як покаятний грішник, серед недільного базарного натовпу, і весь його вигляд виказував таке духовне зубожіння, що годі було пізнати в цьому бідоласі колишнього мореплавця в червоному мундирі, з

золотими острогами на чоботях, котрий увійшов колись до конференц-залу врочистою ходою сухопутного загрибного, — та коли він наказав посадити його в лімузин, того тільки й бачили: "наче крізь землю провалився, мій генерале!" — розказували, ніби він прийняв мусульманство, ніби він помер у Сенегалі від пелагри, і його поховано в трьох різних могилах одразу, в трьох містах на різних кінцях світу, — "та насправжки його не було ні в одній з тих могил, земля його не приймала: йому судилося тинятись від могили до могили, поки й роду людського, таку він дістав кару за свої недобрі земні діла, бо цей чоловік був шахрай, мій генерале, і завдав людям більше лих, ніж диявольський метал!.." — проте він уперто не вірив цим балачкам і сподівався, що той колись таки повернеться, плекав цю надію на схилі своїх літ, коли міністр охорони здоров'я витягав пінцетом коров'ячих кліщів, які вп'ялися йому в тіло, а він правив своєї: це, мовляв, не кліщі, це ознаки того, що море от-от повернеться, — він говорив так переконливо, що міністр думав часом: "та він зовсім не такий глухий, як прикидається на людях, і тільки вдає з себе дурня, коли змушений давати якусь не дуже приємну аудієнцію!" — але ретельне обстеження було вкрай невтішне: виявилось, що артерії в нього немов скляні, в нирках повно піску, наче на пляжі, а серце геть потріскалося без кохання, отож старий лікар — на правах давнього приятеля — сказав йому прямо: "час уже кидати кермо, мій генерале! треба вирішити принаймні, в чії руки ви нас передасте, інакше тут почнеться така веремія!.." — але він поспитав здивовано: "а хто це вам сказав, ніби я збираюся вмирати, любий мій лікарю? хай собі інші вмирають, на дідька воно мені! — і звів усе на жарт, — ось позавчора я бачив себе по телевізору — такий молодчага, що куди там! просто бик для кориди!" — і зареготав, згадавши, як із мокрим рушником на голові куняв перед німим телевізором, бо в ці останні свої самотні вечори вже й не вмикав звуку, — тоді він і справді був рішучіший за бика на кориді: його зачарувала дружина французького посла, а може, й турецького або шведського, їх було до біса, і всі на одне лице, спробуй розбери, та й було це так давно, що він уже навіть себе не пам'ятав серед них — у мундирі для вечірніх прийомів, з непригубленим келихом шампанського на святкуванні чи то роковин дванадцятого серпня, чи то перемоги чотирнадцятого січня, чи то дня відродження — тринадцятого березня, хтозна, бо за роки його режиму історичних дат назбиралося стільки, що він уже й сам не міг уторопати, котра з них до якого свята, йому вже не допомагали й скручені папірці, які він так ретельно ховав колись по закапелках, маючи надію на ті записки, — даремна річ, бо врешті-решт він забув, що саме повинен пам'ятати, і, знаходячи в тайниках для меду свої папірці, нічого в них не тямив: "сьомого квітня — день народження доктора Маркоса де Леон, треба послати йому в дарунок ягуара", — прочитав він якось, — то була його рука, але хто цей доктор Маркос — одному богу відомо, і він знову відчув, яка це принизлива і незаслужена кара, коли людину зраджує власне тіло, — він осягнув це задовго до незабутніх часів Хосе Ігнасіо Саенса де ла Барра, впіймавши себе на тому, що майже нікого не впізнає на багатолюдних прийомах, не може згадати, де тут хто, — і це він, котрий пам'ятав імена й прізвища мешканців будь-якого з найвіддаленіших поселень у своєму безмежному царстві

скорботи! а тепер, навпаки, уздрівши в юрбі якогось знайомого хлопця, він злякався, що не може згадати, де його бачив, і звелів охороні заарештувати того хлопця: "нехай посидить, поки я згадаю!" — бідолашний хлопець-горянин просидів у в'язниці двадцять два роки, повторюючи правду, яку слідчі й самі легко встановили першого ж дня: що звати його Брауліо Лінарес Москоте, що він законний син розлучених батьків — матроса річкового флоту Маркоса Лінареса та Дельфіни Москоте, власниці розплідника мисливських собак, із якими полюють на ягуарів, що обоє вони мешкають у Росальдель-Віррей, що сам він уперше в столиці, що мати послала його продати двох цуценят на березневі свята, що він приїхав сюди на позиченому віслюкові, що в нього не було ніякого іншого одягу, крім того, в якому його заарештували, що він зайшов до харчівні біля ринку — випити чашечку кави та розпитати перекупок, чи не знають вони когонебудь, щоб купив двох цуценят мисливської породи для полювання на ягуарів, але перекупки сказали, що не знають, і тут загули барабани, вибухнули петарди, звідусіль загукали: "їде, їде!" — отож він спитав, хто їде, і йому відповіли: "а хто, по-твоєму, може їхати? наш володар!" — тоді хлопець поклав цуценят у перший-ліпший ящик і попросив перекупок: "нагляньте за ними, будь ласка, поки я повернуся!" — а сам виліз на якесь вікно і через голови юрби побачив охорону верхи на конях у золочених попонах та з плюмажами, побачив карету з драконом, символом вітчизни, побачив руку в порваній рукавичці, бліде, як у мерця, обличчя, скорботні неусміхнені уста володаря, сумні очі, які зненацька розшукали хлопчину, мов ту голку в купі голок, палець, що вказував на нього: "оцього, що виліз на вікно, заарештувати! хай посидить, поки я згадаю, де я його бачив", — наказав він, — "і мене схопили, мене лупцювали, з мене здирали шкіру шаблею, мене підсмажували на вогні, аби тільки я зізнався, де мене бачив раніше володар", — але з хлопця не могли вирвати нічого, крім єдиної святої правди, яку він повторював день у день катам із портової фортеці, так затято й мужньо стояв на своєму, що зрештою він змушений був визнати свою помилку: "я таки не стрічав його, але нічого вже не вдієш, — сказав він, — із ним так погано повелися, що коли б він і не був раніше ворогом, то зробився ним, бідолаха", — отож нещасного хлопця згноїли живцем у в'язниці, поки він самотньо блукав по цій оселі примар, думаючи: "матусю моя Бендісьйон Альварадо, допоможи мені, зглянься наді мною, я гину без твоєї руки!" — бо нащо ж були потрібні стільки славетних діянь, якщо нині вже неспромога навіть згадати їх, щоб утішитися ними, щоб жити ними свою душу, щоб жити ними в цьому болоті старості, коли і найбільше горе, і найбільша радість — усе, чого він зазнав у пору своєї величі, — безнадійно вислизнули в щілини його пам'яті, хоч як він, наївний, силкувався заткнути ті дірки згорнутими папірцями, — він страждав, що так і не визнає ніколи, хто ж така Франсіска Лінеро, дев'яносто шести літ, котру він наказав поховати з королівськими почестями, як того вимагала цидулка, написана колись давно його рукою; він був приречений владарювати наосліп, хоч і ховав у шухляді столу одинадцять пар непотрібних окулярів, які вже давно йому не допомагали, — час від часу він надягав їх, аби ніхто не здогадався, що насправді співрозмовники для нього — лише привиди, чийх обличчя він не впізнає, а голосів не чує, і тільки інтуїтивно вгадує, хто

перед ним; він був зовсім уже нікудишній — здавалось, от-от помре, отож і не диво, що міністр оборони так перелякався на одній з аудієнцій, коли, на лихо, він чхнув, і міністр мовив йому: "на здоров'я, мій генерале!" — він чхнув удруге, і міністр повторив: "на здоров'я, мій генерале!" — він чхнув утретє, — "на здоров'я, мій генерале!" — "та коли він чхнув удев'яте, я вже не казав "на здоров'я, мій генерале!" — я вжахнувся, побачивши його спотворене обличчя, його витріщені очі, які безжально забризкували мене сльозами, що ринули вже з трясовини агонії, його висолоплений, наче у вішальника, язик, — ця стара звірина конала в мене на руках, і не було нікого, хто б міг посвідчити потім, що я не винен, — отож я кинувся було мерщій тікати з канцелярії, поки не пізно, але він мене зупинив, владно grimнувши між чхань: "не будьте боягузом, бригадний генерале Росендо Сакрістан! стійте спокійно, хай вам чорт, — я не такий дурень, щоб умерти отут перед вами!" — і так воно й було, бо, хоч він і далі собі чхав, — достоту на грані смерті, пливучи в нетямі серед цих полудневих світляків, — та з усієї сили чіплявся за свою віру: його матуся Бендісьйон Альварадо не дасть йому отак безславно вмерти — від чхання, та ще й при своєму підлеглому, — "нізащо! краще смерть, ніж така ганьба, краще жити серед корів, аніж серед людей, котрі ладні покинути тебе здихати всім на посміховище! ну їх усіх до дідька!" — він більше не сперечався про бога з папським нунцієм: навіщо тому знати, що він п'є шоколад із ложечки, — і не грав більше в доміно: боявся, що йому почнуть програвати з жалю, — він не хотів нікого бачити, щоб ніхто не додивився, що він — хоч і стежить за собою з усіх сил, хоч і намагається не тягти свої плоскостопі ноги, які, зрештою, тяг споконвіку, хоч і соромиться своїх літ, — стоїть на краєчку безодні горя, як ті сердешні останні диктатори, котрих він тримав у будинку над скелями, наче якихось в'язнів, а не політичних емігрантів, — щоб вони не заражали світу чумою своєї нікчемності; він мучився, згадуючи на самоті той паскудний ранок, коли він заснув у басейні свого патію, приймаючи цілющу купіль, — "мені снилася ти, матусю., снилося, що де ти сотворила цикад, які дзвеніли у мене над головою поміж квітучого гілля мигдалю, снилося, що це ти розмалювала своїми пензликами барвисті голоси іволг", — і раптом він прокинувся від нежданого виверження свого нутра, — "я прокинувся, матусю, від безсилої люті, від сорому, прокинувся у споганених водах, де плавали пелюстки мальви, материнки та свіжого помаранчевого цвіту, де плавали черепахи, які зраділи золотавому й ніжному генеральському лайну в пахучих водах басейну, — от тобі й маєш!.." — але він стерпів цю ганьбу, стерпів ще не один підступ своєї старості, — тільки скоротив до мінімуму прислугу, аби менше було зайвих свідків: ніхто не мусив бачити, як він удень і вночі блукає, мов неприкаяний, оцим нічийним домом, обгорнувши голову змоченим у горілці ганчір'ям, та аж вие з відчаю, знавіснілий від запаху камфори й від нестерпного головного болю, хоч навіть своєму особистому лікареві ні разу не прохопився й словом, що в нього болить голова, бо добре знав: цей біль — від старості, і нічим тут не зарадиш; ще задовго до того, як небо облягали грозові хмари, він відчував, що біль наближається кам'яним громом, і наказував: "щоб мене ніхто не смів турбувати!" — а коли в скронях у нього хтось ніби починав

крутити турнікет, кричав: "нікому сюди не заходити, що б там не скоїлося!" — пекельний турнікет крутився й далі, і йому аж череп тріщав: "не впускати нікого, навіть самого Господа бога — волав він, як навіжений, — як здихатиму, й то не впускати! к чорту всіх!" — немилосердний біль засліплював його, не давав йому дихнути, не давав навіть подумати про цей довічний відчай, — та ось починалася благословенна злива, і він ніби вдруге на світ народжувався, і кликав нас до себе, — ми подавали йому на столик перед німим телевізором тушковане м'ясо, квасолу з салом, кокоси, смажені банани, — неймовірна вечеря, як на його вік! а втім, їжа вичахла, бо він так і не куштував нікого, поки дивився якийсь давній пригодницький телефільм і доходив висновку: уряд явно намагається щось приховати від нього, — мало того, що показують той самий фільм, то ще й якось не так крутять, — "хай йому чорт, — заспокоював він себе, — якби там справді щось погане скоїлось, я вже досі знав би", — і він куняв собі й далі, не беручись до вечері, аж поки дзвін собору не бив восьму, — тоді він зводився і викидав страву до вбиральні, як робив це вже давно, в один і той же час, аби ніхто не здогадався про цю ганебну річ: його шлунок не приймає ніякої їжі, — а він же хотів, щоб люди й досі бачили його таким, яким він залишався в легендах славетних своїх часів, бо нині міг жити хіба що самими тими легендами, коли його охоплювала лють на себе самого після кожного принизливого випадку — із тих, які на старість не дивина; він волів би забути, що ледве живий, що це він пише на стінках убиралень: "ХАЙ ЖИВЕ ГЕНЕРАЛ! СЛАВА СПРАВЖНЬОМУ МУЖЧИНІ!"; що він якось тайкома вжив чудодійного зілля, щоб за одну ніч тричі побути з трьома різними жінками, і розплатився за цю свою старечу наївність сльозами — не так від болю, як від безсилої люті, — вчепившись за ланцюжок водозливу в убиральні, він плакав: "матусю моя ріднесенька Бендісьйон Альварадо, покарай мене, очисти мене своєю вогненною водою!.." — а втім, він краще за будь-кого знав, що тоді, як і завжди, в постелі йому бракувало не чоловічої снаги, а кохання, бракувало інших жінок, не таких, як ті нікчемні, котрих йому постачав його приятель прем'єр-міністр, — "аби я, чого доброго, зовсім не відвик од цього діла після того, як закрили сусідню жіночу школу!" — це були безкості самиці, — "тільки для вас, мій генерале!" — їх привозили літаками просто з амстердамських вітрин, з будапештського кінофестивалю, з італійського узбережжя, — "мій генерале, погляньте лишень, яке це чудо!" — це були найвродливіші жінки світу, вони чекали на нього в позі скромних учительок співів у напівтемному кабінеті, артистично роздягалися й лягали на плюшевий диван, — на їхній ніжній, золотавій, наче меляса, шкірі, ніби відтиснуті фотоспособом, залишалися смужки від купальника, і пахло від цих неймовірних красунь ментоловою зубною пастою та квітковими лосьйонами, — та поруч лежав якийсь незворушний величезний віл, — "наче він із цементу зроблений! що я тільки не витівала, щоб розворушити його, до яких способів не вдавалася, а він навіть уніформи з себе не скинув!.." — зрештою йому набридла ця хвалена красуня, ця холодна мертва риба, і він сказав їй: "ну, досить! іди собі, дочко, в черниці!" — проте власна млявість так занепокоїла його, що того ж вечора, годині о восьмій, він застукав у пральні жінку, яка саме несла прати солдатську білизну, і одним

махом повалив її на порожні ночви, — вона скочила й хотіла втекти, злякано виправдовуючись: "сьогодні я не можу, генерале, їй-богу, мене якраз навідав вампір!..", — але він притис її обличчям до пральних дощок і взяв її ззаду з таким біблійним запалом, що в бідолашної жінки аж серце хруснуло, і вона простогнала: "ну й звір же ви, генерале!.. ви наче на осла вчилися!.." — а йому цей стогін болю полестив більше, ніж найсміливіші дифірамби його професійних підлабузників, отож він призначив тій пралі довічну грошову допомогу на виховання дітей і вперше за стільки років знову заспівав, кладучи коровам на ніч корму: "пресвітлий місяченьку!" — співав він без гадки про смерть, бо навіть в останню ніч свого життя не міг дозволити собі таку слабкість — думати про щось безглузде; він перелічив корів, раз і вдруге, виспівуючи: "ти шлях осяваєш мій темний, ти зірка моя провідна!" — чотирьох корів таки десь не було; і він повернувся в палац, перелічив курей, що спали на віце-королівських вішалках, перелічив сонних птахів перед тим, як понакривати клітки полотняними накривалами, — "сорок вісім", — підпалив сухі коров'ячі кізяки в коридорах, від вестибюля аж до конференц-залу, і згадав далеке дитинство, і вперше по-справжньому побачив себе самого, тремтячого від холоду на крижаному вітрі плоскогір'я, побачив свою матусю Бендісйон Альварадо — вона забрала в шулік на смітнику трохи баранячих тельбухів і збиралася готувати обід; пробило одинадцяту, і він пішов гасити світло, ще раз оглянув палац, присвічуючи собі лампою, побачив себе самого в темних дзеркалах — аж чотирнадцять генералів брело з лампою в руці; побачив у глибині дзеркала в музичній залі корову, яка лежала догори черева, — "ану гей звідси! — гукнув він на неї, — здохла вона, чи що? от тобі й маєш!.." — він пішов сказати охороні, що в дзеркалі мертва корова, і наказав прибрати її завтра вдосвіта, — "обов'язково прийміть її геть, бо налетить повно грифів!" — розпорядившись так, він із лампою в руці заходився шукати в колишніх канцеляріях на нижньому поверсі трьох інших корів, які десь заблудилися, — він шукав їх у вбиральнях, під столами, в кожному дзеркалі, а потім піднявся сходами нагору і оглянув там кімнату за кімнатою, але знайшов лише квочку, яка вместилася під рожевою москітною сіткою якоїсь послушниці давніх часів — він навіть імені її не пам'ятав; потім він з'їв ложку меду на сон грядущий, заховав банку з медом назад у тайник, — на очі йому потрапив папірець, де була записана якась знаменна дата, пов'язана із славетним поетом Рубеном Даріо — "хай возсідає він одесную бога!" — він знову згорнув папірець і поклав його на місце, повторюючи подумки молитву: "отче і вчителю наш, чудотворцю небесний, ти, що тримаєш літаки в небі та кораблі на морі", — наче безнадійно хворий на безсоння, тягнув він свої величезні ножища крізь останні перебіжні світанки — зелені спалахи маяка, наслухаючи гомін вітрів, які оплакували море, і в душі його лунала музика якогось весілля, де його колись мало не вбили — по-зрадницьки, в спину — через недогляд господа бога; зненацька він наткнувся на корову, одну з тих, що заблудилися, і заступив їй дорогу: "ану гей звідси!" — завернувши корову, він рушив до спальні і, йдучи повз вікна, побачив у кожному з них безліч вогнів: то світилося місто без моря, — він відчув гарячий дух його загадкового нутра, його таємничий одностайний подих,

він побачив місто двадцять три рази, і раптом, як завжди, відчув непозбутній болісний страх перед мінливістю цього безмежного, незбагненного океану — народу, що спав, приклавши руку до серця, — і нараз в і н збагнув, як ненавидять його ті, що любили його найбільше, — йому ставили свічки, наче святому, йому молилися, аби він полегшив муки породіль і врятував умирущих, — і проклинали ту, котра його народила, коли бачили його сумні очі, скорботні уста, руку замисленої нареченої за віконцями з куленепробивного скла в сомнамбулічному лімузині давніх часів; ми цілували слід його чобота в багнюці — і проклинали його, зичили йому лютої смерті, коли спекотними вечорами бачили зі своїх патіо мандрівні вогні у вимерлих вікнах президентського палацу; "ніхто нас не любить", — зітхнув він, зазирнувши в колишню спальню покійної птахівниці, яка розмальовувала іволг, у спальню своєї матусі Бендісьйон Альварадо, чие тіло давно вже стало прахом, — "доброї смерті, матусю", — сказав він їй, — "доброї смерті, синку", — озвалася вона зі свого склепу; рівно о дванадцятій він повісив лампу на гачок біля дверей, і зненацька йому аж подих забило: смертельно занила грижа, засвистіла моторошно, біль заповнив собою цілий світ; востаннє він зачинив двері спальні на три замки, три засуви й три защіпки, приніс останню жертву своєму переносному пісуару, влігся на долівці, як був: у штанях із грубої тканини, що їх він носив удома з тих пір, коли скасували аудієнції, в смугастій сорочці без накладного комірця, в тапочках інваліда, — ліг долілиць, підклавши під голову правицю замість подушки, і відразу ж заснув, але по другій раптово прокинувся, увесь мокрий від поту, — аж одежа на ньому прилипла, — прокинувся очманілий від передчуття циклону, — "хто тут?" — поспитав він тремтячим голосом, бо хтось же гукав його уві сні, тільки чомусь назвав його чужим іменем: "Никаноре!" — і вдруге: "Никаноре!" — хтось увійшов до кімнати, не відсуваючи засувів, бо міг заходити й виходити самохіть, проникати крізь які завгодно стіни, — і тоді він побачив її, "це була смерть, мій генерале, ваша смерть!" — одягнена в лахміття, наче покаяний грішник, з костуром у руш, — навколо її черепа в'юнилися могильні трави, а з тріщин у кістках росли земляні квіти, і древні здивовані очі її дивилися з глибини облізлих очниць, — тільки побачивши її на повен зріст, він збагнув, що це вона кликала його: "Никаноре! Никаноре!" — бо цим найменням смерть зове всіх людей, коли приходить по наші душі, — але він скрикнув: "ні, смерте, мій час іще не настав!.. я маю вмерти уві сні, в сутіні канцелярії, як споконвіку роковано мені віщими водами в мисках ворожок!.." — та смерть одказала: "ні, генерале! ви вмерете зараз, отут, і вмерете, як є: босий, у цьому жебрацькому вбранні, що на вас! хоч ті, хто знайде ваше тіло, скажуть, що знайшли його на підлозі в канцелярії, — в полотнянім мундирі без ступеневих знаків, із золотою острогою на лівому закаблуці, — вони скажуть так, щоб не суперечити віщуванням ваших ворожок!" — так воно й сталося, — тоді, коли він найменше цього хотів, коли він після стількох років безплідних ілюзій тільки-но почав здогадуватися, що люди не живуть, хай йому чорт, а животіють, коли він осягнув, хоч і пізно, що найдовше і найдіяльніше життя марнується на те, щоб навчитися жити; він повірив колись, що не здатен кохати, бо так вирекли йому його загадкові німі долоні, на яких не було ліній

долі, та незримі прикмети карт, — і він спробував одурити свою безславну судьбу ревним поклонінням порочній самотності влади, — він зробився добровільною жертвою власної секти, щоб спопеліти в полум'ї цього вічного жертovníка, — він віддавався злочинам і брехні, він блаженствував у безбожжі та безчесті, і подолав свою гарячкову жадібність і свій природжений страх лише для того, щоб до кінця свого віку зберегти в руці свою скляну кульку, не розуміючи, що це — бездонне зло, пересичення яким породжує новий апетит, — "до кінця всіх віків, мій генерале!" — він знав ще з самого початку, що його обдурювали, аби догодити йому, що йому лестили небезкорисливо, що скрізь на його шляху силоміць, зброєю, зганяли юрби людей з їхніми радісними вигуками і продажними гаслами: "ХАЙ ЖИВЕ У ВІКАХ ЙОГО ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВО!" — і він, старіший за свій вік, зучився жити цим злидарством слави, бо впродовж своїх незчисленних літ пересвідчився, що брехня зручніша за сумнів, вигідніша за кохання і тривкіша за правду; він уже нічому не дивувався, коли дожив до ганебної фікції — правління без влади, прославлення без слави і покори без авторитету, коли в потоці жовтого листа своєї осені переконався, що ніколи не був цілковитим господарем своєї влади, приречений пізнати життя лише з вивороту, а не з лица, приречений розгадувати шви і розплутувати нитки піткання та вузли основи химерного гобелену уявної дійсності, так ніколи й не здогадавшись, що єдино реальним було те, видиме, життя, яке ми бачили зовсім з іншого боку, ніж ви, мій генерале, — з боку злидарів: тут текли жовтим листям наші незліченні літа страждань і наші невловні миті щастя; тут кохання несло в собі зародок смерті — зате це було справжнє кохання, мій генерале; тут ви самі були всього-на-всього непевним привидом зі скорботними очима, які дивилися на світ крізь запилену фіранку на віконці поїзда, ви були самим лише тремтінням безмовних губ, миттєвим помахом бозна-чиєї руки в атласній рукавичці, руки старого без долі, — ми так ніколи й не дізналися, ні хто він такий, ні який він із себе, і чи не гра уяви — цей безглуздий тиран, котрий не знав, де лицевий, а де зворотний бік цього життя, яке ми любили так палко і так невситимо, а ви боялися навіть уявити собі, боялися дізнатися про те, що ми добре знали: це життя — важке й скороминуще, але іншого немає, генерале! — що ж, ми знали, хто ми такі, а він так ніколи й не осягнув ні себе, ні нас, цілий вік прислухаючись до ніжного свисту своєї грижі, грижі старого мерця, якого смерть зрубала під корінь одним ударом, — крізь темний шерех останнього скрижанілого листа своєї осені летів він до похмурої країни забуття, із жахом учепившись у зітліле лахміття вітрил на суденці смерті, чужий несамовитим людським юрбам, які вийшли на вулиці і заспівали від щастя, і вже навіки байдужий до музики визволення, до святкових феєрверків, до радісних дзвонів, які принесли світові добру вість про те, що безмірний час вічності нарешті скінчився.

1968— 1975

© ВСЕСВІТ. — 1978. — №№ 1-3.

© БОРЩЕВСЬКИЙ Сергій, ЖОЛОБ Світлана, переклад з іспанської, 1978.

Дмитро ЗАТОНСЬКИЙ

ЩЕ ОДИН ГАБРІЕЛЬ ГАРСІА МАРКЕС

Цей твір — про владу і про міф. Про міф влади і про владу міфа. Отож обидві його основні теми не йдуть окремо, а щільно й складно переплітаються.

Латинську Америку не без підстав називають "палаючим континентом". Земля революцій, край тривалих, запеклих боїв за свободу. Політична дія, одначе, породжує протидію, особливо в атмосфері нестійкості, бродіння. Тому Латинська Америка — ще й традиційний континент путчів, заколотів, державних переворотів, поживне середовище для узурпаторів, диктаторів, тиранів, яким нерідко шлях до президентських палаців прокладають чужі багнети. І, ховаючись за ці багнети, фактично будучи їхніми бранцями, тирани множать беззаконня, муки, страх. їхня жорстокість і байдужість до людського життя скидаються на якесь анахронічне варварство: на похмурий фанатизм жерців і касиків доколумбової епохи, на грубу зажерливість конкістадорів, що "навертали" жерців і касиків до християнства, до цивілізації.

А втім, відколи був підпалений рейхстаг, після "ночі довгих ножів" і "кришталевої ночі", а надто після чорних димів над печами Майданеку, Освенціму, Тремблінки, все це латиноамериканське варварство вже не здається таким анахронічним. Воно стало прикметою трагічних розламів ХХ століття: старий світ горами трупів намагається перекрити шлях світові новому, революційному, справедливому. Нині диктатор — постать, типова для антагоністичного світу; необмежена, несправедлива, реакційна влада, що ґрунтується на безжалісному визиску, — явище вельми поширене.

Тому й написав Гарсія Маркес роман про диктатора та його владу. Проте в "Осені патріарха" ми не знайдемо викладу історії одного з карибських узурпаторів, історії, що спирається на розгорнуту картину життя країни, містить аналіз економічних, політичних, ідеологічних, психологічних причин і наслідків. Перед нами зовсім інша художня тканина.

Казімеж Брандис якось сказав, що фашизм — явище, безперечно, не лише німецьке, але німецькі реакціонери "були його класиками". Тож чи не переконливіше, результативніше було б, викриваючи це відворотне явище, писати саме про німецький фашизм, про форми, систему, вироблені саме цими "класиками" — гітлерівським третім рейхом? Щоправда, колумбієць Габріель Гарсія Маркес навряд чи міг би переконливо висвітлити німецьку дійсність 30-40-х років, та й навряд чи поставив би перед собою таке завдання. Німецький матеріал найпереконливіший, найрезультативніший, коли йдеться саме про історично ясну картину, про аналіз економіки, політики, ідеології, психології. Що ж до спроб осягти дух крайньої буржуазної диктатури, вловити суперечливість, навіть химерність її взаємодії з підданими, то такі спроби, як правило, не мали успіху в німецькій літературі. Візьмімо, наприклад, роман Г. Фаллади "Кожен помирає сам": атмосфера страху, насильства відтворена тут надзвичайно відчутно, зримо, але іншого аспекту проблеми — нацистського механізму вловлювання душ — письменник майже не торкнувся. Це, правда, зробили Ліон Фейхтвангер у романі "Брати Лаутензак", Леонгард Франк у "Німецькій новелі", певним чином і Томас Манн у "Докторі Фаустусі". Але ніхто з них не обійшовся без демонології, не відірвався — у переносному, звичайно, значенні — від середньовічної легенди про щуролова, від її

символіки й магії.

У Фейхтвангера старший із братів Лаутензак — Оскар, придворний пророк і "чарівне дзеркало" Гітлера, паралельно з моральною нерозбірливістю наділений багатьма талантами і навіть таємничим даром ясновидіння. Це кидає відблиск якоїсь диявольської значущості не тільки на фюрера, а й на створений ним терористичний режим. Конкретний відрізок німецької історії (змова промислової еліти з нацистами, прихід нацистів до влади, підпал рейхстагу) з певного погляду міфізовано — хоч і як арену дії зла.

Гарсія Маркес, навпаки, використовує міф як засіб — його структури й форми, його уявлення про простір, час, реальність. А в результаті — деміфізація, так би мовити, "розчаровування" дійсності. І ще — тиран, до дна просвічений у всій його порожнечі, і тягар його влади скинутий, як мана, як сон.

Але чому все-таки міф, чому саме він узятий за вихідний момент?

Латинська Америка — домен міфічного. Те, що в Європі живе чи зберігається лише як пам'ять про наївне дитинство людства, тут усе ще сповнює душу народу, становить його колективну свідомість. Міфотворче сприйняття світу живиться строкатою мішаниною стародавніх індіанських ритуалів, уламків напівзабутих тотемічних релігій, занесених із Чорної Африки, і до невпізнання спотворених християнських вірувань. Воно надихається грізною величчю Анд, титанічною могутністю річок, буйною непрохідністю безмежної сельви. Воно накладається на грандіозність ацтекських пірамід і гідних подиву храмів майя. Людина живе тут поряд з матеріалізованими міфами, серед них, у нерозривній з ними єдності. Міфи визначають її ставлення до навколишнього світу, регламентують норми її поведінки. Тому письменник у Латинській Америці (особливо якщо його цікавить світ духовний, світ свідомості) навряд чи може нехтувати міфом або просто переступати через нього. Проте міф можна, осмисливши по-філософському, "зняти", усунути, художньо розколоти, вносячи в нього сумнів.

Справжній міф здатен створити ілюзію цілковитої вірогідності, якої не може похитнути неправдоподібність, навіть фантастичність сюжету. Гарсія Маркес користувався цим, на це він спирався ще в "Ста роках самотності" (1967) — романі, що приніс йому світову славу: в містечку Макондо, що загубилося на краю сельви, заїжджі цигани катають місцевих хлопчаків на літаючих циновках; священик падре Никанор демонструє силу християнської віри, здіймаючись на кілька сантиметрів над поверхнею землі а Ремедіос Прекрас— на взагалі злітає в небо; худоба одного з Буендіа, Ауреліано Другого, неймовірно плодиться завдяки присутності його любовстрасної подруги мулатки Петри Котес; околицями Макондо блукає Агасфер; старий циган Мелькіадес помирає, воскресає, знову помирає, але й після цього вряди-годи з'являється у відведеній для нього в будинку Буендіа кімнатці, де заплутався час і тому "завжди стоїть березень і завжди понеділок"; чоло численних синів полковника Ауреліано Буендіа позначене невитравним знаком і т. д.

Зрозуміло, Гарсія Маркес не вірить у всі ці дива й не припускає, що в них вірять

читачі. І все-таки роль фантастики в нього і в європейських письменників багато в чому різна. Хоч би як Гарсія Маркес насміхався з власних вигадок, хоч би як дезавував їх; вони в нього є чимось природним, таким, що само собою розуміється, невід'ємною частиною зображуваного ним світу. Наприклад, літаючі циновки — не метафора, не алегорія, а ніби цілковито матеріальна, незаперечна і тим самим міфічна реальність. Ось, як, скажімо, письменник іронічно і водночас з якоюсь невблаганною логікою тлумачить пов'язані з цією реальністю невдачі ділового грінго: "Містер Герберт був власником кількох прив'язаних аеростатів, він об'їздив з ними півсвіту і скрізь мав чудові прибутки, але йому не вдалося підняти в повітря жодного з мешканців Макондо, бо для них прив'язаний аеростат був кроком назад після того, як їм пощастило побачити й випробувати літаючу цинковку циган".

І на тлі цієї міфізованої реальності природно виглядають великомасштабні, гіперболічні герої, ці сини, онуки й правнуки того першого Хосе Аркадіо Буендіа, який з купкою сміливців проредся крізь непрохідну селву і заснував Макондо.

Люди з роду Буендіа могутні, глибокі, трагічні, невгамовні, наївні й темні. Вони чимось схожі на добрих раблезіанських велетнів, тільки, на відміну від останніх, позначені печаттю самотності. Власне, Буендіа — персонажі не так міфічні, як епічні. Герой первісного архаїчного міфа не є об'єктом для наслідування. Такий Кронос, що поїдає своїх дітей, сластолюбний Зевс, підступний убивця Одін. Це саме реальності, те, повз чого не можна пройти, з чим треба рахуватися, визначаючи власне місце в житті. Інша річ — герої епічні, які є ідеалом, хоча, як правило, недосяжним. Правда, чоловіки й жінки з роду Буендіа не ідеальні, в усякому разі так, як ідеальні Геракл, Ахіллес і, особливо, Роланд. Та все-таки вони — щось на зразок стовпів, які підтримують світобудову Гарсія Маркеса, його систему добра і зла.

Полковник Ауреліано Буендіа десятки років не злазив з сідла, не скидав чобіт, брав участь у численних війнах і виявляв чудеса хоробрості. І раптом, "заплутавшись у пустелі самотності своєї безмежної влади", він відчув, що втрачає ґрунт під ногами. І полковник Буендіа тепер виявляє стільки ж наполегливості й мужності на те, щоб програти війну й відмовитись од влади, скільки виявляв колись на те, щоб вигравати війну й зміцнювати свою владу.

Отож полковник Буендіа повертає назад саме в тому місці з якого в "Осені патріарха" починається істинна кар'єра диктатора: громадянська війна зайшла в безвихідь (про це згадується ще невиразніше, аніж у "Ста роках самотності"), і загін англійських окупантів привів до влади нового президента. Останній вибрав владу як самоціль з усіма наслідками, що випливають з такого вибору, — від шкіри, яку здирають з закривавлених, липких тіл непокірних, до безмежної невитравної самотності. з цього погляду він і справді персонаж міфічний, а не епічний: Кронос, а не Геракл із його дванадцятьма подвигами.

Та й сама художня тканина "Осені патріарха" ближче, ніж усе, написане досі Гарсія Маркесом, до архаїчної структури міфа. "...Міфи, — пише їхній дослідник М. Стеблін-Каменський, — це, як правило, шматки з життя головних міфічних персонажів,

причому шматки, нечітко орієнтовані один щодо одного. Інакше кажучи, життя такого міфічного персонажа — це не рух від народження до смерті, а щось постійне, усталене".

Новий роман Гарсія Маркеса приблизно так і побудовано. Дано "шматки з життя" тирана, довільно з'єднані між собою, хаотично розміщені, шматки, про які так просто й не скажеш, який належить до "раніше", а який до "пізніше". І всі вони, разом узяті, утворюють щось "постійне", "усталене", якусь нерухому, вічну круговерть, не прояснену жодною датою, жодною історичною подією.

"Міф, — пише далі М. Стеблін-Каменський, — це не жанр, не певна форма, а зміст, начебто незалежний від форми, в якій він виражений. Міф — це твір, первісна форма якого ніколи не може бути встановлена. Він — завжди переказ чогось, що існувало вже раніше".

І в "Осені патріарха" неможливо виявити чітко виражену, жанрово забарвлену форму, бо твір цей імітує "переказ чогось, що існувало вже раніше". Адже ніхто (в усякому разі, жоден із тих, від чийого імені ведеться анонімна оповідь) "його превосходительства" й у вічі не бачив. Колективне "ми" складає образ володаря, як мозаїку, збираючи по крихтах уривки легенд, чуток, пліток, задовольняючись відомостями з других або й третіх рук.

І ще одне споріднює цей роман з міфом. Мова йде про архітектоніку, зокрема, вибір простору. Простір, як і час, тут уривчастий — це ті місця, на яких у той чи інший момент оповіді перебуває президент. Здебільшого це палац, іноді якесь інше місце в столиці, або той будинок на скелі над морем, де тиран дав притулок своїм нещасним колегам із інших країн, щоб, порівнюючи себе з ними, радіти власній, щасливішій долі нескинутого диктатора. Лише ці екс-президенти, чужа морська піхота та калейдоскоп послів, що диктують диктаторові волю північноамериканського сусіда, підтверджують існування навколишнього світу. В усьому іншому і світ цей, і навіть країна, в якій порядкує тиран, тонуть у пільмі, наче й зовсім не існують. Гарсія Маркес, як бачимо, йде за міфотворчим ладом оповіді. Але не в ім'я його закріплення, його освячення. Навпаки, здебільшого для того, щоб підірвати цей лад ізсередини.

Безперечно, в "Осені патріарха", як і в "Ста роках самотності", авторські стосунки з міфом не прості, не однозначні. Одного разу президент наказав перебити під час "дружньої вечірки" всіх своїх давніх соратників. І наступного ранку його мати Бендісьйон Альварадо була "приголомшена, в цілковитому розпачі, бо зі стін точилася кров, "хоч як їх не затирай вапном та попелом!" — і з килимів аж цебеніла кров, скільки їх не викручували, і в коридорах та канцеляріях річками текла кров, як не намагалися її витерти..." Такий гіперболічний образ, зрозуміло, далекий від насміху з марновірності анонімних оповідачів. Трагічна метафора волає до небес про підступність президента, його жорстокість, зрадництво, і в цьому розумінні вона правдива, істинна. Але тільки в тому середовищі, яке традиційно настроєне на міфічне світосприйняття.

Тільки в цьому середовищі може виникнути і такий мотив, як поява трьох Колумбових каравел біля берегів країни, якою править диктатор. Образ цей

багатозначний. Очевидно, він найменше посягає на об'єктивність часу, затіває з часом гру. Адже президент — химерний сучасник Колумба. Щоправда, він одержує від останнього в дарунок золоту острогу, але не як спадкоємець традиції, скоріше, як дикун, ласий на дрібнички. Та й усі стосунки між підданими президента і людьми адмірала — це зіткнення між аборигенами й іспанцями, що вперше припливли до Нового Світу. Водночас піддані президента знають, що перед ними Колумб, і вони відчують до нього приблизно те, що Великий інквізитор у Достоевського відчував до Христа...

Простіше розшифровується історія з продажем північноамериканцям Карибського моря. Передусім це глузування з методів господарювання президента, що призвели до величезного державного боргу, а також сатира на Сполучені Штати, які грабують своїх південних сусідів. До цього долучається ще й кепкування із всемогутності науково-технічної революції: море поділено на квадрати, викачано і в цистернах перевезено за тисячі кілометрів.

Усе це — художнє використання можливостей міфа.

І все-таки в "Осені патріарха" основне — деміфізація. Час від часу потік оповіді про життя президента виносить на поверхню наче збережені пам'яттю голоси очевидців: то людини, що непомітно прослизнула в президентський палац, то служниці, мимохідь зґвалтовані президентом, то повії, якій наказали грати перед ним роль невинної школярки. Всі ті "цитати" заслуговують на таку саму довіру, як і решта тексту. Але ще важливіше інше: тут міф наче твориться в нас на очах, він не застиг, не зцементувався, не перетворився на незаперечний факт: у ньому є щілини, завдяки яким його можна розколоти.

Передусім у Гарсія Маркеса маємо справу не з одним, а з кількома типами міфа. Перший — офіційний, його розповсюджують сам диктатор і підвладні йому інституції. Одна з них — "постійно діюча демонстрація" на Військовій площі: демонстранти зчиняли галас, піднімаючи величезні транспаранти, на яких було написано: "Боже, бережи найдостойнішого, який на третій день воскрес із мертвих!" Інша — друковане слово, зокрема шкільні підручники, які матері диктатора "приписували чудо непорочного зачаття: їй нібито приснився віщий сон, що вона має народити нового месію..." І в лексиці і в стилі цього повідомлення ясно відчувається іронія. Важко сказати, хто її носій — автор, що, "піднявши забрало", з'явився перед читачем власною персоною, чи піддані диктатора, анонімні оповідачі його життя.

У всякому разі піддані ці віддають перевагу міфові більш апокрифічному, міфові, в якому диктатор безцільно волочить по залах палацу величезні плоскі ступні, в якому він здирає шкіру з непокірних, в якому він оточений паралітиками й прокаженими, в якому він обкрадає власну державу і, щоб замести сліди, наказує знищити сотні ні в чому не винних дітей.

Такий портрет правителя скидається на викриття. Але це міф. І міф, особливо небезпечний тим, що та його сторона, яка підносить, глорифікує диктатора, здатна ввести в оману видимістю критики. Так, на своєму міфотворчому портреті диктатор не

розумний, не добрий, не гарний, а проте він людина непересічна, суперечлива, тому, можливо, навіть глибока і складна.

Він уміє використати епідемію чуми, щоб звільнитися від чужоземної опіки; роки за роками примушує країну коритися собі; здатний придушити будь-яку змову і в будь-якого змовника збудити такий страх, що в того випадає з рук зброя, націлена на диктатора. Він любить матір, самовіддано її доглядає до самої смерті, а потім бореться з папським престолом за її канонізацію. Нарешті, він єдиний серед усіх мешканців країни якимось надприродним інстинктом відчуває наближення урагану...

Та Гарсія Маркес на цьому не спиняється. "Осінь патріарха" побудована так, що поступово розвіюється не лише офіційний, а й апокрифічний міф. Цьому не в останню чергу допомагає зустрічний потік ще одного міфа — того, який містить уявлення тирана про самого себе і про місце, яке він посідає у власній системі влади.

Часом диктатор досить ясно усвідомлює свої стосунки з підданими: "Він почувався зовсім безпорадним, коли на нього дивилося ціле місто: слова застрягали в горлі, і ясно, ніби перед смертю, він збагнув, що йому не вистачає, і ніколи не вистачить духу стати на повен зріст над безоднею людської маси". Та взагалі він глибоко й непохитно переконаний, що народ його любить, що правитель він, хоч і суворий, та справедливий. І ця нічим не обґрунтована й нічим, по суті, не підтверджена віра вельми істотно відбивається на всіх його думках та ділах. Це найкраще простежується, коли зіставити характери диктатора та його фактотума, його тіні — Хосе Ігнасіо Саенса де ла Барра. Шеф таємної поліції — особа по-своєму примітна. Кат він послідовніший і цільніший, аніж його повелитель ("він і не за таке наказав би розстріляти рідну матір"), але до того ж сміливий, зухвалий, освічений і чарівливий. Він єдиний не боявся президента. Певно, тому, що бачив і сприймав його реально, а не в ореолі міфа, бачив і сприймав без містифікації — як звичайного старого маразматика. І позбавив його фактичної влади, лишив йому тільки тінь од влади. А проте всієї повноти влади де ла Барра все-таки в диктатора не відібрав. Не те, щоб не посмів, не наважився, а просто створений був для іншого місця, для ролі "сірого кардинала". І все через те, що бракувало йому міфотворчої віри в себе, бракувало месіанізму. Де ла Барра цілком усвідомлював, що нація його ненавидить, і був нездатний узяти на себе всю відповідальність. А президент жив у полоні ілюзій, у полоні міфа, і тому був здатний.

Коли під час антиурядового заколоту де ла Барра сказав, що це кінець, що успіхові заколотників уже не завадити, президент заявив: "Ви помиляєтеся, Начо, у мене лишається ще народ..." — той самий нещасний народ, який ще вдосвіта вийшов на вулиці, підбурений непередбаченим ходом цього незбагненного старого..."

Це парадоксально, але міф породжує міф; він заразливий. У цьому його особлива підступність, тим паче коли йдеться про політичну міфотворчість ХХ століття.

"...Вони казали, що я — доброчинець, перед яким схиляється в пошані сама природа, який наводить лад у всій світобудові і втирає носа навіть божественному провидінню, — і я давав їм те, чого вони просили, і купував у них те, що вони продавали..." Міфотворчість натовпу заражає диктатора. Проте нерідко трапляється і

навпаки. В ту ніч, коли був повалений Саенс де ла Барра, люди вийшли на вулицю, аби ще раз підтримати тирана, бо повірили в месіанізм, який він, у свою чергу вірячи в любов народу, сам собі й навів. "Стоячи на Військовій площі, ми, як завжди, побачили ефемерний образ — осяяного ореолом безтілесного старого в білій полотняній одежі, який мовчки поблагословив нас з президентського балкона і за мить зник, але й цієї миттєвої з'яви було достатньо, щоб ми впевнилися: він є; він, невсипущий, дбає про нас вдень і вночі", — так каже про ті пам'ятні дні безіменний оповідач. Власний президентський міф і апокрифічний міф натовпу — це, воістину, два кривих дзеркала, що безмежно множать спотворені зображення. Вони творять зачароване коло, і для міфізованої свідомості немає з нього виходу.

Гарсія Маркес показав усе це — виявив механізм уловлювання душ профашистськими диктаторами, розкрив їхній секрет щуролова. Без будь-якої демонології, магії, за допомогою міфа — міфа як знаряддя і як об'єкта розгляду. Силою свого мистецтва Гарсія Маркес вивів читача (навіть того, що живе в полоні міфізованої свідомості) із зачарованого кола, і крізь розриви в тумані явилася пронизлива правда.

Як я вже казав, Гарсія Маркес не займається тут економікою, політикою, ідеологією, психологією — в усякому разі не займається усім цим безпосередньо. Його передусім цікавить, як влада, що не має ніякої мети, крім власного утвердження і збереження, відбивається на своєму носіїві. І те, як носій цей сам відбиває всю потворність і приреченість такої системи влади — влади дювальє, стресснерів, піночетів, влади гітлерів і муссоліні.

Думаю, назва "Осінь патріарха" не означає, що узурпатор колись був кращим, а на старість став гіршим. "Осінь" — символ того, що часи диктаторів все-таки минають. І потім — це "осінь" його міфа. Опадає багряно-жовте листя, поглядові відкривається трухлявий стовбур, стовбур "жалюгідний", "недолугий". Це епітети самого письменника. І вони вже зовсім з іншого, неміфотворчого ряду. Кронос чи Одін могли бути жорстокі, підступні; жалюгідними, недолугими їм бути не личило. А в Гарсія Маркеса президент при всій своїй жорстокості й підступності ще й жалюгідний, ще й недолугий.

Радянський дослідник В. Земсков вважає, що розгулювання корів по президентському палацу метафорично виражає належність диктатора до клану латифундистів, скотопромисловців. Може, й так, адже роман весь пересипаний специфічними латиноамериканськими реаліями. Але корови у палаці (так само як прокажені і паралітики серед трояндових кущів) указують саме на безглуздя всього, що діється. Воно скрізь, у всьому, на кожному кроці. І в тому, що диктатор усе своє безконечне життя спав у повному вбранні на підлозі, зачинившись на всі замки, засуви й заціпки, спав при світлі лампи, на випадок як доведеться серед ночі втікати. І в тому, що до появи Летісії Насарено він не знав радощів плотського кохання. Та Летісію Насарено невдовзі зжерли нацьковані кимсь пси; її місце біля президента зайняв Саенс де ла Барра, що тягав йому в закривавлених мішках голови її можливих убивць.

Наслідуючи ассіро-вавилонські написи, Валерій Брюсов написав свого

"Ассаргадона". Там цар називав себе "вождем земних царів" і нахвалявся, що "повалив" Сидон, що Елам "судьбу свою читав" у його погляді і навіть Єгиптові його мова "звучала як закон". Однак цар зізнається, що заплатив за все це великою ціною:

"І, впившись величчю, стою один над світом..."

Самотність Ассаргадона — жертва, принесена заради величі. Самотність диктатора з "Осені патріарха" — навіть не жертва. Адже він нічого не отримав за неї, нічого, крім влади, яка не обдаровує ні радістю, ні задоволенням. Влада ця, наче руки Летисії Насарено, все перетворює на тлін і гниль. І ассаргадонівський, так би мовити, аналог узурпатора — це напис: "Хай живе генерал!", власноручно написаний на стіні вбиральні палацу, про всяк випадок, без певної мети, як не мало певної мети все його абсурдне правління.

Істинне життя, хай важке, та справжнє, він проміняв на міраж, фікцію, брехню: "Він віддавався злочинам і брехні, він блаженствував у безбожжі та безчесті, і подолав свою гарячкову жадібність і свій природжений страх лише для того, щоб до кінця свого віку зберегти у руці свою скляну кульку, не розуміючи, що це — бездонне зло, пересичення яким породжує новий апетит до кінця всіх віків, мій генерале". Це звучить як вирок народу, що прозрів, народу, що струсив із себе тягар омани. Над трупом диктатора анонімний оповідач каже: "Ми так ніколи й не дізналися, ні хто він такий, ні який він із себе і чи не гра уяви — цей безглуздий тиран, який не знав, де лицевий, а де зворотний бік цього життя". Та читач, мабуть, зрозуміє, ким був диктатор, яким він був: те, що залишилось, коли згинув, розвіявся міф, — це людина юрби, темна, неосвічена, випадкова і найзвичайнісінька, яку піднесли на вершину ієрархічної драбини страхітливих законів антагоністичного світу.

Гарсія Маркес зірвав машкару з цієї людини і з цього світу, і в тому його велика заслуга. Заслуга громадянина, заслуга митця. Він написав роман гнівний і яскравий, але нелегкий для читання, роман, оздоблений фантазією, повний символів, метафор, алегорій, глибоко національний, глибоко традиційний і водночас сміливий і новаторський.

[1] Губернатор; первісне значення — той, хто виправляє (Тут і далі прим, перекладача.).

[2] Міцний напій із цукрової тростини.

[3] Різновид папуги.

[4] Старовинна іспанська монета.

[5] Морський птах.

[6] Гай Транквілл Светоній (прибл. 70 — 140 рр. н. е.) — римський історик.

[7] "З днем народження!" (англ.).

[8] Персонажі латиноамериканського фольклору.

[9] Птах, який може копіювати голоси інших птахів.

[10] Популярний персонаж афро-кубинського фольклору.

[11] Страва зі смажених помідорів, перцю та гарбуза.

[12] Зменшувальне від Ігнасіо.

[13] Римський поет та історик I ст. до н. е.

[14] Римський поет III ст. до н. е.

[15] Римський комедіограф II ст. до н. е.